

**ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ
ХАБАРШЫ**

№ 1 (35)

2011

ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ ХАБАРШЫ

№ 1 (35)

**Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы
Мемлекеттік терминология комиссиясының бюллетені**

№ 1 (35)

2011 жылғы наурыз

Құрылтайшы:

Қазақстан Республикасының
Мәдениет және ақпарат
министрлігі

ҚР Мәдениет, ақпарат және қоғамдық
келісім министрлігінде тіркеліп, тір-
кеу туралы 2002 жылғы 27 мамырда
№ 2993-Ж қуәлігі берілген.

Редакциялық алқа:

М. Құл-Мұхаммед
Мемтерминком
төрағасы

С. Абдрахманов
Ө. Айтбайұлы
М. Айымбетов
Е. Әбдірәсілов
Ж. Әбуов
С. Әлісжанов
Ж. Бейсенбайұлы
С. Ибраим
Ә. Кекілбаев
К. Құрманәлиев
Ш. Құрманбайұлы
Б. Омаров
Д. Омашұлы
Ғ. Телебаев
А. Щегорцова
К. Юсуп

Бас редактор
Шерубай ҚҰРМАНБАЙҰЛЫ

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҮКІМЕТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК ТЕРМИНОЛОГИЯ
КОМИССИЯСЫНЫҢ
РЕСМИ ҚҰЖАТТАРЫ**

**Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы
Мемлекеттік терминология комиссиясының
ШЕШІМІ**

Астана қаласы

2010 жылғы 23 желтоқсан

Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Мемлекеттік терминология комиссиясы күн тәртібінде ұсынылған мәселелерді талқылай келе, **ШЕШІМ ЕТТІ:**

1. ҚР Парламенті Мәжілісі Аппаратының редакциялық-баспа бөлімі ұсынған заңнамалық мәтіндердегі жиі кездесетін ұялы сөздер ұсыныстар мен түзетулерді ескере отырып, бекітілсін.

2. ҚР Экономикалық қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігінің (қаржы полициясының) салалық терминологиялық жұмыс тобы ұсынған терминдер мен сөз тіркестері ұсыныстар мен түзетулерді ескере отырып, (11 сөз) бекітілсін.

**Мемлекеттік терминология
комиссиясының төрағасы**

М. Құл-Мұхаммед

**Мемлекеттік терминология
комиссиясының хатшысы**

А. Щегорцова

**Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы
Мемлекеттік терминология комиссиясының
2010 жылғы 23 желтоқсандағы мәжілісінде қаралып,
бекітілген ҚР Парламенті Мәжілісі Аппаратының
редакциялық-баспа бөлімі ұсынған
терминдер мен сөз тіркестері**

№	Орыс тіліндегі нұсқа	Мемтерминком бекіткен нұсқа
1.	Ратификация Утверждение Скрепление Парафирование Подписание	Ратификация Бекіту Бекемдеу Дәйектеу Қол қою
2.	Оригинал Аутентичность Аутентичный Дубликат Подлинник	Түпнұсқа Тең түпнұсқалық Теңтүпнұсқалы Телнұсқа Төлнұсқа
3.	Юридическая сила	Заңдық күш
4.	Делимитация Демаркация Демаркация границы	Межелеу Шегендеу Шекараны шегендеу
5.	Хозяйство Сельское хозяйство Крестьянское (домашнее) хозяйство	Шаруашылық, қожалық Ауыл шаруашылығы Шаруа (үй) қожалығы
6.	Предмет	Нысана, пән
7.	Арест Домашний арест Арест на имущество Заключение Заключенный	Қамақ Үйқамақ Мүлікті қамаққа алу Қамау Қамалған (қамаудағы) адам
8.	Предписание Инструкция	Нұсқама Нұсқаулық
9.	Правомочие	Құқықтылық
10.	Правомерно Неправомерно	Құқыққа сыйымды Құқыққа сыйымсыз
11.	Баланс На балансе предприятия Баланс интересов Сбалансированный подход	Теңгерім, баланс Кәсіпорынның балансында Мүдделердің теңгерімі Теңгерімді көзқарас

12.	Пропорция Пропорциональный	Пропорция Пропорционалды
13.	Безвозвратность Возвратность Невозвратный Отдача	Қайтарымсыз Қайтарымды Қайтарылмайтын Қайтарым
14.	Толерантность Терпимость	Тағаттылық Төзімділік
15.	Довольствие Денежное довольствие Суточное довольствие	Рызык Ақшалай рызык Тәуліктік рызык
16.	Определение Выявление Выяснение Установление Конкретизация Уточнение Детализация Проработка Доработка Изготовление Подготовка Прояснение Разработка	Анықтама, анықтау Анықтау, табу Айқындау Белгілеу Нақтылау Дәлдік енгізу Тәптіштеу Пысықтау Толықтыру Жасау, жасап шығару Дайындау Айқындық енгізу Әзірлеу (ғылыми талдама)
17.	Правила Положение Порядок	Қағида Ереже Тәртіп, реттілік
18.	Народонаселение	Тұрғын халық
19.	Водоток Водосток	Суағын Суағар
20.	Аффилированное лицо	Үлестес тұлға
21.	Преступление Преступность Преступник	Қылмыс Қылмыскерлік Қылмыскер
22.	Разработка (құжат) Разработка (геол.) Разработка месторождения Освоение месторождения	Әзірлеу (құжат) Әзірлеу, дайындау Кен орнын әзірлеу Кен орнын игеру

23.	Процесс Процессуальный Процессуальное производство Процессуальное положение Процессуальный документ Процессуальные сроки	Процесс, үдеріс Процестік Процестік іс жүргізу Процестік жағдай Процестік құжат Процестік мерзім
24.	Обращение (іс-әрекет)	Жүгіну
25.	Заявление (құжат) Подать заявление Делать заявление	1. Арыз; 2. Мәлімдеме Арыз беру Мәлімдеме жасау
26.	Просьба Прошение (құжат) Прошение о помиловании Прошение об аудиенции	Өтініш Кешірім жасау туралы өтініш Қабылдау туралы өтініш
27.	Исчисление Начисление Перечисление Отчисление Вычисление Вычет	Есептеу Есебіне жазу Аудару Аударым Есептеп шығару Шегерім
28.	Представить	1. Табыс ету; 2. Ұсыну; 3. Таныстыру
29.	Соучастие Соучастник	Сыбайласу, қатысу Сыбайлас, қатысушы
30.	Досмотр Осмотр Пересмотр	Тексеріп қарау Қарап тексеру Қайта қарау
31.	Ревизия Ревизор Ревизионная комиссия	Ревизия, тексеру Ревизор, тексеруші Ревизиялық комиссия, тексеру комиссиясы
32.	Назначения (по отдельным бюджетным программам)	Жұмсалым (қаржыға қатысты)
33.	Военный Воинский Войска	Әскери Жауынгерлік Әскер

**Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы
Мемлекеттік терминология комиссиясының
2010 жылғы 23 желтоқсандағы мәжілісінде қаралып,
бекітілген Қазақстан Республикасы Экономикалық қылмысқа
және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігінің
салалық терминологиялық жұмыс тобы ұсынған
терминдері мен сөз тіркестері**

Р/с	Терминдер мен сөз тіркестері	Мемтерминком бекіткен нұсқасы
1.	Теория социальной дезорганизации	Іріткі салу
2.	Теория дифференциальной ассоциации	Саралау
3.	Обременение	Ауыртпалық
4.	Трансферт	Трансферт (ауысу, араластыру)
5.	Подвал	Жертөле
6.	Огневая подготовка	Атыс даярлығы
7.	Справка объективка	Айғақ анықтама
8.	Дистанции пути	Жоларалық
9.	Умозрительное мышление	Пайымдау
10.	Персонифицированный	Дараландырылған
11.	Ходатайство	Қолдаухат

ТЕРМИНОЛОГИЯНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ, ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ, ӘДІСТЕМЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Хабаршының бұл айдарымен филология ғылымдарының докторы, профессор Шерубай Құрманбайұлының «Құрманбек Сағындықов және аударма мен терминология мәселелері», әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті журналистика факультетінің доценті, филология ғылымдарының кандидаты Сағатбек Медеубекұлының «Шешенсөздегі журналистік-сөзгерлік айтындар», әл-Фараби атындағы ҚазҰУ шығыстану факультеті Түркітану кафедрасының аға оқытушысы, филология ғылымдарының кандидаты Г.А. Бегімованың «Қазақ және түрік тіліндегі дипломатиялық терминдердің жасалу жолдары», Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті қазақ тілі кафедрасының аға оқытушысы К.Қ. Мұсылманбекованың «Құрылыс терминологиясының ерекшеліктері» атты мақалалары жарияланып отыр.

Ш. Құрманбайұлы,
филология ғылымдарының докторы,
профессор

ҚҰРМАНБЕК САҒЫНДЫҚОВ ЖӘНЕ АУДАРМА МЕН ТЕРМИНОЛОГИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Кеңестік кезеңде терминдерді аударуға, олардың жасалуы мен қалыптасуына тікелей атсалысып, өзіндік үлесін қосқан мамандардың бірі Құрманбек Сағындықов. Ол аудармамен кәсіби түрде айналысып, мемлекеттік терминология комиссиясының белсенді мүшесі ретінде өзінің және әріптестерінің қаламынан туындаған сәтті терминдерді қолданысқа енгізуге атсалысып отырған.

Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің жанындағы Партия тарихы институты В.И. Лениннің 55 томнан тұратын еңбектерін қазақ тіліне аудару барысында көптеген қоғамдық-саяси терминдер жасалып, қолданысқа енді. Осы істің басы-қасында болған Қ. Сағындықов сол ширек ғасырға жуық жасалған жұмыстың нәтижесі негізінде 1970 жылы «Көсемнің асыл мұрасы» (В.И. Ленин еңбектерін қазақ тіліне аудару мәселелері жайына: 1946-1969 жылдар) атты кітабын жариялады. Бұл кітапта автор 1946-1969 жылдар аралығындағы уақыттағы аударма жұмысының жай-күйін сөз етеді. Кешегі кеңестік кезеңге, пролетариат көсемі В.И. Ленинге, оның еңбектеріне деген бүгінгі қоғам көзқарасы тұрғысынан қарап, бұл еңбекті ескерусіз қалдыру дұрыс болмас еді. Кітаптың атына қарап, көсем мұрасы туралы жазылған басылым жөнінде сөз қозғаудың бүгін қандай өзектілігі бар деген түсінік туындамауға тиіс. Керісінше, ондағы аударма мен терминжасамға қатысты негізді тұжырымдарға, лингвистикалық талдауларға, қамтылған бай тілдік материалға жете назар аудару қажет деп санаймыз. Жалпы кеңестік кезең терминологиясын қарастыру барысында бір байқалғаны, көп жағдайда осы кезеңдегі терминологияны, терминжасам ісін аудармадан бөліп қарауға келе бермейді. Өйткені терминжасам жеке сала ретінде дамып, ұлт тіліндегі термин шығармашылығы мақсатты түрде қолға алынбағандықтан, жаңа терминдердің көпшілігі аударма барысында жасалып, қолданысқа еніп отырған. Құрманбек Сағындықовтың сөз болып отырған еңбегінен аударма арқылы қалыптасқан сондай бірқатар атауларды кездестіруге болады. «Мәселен, Ленин еңбектерінің бұрынғы аудармасында *колония, конкуренция, царизм, уступка, иллюзия, рыцарь, паразитизм, обыватель* деген сияқты ұғымдар орысша нұсқалары бойынша қолданылып жүрді. Жүре-келе бұларды жоғарыда аталған ретімен *отар, бәсеке, патша өкіметі, кеңшілік, жалған үміт, сері* немесе *сабаз, арамтамақтық, тоғышар* деп аударатын болдық» – деп жазады автор. Бұлардың арасынан *отар, бәсеке, патша өкіметі, тоғышар* сияқты атауларды бүгін де біз сол бастапқы қалпында қолданатын болдық. Яғни аударма

барысында пайда болған бұл атаулар тілімізден берік орын алды деуге негіз бар.

Қ. Сағындықов аталған кітабының «Терминология мәселелері» деген тақырыпшасында терминжасам, терминдердің аударылуы мен қолданысына қатысты ойларын ортаға салып, нақты мәліметтер келтіреді. Мәселен, *ұшқарылық (крайность), дайындау (заготовка), даярлау (подготовка), әзірлік (готовность), айналыс (обращение), айналым (оборот), ауыспалы айналым (кругооборот), жаттампаз (начетчик)* тәрізді терминдердің қашан жасалып, қалай қолданысқа енгендігін осы еңбек арқылы білуге болады. Бұлардың арасындағы *ұшқарылық* пен *жаттампаз* атауларынан өзгелерінің қолданысы бүгін біршама орныққан деуге болады.

Терминология тарихы үшін терминдердің жасалған уақыты, оның авторы, жасалу тәсілі, қашан қолданысқа енгендігі немесе қолданыстан не себепті шығып қалғандығының бәрі де өте маңызды. Тек терминология тарихы үшін ғана емес, терминжасам теориясы мен тәжірибесін зерттеу, жетілдіру үшін де бұл мәселелер терминтанушылар назарынан тыс қалмауға тиіс. Осы тұрғыдан қарайтын болсақ, Қ. Сағындықовтың біз сөз етіп отырған еңбегі өз кезеңінің терминжасам тәжірибесінен мол мәлімет беретіндігімен құнды. Кеңестік кезеңдегі қазақ терминологиясының өзіндік сипатын анықтайтын деректер көзі болумен қатар, автордың күні бүгінге дейін құнын жоймаған пікірлері мен ұсыныстары да аз емес. Яғни кеңестік кезеңдегі саяси-экономикалық терминдердің, қоғамдық-саяси лексиканың жасалуы мен қалыптасуын, аударманың дамуын зерттеуде мұндай еңбектерге соқпай өтуге болмайды.

Кеңестік кезеңде терминдердің қалай жасалғанын, қандай қағидаттардың басшылыққа алынғанын Қ. Сағындықов еңбегінен де көруге болады. Ол терминдер қорын қалыптастырудың бағыттары жөнінде былай деп жазады: «Қазақ тілінде жаңа терминдер жасау үш түрлі бағытта жүргізілді; біріншіден, интернационалдық терминдерді (соның ішінде орыс терминдерін), қазақ тілінде олардың дәлме-дәл тиісті балама сөздері жоқ болған кезде, аудармай алу (мәселен, *партия, революция, диктатура, пролетариат, завод* т.т.); екіншіден, шетел немесе орыс терминдерінің мағынасын дәл бере алатын қазақ сөздерін қолдану (мәселен, *класс – тап, переворот – төңкеріс, эксплуатация – қанау*, т.т.); үшіншіден, қазақ тілінің нормаларына сәйкес мүлде жаңа терминдер жасау (мәселен, *промышленность – өнеркәсіп, производство – өндіріс, изобретение – өнертабыс, кустарничество – майдагерлік, учебник – оқулық*, т.т.)».

Кітап авторының бұл жазғандарынан қазақтың терминқор қалыптастырудың бірінші бағыты ретінде «интернационалдық терминдерді, орыс терминдерін, қазақ тілінде олардың дәлме-дәл тиісті балама сөздері жоқ болған кезде, аудармай алу» қағидатын атап көрсетілуінен көп нәрсені аңғаруға болады. Интертерминдер мен орыс сөздерін аудармай алу басты бағыт ретінде белгіленіп, ал «шетел немесе орыс терминдерінің мағынасын дәл бере алатын қазақ

сөздерін қолдану» мен «жана терминдер жасау» одан кейінгі екінші, үшінші бағыт ретінде танылған. Бұл ұлт тіліндегі термин шығармашылығына басымдық берілмей, кейінгі қатарға ысырылғандығының айқын көрінісі. Мұндай бағыттың белгіленуі қазақ тіліндегі термин шығармашылығының қарқынды дамуына кедергі жасамай қалған жоқ. XX ғасыр басындағы ұлттық терминқор жасау үрдісі барынша бәсеңдеді. Өйткені терминқор қалыптастыруға деген талап өзгерді, кеңестік жана қағидат белгіленді. Аударма барысында да бұл кеңестік қағидаттар басшылыққа алынып отырған.

Аудармашы маманның терминдерді аудармай алуға қатысты кейбір деректері XX ғасырдың орта тұсындағы терминдердің қалыптасу тарихынан ақпарат беруімен қатар, кеңестік кезеңнің терминқорын жасаудағы үрдісті де көрсетеді. Ол «орыс тіліндегі *рынок, уклад, постановка, заказ, заявка* деген сияқты ұғымдар бұрын түрліше аударылып келді. Кейін, қазақ тілінде бұлардың мағынасын дәлме-дәл беретін баламалар жоқ екені әбден анықталған кезде, бұлар орысша нұсқалары бойынша қолданыла бастады. *Базар, жік, жеткізу, тапсырма, табыстама* деген сөздер жоғарыдағы орысша атаулардың мағынасын дәл бере алмайды» деп жазады. Баламалар орыс тіліндегі атаулардың мағынасын дәл бере алмаған күннің өзінде олардың орнына басқа, олардан сәттірек жасалған баламалар ұсынуға болатын еді. Термин жасау, жаңа сөз жасау шығармашылық жұмыс, сол себептен де ол жарты жолда тоқтап қалуға тиіс емес. Ал жоғарыдағы терминдерге қатысты олай дей алмаймыз, басқа балама табу, жаңа термин жасау ісі жалғаспаған. Айналып келгенде, кеңестік кезеңдегі «қазақ тілінде термин жасап әуре болғанша, орыс тілінен дайын қалпында ала салған тиімді» деген әбден орныққан, тілдің жасампаздық қабілетін шектеп, мешеулікке жетелейтін психология үстемдік еткенін көруге болады. Сондықтан автордың «қазақ тілінде бұлардың мағынасын дәлме-дәл беретін баламалар жоқ екені әбден анықталған кезде, бұлар орысша нұсқалары бойынша қолданыла бастады» деген пікірі өз уақытының шындығын көрсетіп тұрғанымен, онымен келісу қиын. «Балама жоқ екендігі әбден анықталған кезде» деген сөздің астарында енді бұл атауларға балама іздеудің қажеті жоқ деген тұжырым жатқанын байқауға болады. Алайда қазақ тіліндегі термин шығармашылығы біршама жандана бастаған 90-жылдардан бергі кезеңде осы бес атаудың төртеуінің қазақша баламасы орнығып, тілімізде *нарық, қойылым, тапсырыс, өтінім* түрінде біркелкі қолданыла бастады. Осы мысалдардан-ақ аталған терминдердің жаңа баламалары ізделінбей орыс тіліндегі нұсқаларын қолдануға қайта көшудің негізсіз болғанын аңғару қиынға соқпайды. Жоғарыдағы аталған бес терминнің ішінен «уклад» терминін ғана тарихшылар сол қалпында қолданып жүр. Бұл «уклад» сөзі баламасыз қолдануды қажет ететін, басқа тілде мағынасын беретін сөз табу мүмкін болмайтын айрықша атау дегенді білдірмейді. Кірме терминді тарихшы, қоғамтанушы мамандардың қазақша баламамен алмастыруды, термин жасауды мақсат етпеуіне немесе ұтымды термин жасай алмауына байланысты

қолданыста қалып отыр. Әйтпесе, бұл терминнің де қазақша баламасы жасалып, қолданыста жүруі мүмкін еді. Алдағы уақытта да «уклад» терминінің қазақша нұсқасы жасалып, қолданысқа түсу мүмкіндігін жоққа шығаруға болмайды. Термин шығармашылығы үздіксіз жүріп жататын үдеріс. Ең бастысы, осы шығармашылық үдерістің үздіксіз дамып, жоғары кәсіби деңгейде жүзеге асып жатуы.

Терминдердің жарыса қолданылып барып, бірізге түсуі де табиғи құбылыс. Автор 50-60-жылдары «*постановление, резолюция, решение* деген ұғымдардың қазақша орнықты баламалары *қаулы, қарар, шешім* тұрса да, бұларды бір-бірімен шатастырушылар әлі күнге дейін табылады» деп жазса, бүгін бұл терминдер бірізді қолданылатын болды. Сөз болып отырған кезеңде *договор, мастер, мастерская* деген атаулар бірде аударылмай, бірде *шарт, шебер, шеберхана* түрінде олардың қазақша баламаларының қолданылғанын да автор осы еңбегінде атап көрсетеді. Ал қазір бұл терминдердің де қазақша нұсқалары тұрақты қолданылатын, тілде орныққан атаулар қатарына енді.

Қ. Сағындықов терминология мәселелері туралы сөз еткенде «*соотношение, удельный вес, положение, правило* сияқты түрліше аударылып жүрген терминдерді әрқашан да қазақша *арақатынасы* немесе *арасалмағы, үлес салмағы, қағида, ереже* деген сөздермен беру керек» деп жазған еді. Бұл терминдердің арасында да күні бүгінге дейін қолданысы бір ізге түсе алмай келе жатқандары бар. Олар – *қағида* мен *ереже*. Бұл екі атау әлі де бірінің орнына бірі жұмсалады немесе көпшілік жағдайда орыс тіліндегі *положение, правило* деген екі атаудың орнын қазақ тіліндегі бір ғана «ереже» сөзі алмастырып жүр. Мысалы, *жол қозғалысы ережелері* (правила дорожного движения), *мінез-құлық ережелері* (правила поведения), *жалпы ережелер* (общие положения), *тұрпатты ереже* (типовое положение), *Конституция ережелері* (положения Конституции), *негізгі қағидалар* (основные положения) т.б. Жарты ғасырға жуық уақыттан бері бұл терминдердің бірінің орнына бірі жұмсалып, ұзақ жылдар бойы қолданысы ретке келтірілмей отыруы терминологиялық жұмыстардың тиісті деңгейде жүргізілмей келгендігімен тығыз байланысты. Мамандар 60-жылдардың аяғында көтерген мәселе әлі шешімін таппай отырғандығына басқаша себеп-сылтау іздеп жатудың еш реті жоқ. Керісінше, кез келген салада өте жиі қолданылатын осы екі атауды жарыстырып қоймай, мемтерминкомда қарап бекітіп, қолданысын ретке келтірмей болмайды.

Аудармашы маман кейбір сөздердің аудармасына қарсы болған еді. Мәселен, ол *гонорар, коллега* сөздерінің аудармасына қатысты пікірін былай деп білдіреді: «*гонорар, коллега* деген ұғымдарды аудармай қолданған жөн. Бұлай дейтініміз, қалам ақы «гонорардың» төлеуі бола алмайды. Өйткені жазушы өнерімен айналысатын адамдар (жазушы, адвокат) жөнінде бұл дұрыс болғанымен, буржуазиялық елдерде жұртты емдегені үшін алатын дәрігердің гонорарын «қалам ақы» деп аудару дұрыс емес. Сол сияқты «әріптес» деген

қазақ сөзі «коллеганын» толық баламасы бола алмайды. Мағынасы жағынан бұл сөз (әріптес) *партнер, напарник* деген ұғымдарға анағұрлым жақын».

Айтылған пікірдің жаны бар. Бірақ ол абсолютті балама іздеудің үнемі орындала беретін талап емес екендігін ескермеген сияқты. Сөздің мағынасында ұғым белгілерінің бәрін тұтас қамту қиынның қиыны. Сөз мағынасының тарылту мен кеңейту, ұғым мазмұнын дәл қамтымаса да мағынасы жақын сөздерге қосымша мағына үстеу арқылы да жаңа сөз жасау сөзжасам үдерісінде болып жататын құбылыс екендігі белгілі. «Қаламақы», «әріптес» атауларының жасалуынан да осыны аңғаруға болады. Жасалған кезде жаңа сөздер ұғымның бірқатар маңызды белгілерін қамтыған. Сол себептен де бірден болмаса да, уақыт өте келе оларды жұртшылық қабылдағандықтан, тілдік қолданысқа енгендігінің куәсі болып отырмыз.

Қ. Сағындықовтың білікті кәсіби аудармашы ретінде әр терминнің өз мағына сәйкес қолданылуы мен бірінің орнына екіншісі жұмсала беретін атаулардың мағыналарының аражігін ажыратып қолдануға мән бергендігі еңбегінің өн бойынан үнемі көрініп отырады. Оның сондай пікірлерінің бірін мысалға келтіруге болады. Мәселен: «Орыс тіліндегі уақыт өлшемін білдіретін *эра, эпоха, период, этап, момент* сияқты орайлас атауларды аударуда да бір ізділік болмай отыр. Мәселен «эпоха» дегенді «заман» деп те, «дәуір» деп те алып жүрміз. Бұл, әрине, дұрыс емес. Өйткені аталған термин сөздердің байыбына баратын болсақ, мағыналық аумағы мен тарихи өлшемі жағынан эра эпохадан, эпоха периодтан, период этаптан, этап моменттен үлкен. *Қазақтың замана, заман, дәуір, кезең, кез* деген сөздері жөнінде де осыны айтуға болады. Егер тіл мамандары, әдебиетшілер мен аудармашылар: *эра – замана, эпоха – заман, период – дәуір, этап – кезең, момент – кез* болсын деп бір пікірге келер болса, бұдан пайдадан басқа ешқандай зиян болмас еді» – деп жазады автор. Уақыт өлшеміне қатысты атаулардың қолданысын біріздендіру мәселесі өте орынды көтерілген. Өкінішке қарай, бұл атаулардың қолданысы әлі де бір ізге түсе алмай келеді.

Қазақ тілінің қолданыс аясы мейлінше тарылып, ұлт тіліндегі термин шығармашылығы тұралаған кеңестік кезеңде де бірқатар жаңа сөздер, терминдер жасалды. Ол жөнінде кітап авторы былай деп жазыпты: «Қазақ тілінің нормаларына сәйкес ғылыми-творчестволық жолмен сан алуан жаңа сөздер жасалды. *Өнеркәсіп, өндіріс, өнертабыс, майдагерлік, кәсіпкер, өсімқор, айналым, айналыс, өнім, тұтыну, қажеттілік, ұсыныс, сұраныс, оқулық, иелік, құн, өзіндік құн, қосымша құн, жалақы, еңбеккүн* сияқты тыңнан жасалған терминдер мен ұғымдар шын мәнінде тілімізді едәуір байытып отыр».

Мұндай атаулардың тілімізді байытқаны талас тудырмайды. Маманның бұл пікіріне біз де қосыламыз. Алайда автор сөз етіп отырған ширек ғасырды қамтитын уақыт аралығында қолданысқа енген 20-30 сөзді сан алуан жаңа сөздер жасалды деп көпсіне алмасымыз анық. Әрине, ол кезеңдегі идеология

мен тіл саясатын, қазақ тіліне деген орталықтың көзқарасын ескерсек, мұның өзін аз ғана ұлтжанды мамандардың қолымен жасалған үлкен жұмыс деп бағалаған дұрыс болар. Дегенмен, тілімізге сол кезеңде орыс тіліндегі қалпын сақтап жүздеп, мыңдап еніп жатқан кірме терминдермен салыстырғанда жоғарыдағыдай қазақша жасалған сөздер теңізге тамған тамшыдай еді. Сол тамшының тамуына себепкер болған Қ. Сағындықов секілді ұлт зиялыларының еңбегін ерекше бағалай отырып, жалпы алғанда қазақ тілінде термин жасау ісінің ауыз толтырып айтарлықтай қарқын ала алмағанын айту керек.

Сағындықов Қ. Көсемнің асыл мұрасы. (В.И. Ленин еңбектерін қазақ тіліне аудару мәселелері жайында: 1946-1969 жылдар). Алматы, 1970. – 208 б.

Сағатбек Медеубекұлы,

*ф.ғ.к., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
журналистика факультетінің доценті***ШЕШЕНСӨЗДЕГІ ЖУРНАЛИСТІК-СӨЗГЕРЛІК АЙТЫНДАР**

Шешенсөздің кәсіби түрі дегенде біз журналистика саласында жылдар бойы шығармашылық ізденулер нәтижесінде дүниеге келген және әр заман талабы мен ұрпақ талғамы мен танымына орай екшеліп, қалыптасып, қоғамдық санаға қозғау салуға қолданылатын ауызша айту арқылы жүзеге асып келе жатқан айтындарды айтамыз. Ауызша публицистиканың, яғни шешенсөздің көсемсөзде яғни жазба публицистикада қолданыла келе тұрақталған, жанр боп орныққан түрлерін иемденуі нәтижесінде радио және теле журналистикада еркін қолданылып жүрген түрлері бар. Олардың қатарында әрине сырашар (интервью), сұхбат (беседа), аңғарат (заметка), оқиғат (репортаж), хабарат (сообщение), жанағат (новость) бар. Біз солардың болмысына тоқталамыз.

Сырашар, яғни интервью – журналистің айтушымен бетпе-бет отырып немесе телефонмен белгілі бір қоғамдық мәселеге қатысты сұрақ қою және оған тікелей жауап алу арқылы тыңдаушының санасына қозғау салу әрекетін жүзеге асыратын айтын. Мұнда журналист немесе айташы тек сұрақ қоюшы және сол сұраққа жауап алушы ролін атқарады. Журналист жауап берушінің қозғалған мәселеге қатысты не ойлайтынын, қандай пікірі барын біле отырып, бұқараның да ойына ой салуды көздейді. Жауап берушінің кері қойған сұрағына жауап беруге міндетті емес. Интервьюдің әу бастапқы қызметі сұралманның сырын білу болатын.

Батыстық үлгіні, американдық нұсқаны «озық мәдениет» деп білетін біздің кейбір білермендеріміз «халықаралық аталымдарды аударуға болмайды» деп кесіп айтып жатады. Тілдік үрдіс күн сайын толығып, күн сайын жаңғырып отырады. Тілдік айналымға түскен шет тілдік аталым уақыт өте келе пішіндік өзгеріске түсуі әбден мүмкін. Сондықтан «болмайды» деп кесіп айтпас бұрын, аударуға келсе, аударып көру қажет. Аударма сәтті шықса, ол ана тілінің заңдылықтарына қайшы келмесе, «тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп, айналасы теп-тегіс жұмыр келіп жатса», оны неге теріс көруіміз керек?! Мысалы, «мұражай», «мұрағат», «мәтін», «әнұран», елтаңда», «әуежай» деген сөздер алғаш тосындау естіліп еді, қазір тілімізге сіңісіп кетті. Мұндай тілімізге соңғы екі-үш жыл арасында тілімізге сіңісті болып кеткен сөздер қатары көбейіп келеді. «Халықаралық аталым» екен деп қабылдай берсек, күндердің бір күнінде өз ана тілімізден ажырап қаламыз. Өйткені, қазіргі жаһандану үрдісі сырттан кім-көрінгеннің заттық-рухтық ұғым-түсініктерін жапатармағай енгізіп жатыр. Осы тұста шет мемлекеттердің ұлт тілін сақтауға байланысты жасап жатқан тірліктері бізді де ойландыруға тиіс. Мысалы, қытай, жапон, корей, араб,

үнді тілдерінде *атом, газ, цех, йод, цемент* деген сөздерді кездестіре алмайды екенбіз. Австрия, Бельгия, Германия, Швейцария елдері біртұтас герман тілін сақтап қалу үшін сонау өткен ғасырдың 70-жылдары-ақ «Арнаулы мақсағтар тілі» деген жобамен сырт мемлекеттер аталымдарын неміс тіліне аударып барып қолдануды қолға алған. Чехтар бұдан бұрын қимылдап, 30-жылдардан бастап неміс және латын, грек тілдерінен енген аталымдарды алмастыратын чех тіліндегі баламаларын жасаумен айналысқан. 1932 жылы Ататүрктің бастамасымен «Түрік тілі қоғамы» құрылып, сол кезде басталған түрік тілінде ғана аталым жасау ісі бүгінге дейін жалғасып келеді. Оны айтасыз, кешегі коммунистік темір құрсаудың ішінде болған, орыстандыру саясатының салқыны тиген моңғолдар біз «лэппайтақсырлап» аузымыздан тастамайтын, айтпасақ ана тіліміздің тамыры үзілердей көріп қалған *микро-, авиа-, анти-, контр-, транс-, моно-, гидро-, нео-, граф-, грамма-, гипер-, супер-, ультра-, архи-* деген грек және латын тілдерінен енген аталымдық қосымшаларды ұлт тіліне аударып барып қолданады. Мысалы, олар «микроскоп» дегенді *бичил харуур*; «макроструктура» дегенді *улэмж бутэц*; «монография» дегенді *ганц сэдэвт*; «моносемия» дегенді *ганц утгат* деп ғылыми айналымға түсірген. Одан ұлт тілдері ұтылып отырған жоқ, қайта дербестігін сақтап келеді.

Рас, дәл мағынасын беретін баламасы тілімізде жоқ, бірақ аса қажет болған соң кей сөзді, амалсыз аудармай қабылдауға тура келеді. Аударуға мүмкіндік бермей бірден қолданысқа еніп кететін аталымдар уақыт өте келе өз аудармаларын табатыны кәміл.

Өз баламасын көптен күткен халықаралық аталым санатындағы сөздің бірі – «интервью». Бұл сөздің айтылуы қазақ тілінің ішкі қалыптарына келмейді. Өйткені қазақ тілінде жіңішкелік белгі де, «ю» деген әріп те жоқ. Және ол дыбыстар қатар келетін сөз де жоқ. Егер бұл аталымның мағынасын іздеп көрсек, «ішкі ойды білу», «көкейдегіні сыртқа шығарту», «сыр ашу». Демек, бұл терминнің қазақша баламасы кейбір ақпарат құралдары пайдаланып жүргендей – «*сырашар*» деп аталғаны көңілге қонымды. Егер кәсіби айқындамасын айтсақ, **сырашар** дегеніміз – **жеке тұлғаның қоғам туралы, сол қоғамда өмір сүріп отырған өзі туралы, болмаса қоғамда болған оқиға туралы пікірін қойылған сұраққа жауап алу арқылы білу мақсатынан туған журналистік жарияланым. Біреудің ішкі ойын сұрақ қоя отырып сыртқа шығарту мақсатынан туған замансөздік туынды. Демек, журналист белгілі бір тұлғаның ішкі сырын жұртқа жария ету пиғылымен оған сұрақ қояды, қойған сұрағына жауап алуға тырысады. Оның мақсаты – әлгі адамның сырын ашу. Тегінде журналист айтарманына ішіне сақтап жүрген сырын айтқызу үшін сұрақ қояды. Сол сұрақтарына алған жауабын бұқаралық ақпарат құралдарына жарияласа, ол жарияланым қазақ тілінде «сырашар» деп аталады. Сырашардың халықтық түрі күнделікті өмірде қайталанып тұрады. Қоғамнан тыс өмір сүре алмайтын адамдар бір-біріне сұрақ қойып, одан жауап алып, белгілі бір мәселе**

жөнінде пікірін біліп, болған оқиға жөнінде ойын танып тұрады. Осының бұқараға жария болған нұсқалары сұрыптала, екшеле келе *сырашар* айтыны қалыптасады. Қазір радиода да, теледидарда да сырашар жиі қолданылады.

Сұхбат

Журналистикада бұрыннан бар термин. Бірақ мұны кей зерттеушілер, сондай-ақ журналистердің өзі кей жерде «интервью» дегеннің орнына қолданып жүр. Бұл біздіңше бір сөз болса да ана тілінде болса деген ойдың нәтижесі болса керек. Бірақ сұхбат әу бастағы қазақы мағынасында екі немесе одан да көп (ары кетсе эфир уақытының шектеулілігіне байланысты үш, төрт) адамның қоғам алдында қордаланып қалған өзекті мәселе төңірегінде өз пікірлерін ортаға салуы. Мұнда ортадағы айташы таңдалған тақырыпқа жетелеп отырушы ролін атқарады да айтушылар сол тақырып төңірегінде бір-бірінің пікіріне қосылатынын не қосылмайтынын айта отырып, өз тұжырымын ортаға тастайды. Бастамасын да, қыздырмасын да, қорытпасын да журналист яғни айташы өзі жасайды. Сұхбат екі адамның ортасында да бола береді. Мұндайда біреуі бастамашы болады яғни айташы ролін атқарады.

Аңғарат

XX ғасырдың бас кезінен бастап аталым шығармашылығымен айналысқан және ол істің жай-күйін жақсы білген Алаш зиялылары сырттан келген атаулар мен аталымдарды қазақыландыру кезінде бірнеше әдісті қолданды: біріншіден, тілдік қорымызда бар дайын баламаларды қажетке жарату; екіншіден, мағынасын қазақ тіліне дәл аудару арқылы жаңа сөз жасау; үшіншіден, бөтен сөзді ана тіліміздің дыбыстық болмысына икемдеп барып қабылдау. Шамғали Сарыбаев аталым туралы пікірталаста «жат сөздерді тіл заңына бағындырғанда, қара халық бағындырады, соны үлгі қылу керек... Кей біреулер термин мәселесінде «шет жұрттарда былай ғой, біз де сүйте салайық» дейді. Ондай сүйейсалды сөздерді қойып, алдымен қазақ тілін жете білу керек. Соның заңына қарай іс қылу керек» (1) депті. Бір қызығы – Ахмет Байтұрсынов бастаған Қазақ білім кемесісі сырттан келген аталымдарды жапатармағай сол қалпы қабылдамаған. Тіпті «ура» деген сөзді «Алаш» деп аударғаны үшін Ахметке саяси айып тағуға дейін барған Сәбит Мұқановтың өзі: «Сингармонизм» деуге тіл сынса, терминдеріміз бара-бара жүректі сындыруға айналды» (2) деген еді. Тіл майыстырып, жүрек «сындыратын» сырттан енген кейбір аталымдар ұлт санасына сіңісе алмай әлі күнге сөйлемдерімізді шұбарлап келеді. Терминтанушы ғалымдар ұлт тілінде аталым түзу, сөзжасам, терминқор қалыптастыру жөнінде былай дейді: «*Ұзақ жылдар бойы өзге тілді үлгі тұтып, өз тіліміздің мүмкіндіктерін шектеп келгендіктен, бізде қазір термин шығармашылығы жоғары кәсіби деңгейде жүргізіле алмай келеді. Жалтыкеңестік терминқор қалыптастыру кезеңінде Ахаңдардан басталған ұлт тілінде термин жасау дәстүрі жалғасын таппай, термин шығармашылығы тоқырауға ұшырады. Біз өзіміз термин жасауға емес, негізінен өзгелердің жасаған дайын терминдерін қабылдауға дағдыландық...*

Ұлттық терминқор қалыптастырудағы жақсы дәстүр жалғасын тапса екен дейміз. Дәстүр сабақтастығы сақталған жерде іс ілгері басып, тәжірибе жинақталары сөзсіз», – дейді (3). Олай болса бұл істі қолға алуды әлдекімдерден немесе сырттан күтпей әр сала мамандарының өздері кіріскені абзал деп ұғамыз. Өйткені, кәсіби маман ғана өз ісіндегі ұғымдарды толық түсінеді, қандай мағына беру керек екенін біледі. Ұғым мен мағына тоғысқан сөзді іздеу немесе жасау нақты тәжірибемен айналысатын адамдардың қолынан жеңіл жүзеге асатыны сөзсіз. Мысалға біз сөз етіп отырған қазақ публицистикасының бір жанры «заметка» деп аталады. Бұл орыстың «заметить» деген сөзінен алынған. Өзі үш түрлі мағынада қолданылады: 1. көріп қалу, байқап қалу; 2. есінде қалдыру, қаперге алу; 3. белгілеп алу. Осылардың бәрінің мағыналық жүгін қазақтың бір ғана «аңғару» деген сөзі көтере алады. Қазақ тілінде «аңғар» сөзі үш түрлі затесімдік мағына береді: 1. Тау аралығы, сай сала; 2. Ыңғай, рет, жай; 3. қамба. Бізге қажеті және біздің кәсіби ұғымымызға сәйкес келетіні етістік мәнді; 4. «аңғар» сөзі. Бұл мән-жайды түсіну, байқау деген мағына береді.

Осы бір ғана «аңғар» етістігінен: *аңғарғыш, аңғарғыштық, аңғарла, аңғарлы, аңғарлылық, аңғарсыз, аңғарт, аңғартқызу, аңғарту, аңғартусыз, аңғартыл, аңғару, аңғарушы, аңғарушылық, аңғарулы, аңғарусыз, аңғаруынша, аңғарыл, аңғарым, аңғарымды, аңғарымдылық, аңғарымпаз, аңғарымпаздық, аңғарыс* деген сөздер түрленіп шығып тұр. Ал енді осындай мәндегі «байқа» сөзін алсақ, оның тіліміздегі түрленісі дәл «аңғар» сөзімен бірдей емес. Көз жеткізу үшін тізіп көрелік: *байқа, байқағыш, байқағыштық, байқал, байқалт, байқалу, байқам, байқамдық, байқампаз, байқампаздық, байқап-байқап, байқас, байқаста, байқастау, байқастыр, байқасу, байқат, байқатқыз, байқатқызу, байқаттыр, байқату, байқау, байқаулы, байқаусыз, байқаусызда, байқаушы, байқаушылық* деген сөздер түрленген. Мәселе түрленген сөздің санында емес, солардың орыстың «заметить» деген сөзінің мағынасын дәл ашып беруінде. Жоғарыдағы «аңғар» етістігінен өрбіген сөздер бір түбірден таралып, бастапқы мағынасынан алшақтамаған. Ал «байқа» етістігі басқа да мағыналарға ие болған. Мысалы, 1. «байқам»; Бұл «аңғарым» дегенмен бірдей. Бұл мағынасында «заметка» дегенге жақындайды. Дегенмен «аңғарым», «байқам» дегендердің астарында іс әрекет қана көрініс табады. Біріншіден, бізге қажеті – сол аңғарымның немесе байқамның жұртқа жария болған болмысы. «Мынау – менің аңғарымым» немесе «мынау ақсақалдың байқамы» десек, сол аңғарымның я байқамның бұқараға жарияланған шешенсөздік нұсқасын қалай атаймыз? Екіншіден, «байқа» дегеннің «абайла» деген де мағынасы бар. Үшіншіден, «байқау» сөзі орыстың «смотреть» деген сөзінің баламасы ретінде тілімізге орнығып қалған. Сондықтан «байқа», «байқау» етістігінен туындаған «байқам» зат есімі «заметка» дегенге қазақша балама ретінде орныға алмауы мүмкін. Орныға алмайтын тағы бір себебі – термин яғни аталым бір өзі бірнеше мағына беретін сөзден тұрмау керек.

Біздіңше, «заметка» дегеннің қазақша баламасы басқаша жасалуы қажет.

Журналист көргенінен, естігенінен, тыңдағанынан, оқығанынан көпшілікке аса керекті бір жайды *аңғарып* қалды. Сол жөнінде қысқа ғана *ақпарат* бере отырып мәселенің мәнін бұқараға білдірді. Бұл жарияланым «аңғарат» деп аталады. Мазмұндық әрі пішіндік жағынан «заметка» дегеннің орнына дәл келетін бұл айтылғаның мағынасы аңғарғаннан туындаған ақпарат (*аңғар + ақпарат=аңғарат*) немесе аңғару арқылы дүниеге келген лұғат (*аңғар+лұғат=аңғарат*) деп түсінген абзал. Аңғарат радио мен телевидениеде шешенсөз айтыны ретінде қолданылады. Айтушы немесе журналист қоғамда болып жатқан оқиғалар немесе құбылыстар туралы айта келіп өз пайымын, тұжырымын, көзқарасын қысқаша білдіреді. Сол арқылы қоғамдық пікір туғызға ұмтылады. Оны өзі тікелей эфир арқылы жұртқа жария қылады. Осы аңғараттың халықтық үлгісі бар ма? Әрине бар. Мұны көзі қарақты кез келген адам жиналған қауымның алдында айтады. Өзі өмір сүрген ортада болған жайға айта келе соған қатысты жеке пікірін білдіріп, неге олай ойлайтынын да ортаға, көпшілік назарына тастайды. Сөйтіп ол оқиға туралы қоғамдық пікірдің тууына себепші болады. Аңғарат кез келген жерде айтыла бермейді. Тыңдаушы орта қажетсінгенде немесе болған оқиға туралы сөз қозғалғанда дүниеге келеді. Аңғаратты ел санасына сіңімді үлгіде жеткізу үшін айтушының өзі көзіқарақты және айта білетін, тиянақты ой түйе алатын адам болуы керек.

Хабар және хабарат

Шешенсөздің ең ұшқыр айтындарының бірі. Қоғамда *болатын* оқиға (шара, жарыс, кездесу, ойжиын, концерт, жиналыс, мәжіліс, т.б.) жөніндегі мәліметтердің алдынала қысқаша айтылған жиынтығы. Хабардың ауызша пішіні дер кезінде хатқа түсірілмегендіктен, классикалық үлгі сақталмаған. Бірақ хабаршылар ақпарат жеткізудің дәстүрлі халықтық пішінін сақтап отырған. Көбінесе ақпарат беруші нені, қалай айт дейді, хабаршы дәл солай жеткізеді. Хабар оқиғаның тек болатынын ғана жеткізеді, сонымен бірге оқиғаның жалпы жұртқа қатысы және ортақ мәні болғанда ғана таратылады. Оқиға естіген жұртты елең еткізетін, көңіл аударатын және соған тікелей де, жанама да қатысы бар болғанда ғана хабар пәрменді. Қоғамдық мәні яки жалпы жұртқа қатысы болмаса айтыла салған хабарға жұрт құлақ аса бермеген. «*Хабарат*» деп біз айташының, айтаманның, айтушының, айтарманның эфир арқылы тыңдармандарға немесе көрермендерге өмірде болған оқиға, құбылыс, әрекет, атқарылған жұмыс, істелген істер жөнінде қысқа да нұсқа деректі түрде айтуы. Бұл қалыптасқан тілдік қолданыста «хабар» деп те аталып жүр. Әрине, осылай айтыла берсе де артық емес деп немқұрайды қарауға да болады. Бірақ біріншіден, қазақ болатын істі күнібұрын хабарлайды. Арнайы хабаршы арқылы хабар айттырады. Яғни келешекте болатын шара (қыз ұзату, келін түсіру, той жасау, ас беру т.б.) туралы алдынала айтылатын таратылатын ақпаратты «хабар» дейді. Хабар шара өтіп кеткеннен кейін берілмейді. Екіншіден, ғылыми қисын мына жайтты да алға

тартқысы келеді. «Хабар» дегенді орыс тіліне аударсақ, оның бірнеше мағынасы барын білеміз: 1. весть; 2. известие; 3. сообщение; 4. осведомленность. 5. теле-радиожурналистикада «передача» дегеннің де мағынасын береді. 6. Оповещение. 7. Информация. (4) Бұлардың әрқайсысының жеке-дара мағыналық атқаратын өз жүгі бар. Дегенмен, кәсіби аталым, ғылыми термин қалыптастыру үшін басы ашық, бір мағына беретін сөз қолдану керектігін ескерсек, ауызша публицистиканың теориясында басқа мағыналас сөздермен шатастырмас үшін жаңа термин қабылдануы тиіс. Болатын жай туралы хабар әр жерде айтылуы мүмкін. Болатын бір ғана шара туралы ақпараттың «хабарландыру» деген атауы да бар. Бірақ бұл насихаттық қызмет емес, жарнамалық мағынада, жарлау мәнінде айтылады және кәсіби мәнінен гөрі бұқаралық сипаты басым. Ал арнайы ақпарат құралдары арқылы жалпы жұртқа кәсіби шығармашылық сарабынан өтіп барып жария болған бұл айтынды «*хабарат*» десек дұрыс болар еді.

Жаңалық және жаңағам

Бұрын-соңды болмаған, ешкім естімеген және көрмеген істің, оқиғаның *болғанын*, тың ойдың жүзеге асқанын бұқараға жеткізу, тарату мақсатында дүниеге келген айтындар жиынтығын «*жаңалық*» деп жүрміз.

Өркениеттік даму сатысына көтерілген сайын, әлеуметтік қатынастар, саяси-экономикалық үрдістер күрделенген сайын сәт сайын қоғамда жаңа істер жүзеге асып жатады. Осы жаңа істер жөніндегі ақпаратты «жаңалық» деп атау қаншалықты қисынды? «Санаға сіңісті болып кетті ғой, оны бұзып қайтеміз» деген желеумен елемеуге де болар еді. Бірақ мына жағдайды да ескермесе болмайды. Өнеркәсіп орнында бір мамаң бұрын еш жерде болмаған құрал ойлап тауып, өндіріске қосты. Бұл – өнеркәсіптегі жаңалық. Математика ғылымында бір ғалым жаңа теорема ойлап тауып, ғылыми айналымға ұсынды. Бұған дейін мұндай теорема әлемде болмаған. Бұл да жаңалық. Бұлар туралы тек авторлар мен соның айналасындағылар ғана біледі. Бірақ мұндай жаңалықты барша жұрт, бүкіл әлем білуі керек қой. Ендеше мұны ақпарат құралдары арқылы айту керек, жұртқа жариялау қажет. «Жаңалық» деген атаудың айқасөзі (антонимі) – «ескілік». Жаңалық дегеніміз өмірге соңғы сәтте дүниеге келген болмыс, құбылыс, жаңа әрекеттер қорытындысы. Демек, өмірдің кез келген саласында болып жатқан тың өзгерістердің бәріне, бұрын ешқашан болмаған, соңғы сәтте ғана ашылған құбылыстарға, табылған өнертабыстарға, жаңа нәрселерге қойылатын жалпы атау – жаңалық. Журналистикадағы жаңалық пен өнеркәсіптегі, ғылымдағы жаңалықтардың мәні мен мағынасы екі басқа. Мысалы, орыс тілінде бұрын-соңды болмаған істің дүниеге келуін «открытие», «новшество» және «новое» деп те атайды. Қазақ тілінде ол сөздердің дәл баламасы болмаған соң бәрін бір-ақ сөзбен «жаңалық» деп атап кеткен. Бір сөздің бірнеше мағынасы болса ол термин ретінде санаға сіңісті болып кете алмайды. Әр кәсіптің өзіндік ерекшелігіне қарай даралық сипаты, тұлғалық өзгешелігі бар термині де болуы керек. Сондықтан, ақпарат құралдары арқылы жаңалық

туралы берілетін журналистік-сөзгерлік көрсетілім немесе айтылымның, яғни жарияланымның кәсіби аталымы «жаңағат» болғаны орынды деп білеміз. (Бұл атауды газет-журналда да қолдануға әбден болады.) Яғни болатын емес, *соңғы сәтте болған немесе болып жатқан іс* туралы *жарияланған* тың ақпараттар жиынтығын жаңағат дейміз. Жаңағат жанрының кәсіби ерекшеліктері – мақсаты, қызметі, дайындалу, айтылу, берілу әдіс-тәсілдері телерадиожурналистикада қалыптасып, санаға сіңісті болып кеткен. Оны кәсіби терминмен атау бұл салаға ғылыми баға беріп, ерекшелігін айқындап, әдіс-тәсілдерін үйрену, машықтану және оларды оқыту үшін керек.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Орысша-қазақша әскерлік атаулары. Екінші басылымы. Кириллицаға түсіріп, алғысөзін жазған Ш. Құрманбайұлы). – Астана, 2005. 7-б.
2. Орысша-қазақша әскерлік атаулары. Екінші басылымы. (Кириллицаға түсіріп, алғысөзін жазған Ш. Құрманбайұлы). – Астана, 2005. 9-10 бб.
3. Ш. Құрманбайұлы. Қазақ лексикасының терминденуі. – Алматы, 1998. – 208.
4. Орысша-қазақша сөздік. ҚСЭ Бас редакциясы. – Алматы, 1981, 1-том, 97-б.

Бегімова Г.А.,

*әл-Фараби атындағы ҚазҰУ шығыстану факультеті
Түркітану кафедрасының аға оқытушысы, ф.ғ.к.*

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛІНДЕГІ ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ТЕРМИНДЕРДІҢ ЖАСАЛУ ЖОЛДАРЫ

Қазақ және түрік тілдеріндегі дипломатиялық терминдердің жасалу жолы салыстырмалы тұрғыда түркологияда қарастырылмағанымен, түрік тілінің де, қазақ тілінің де сөзжасамдық жүйесі жақсы зерттелген. Түрік тіліндегі сөзжасамдық тұлғалар туралы А.Н. Кононовтың “Грамматика современного турецкого литературного языка” деген еңбегінде терең талданады [1, 35 б.].

Қазіргі түрік тілінде ауызекі тілден сөздердің алынуы, олардың жалпы қолданыста жұмсалып, туынды сөздердің, терминдердің жасалуы жайлы мәселелер республика құрылмай тұрып күн тәртібіне қойылған болатын. Осыған байланысты 1920 жылы Білім министрлігі жинақтаған, ал 1929-1930 жылдар арасында тіл комитеті тарапынан жинақталған сөздерді, 1932 жылы “Ана тіліндегі жинақтар” деген атпен Хамит Зубейр Кошай мен Исхак Рефет Ышытман кітап ретінде басып шығарды.

1932 жылы Ататүрктің қолдауымен Түрік тілі қоғамы құрылғаннан кейін болған алғашқы құрылтайда жаңа ережелер қабылданып мынадай қарарлар алынды:

1) Халықтық лексикалар мен ескі кітаптардағы сөздік қорды жинақтап, анықтау;

2) Туынды сөздердің жасалу жолдарын анықтау, оларды іске асыра отырып, төл тіл негізінде сөздер түзу;

3) Түрік тілінде әсіресе жазба тілде белсенді жұмсалатын шетел сөздерінің орнына өз тіліміздегі түрікше сөздерді жасау, оларды жаю [2, 175-177 бб.].

Осындай негіздемелердің негізінде Түрік тілі қоғамы көптеген оң нәтижелі жұмыстар жасады. Анатолия өлкесінен жинақталған сөздер 1939 жылы “Түркиеде халк ағызындан сөз дерлеме” атты журналда жариялана бастады. Сондай-ақ, Турхан Байтоптың “Түркче битки адлары сөзлүгү”, Зафер Өзтектің “Дерлеме сөзлүгү” сияқты еңбектерде терең қарастырылған.

Түрік тіл білімінде сөзжасам бойынша Зейнеп Коркмаз, Хамза Зульфикар, Акалын, Ахмет Ержиласун, Исмаил Парлатор, Тунжер Гүленсой сынды атақты тілші ғалымдар түрік тілінің сөзжасамдық ерекшеліктеріне терең тоқталып зерттеген.

Бұл, ғалымдардың пікірінше, туынды сөздердің жасалуында синтетикалық тәсіл мен аналитикалық тәсіл белсенді қызмет атқарады. Ғалымдар әрбір сөзжасамдық тұлғаға жеке тоқталып, олардың мағыналық құрылымын анықтаған.

Қазақ және түрік тілдеріндегі дипломатиялық терминдердің жасалу жолын салыстыру үшін оларды ең алдымен екіге бөліп қарастырамыз:

- Дара дипломатиялық терминдер;
- Күрделі дипломатиялық терминдер.

Дара дипломатиялық терминдер тек бір ғана сөзден жасалады: *Елші – elçi, елшілік – büyükelçilik, кеден – gümrük, шеғара – sınır, қарулану – silahlanma, ұлт – ulus, келіссөз – anlaşma, хат – mektup, қарусыздану – silahsızlanma, халықаралық – uluslararası, бәтуәгершілік – antlaşma, ұлтшылық – ulusalcılık, одақ – ittifak, азаматтық – vatandaşlık, декларация – deklrasyon, соғыс – savaş, конвенция – sözleşme, үкімет – hükümet, одақтасстық – ittifakçılık, саясат – siyaset, шабуыл – saldırı, оралман – göçmen, виза – vize, аташа – ataşe, босқындар – mülteci* т.б.

Күрделі дипломатиялық терминдердің жасалуының өзіндік ерекшелігі бар. Олардың құрамында екі не одан да көп сөздер болуы ықтимал. Күрделі дипломатиялық терминдердің құрамы неше сөзден құралса да олар бір ғана номинативтік қызметте жұмсалады. Номинативтік қызметі олардың терминдік мән алуының негізгі көрсеткіші ретінде танылады.

Күрделі дипломатиялық терминдер негізінен сөз тіркестерінің лексикалануы арқылы жасалады. Біз мұны төменде аналитикалық тәсіл арқылы жасалған туынды терминдерді талдау барысында зерттеп көрсетуге тырысамыз.

Қазақ және түрік тілдеріндегі күрделі дипломатиялық терминдерге мысал келтірелік:

Адам құқығы жөніндегі комиссия – İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

Азаматтығы жоқтық / аполитизм, анамидизм/ – Vatandaşsızlık

Еуропа Атом Энергиясы Қоғамы – Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu

Еуропалық Одақ – Avrupa Birliği

Еуропа Экономика жөніндегі саласы – Avrupa Ekonomik Alanı

Еуропа Экономикалық және ынтымақтасстық жөніндегі ұйым – Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEЕС)

Еуропалық экономикалық қауымдастығы – Avrupa Ekonomik Topluluğu (ЕЕС)

Еуропалық қауіпсіздік және ынтымақтасстық жөніндегі мәжіліс – Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı т.б.

Дара дипломатиялық терминдерді шартты түрде жасалу жолына қарай былайша жіктейміз:

- 1 Түркілік төл негіздер арқылы жасалған терминдер;
- 2 Шетел тілінен енген кірме терминдердің аударылуы.

Түркілік негіз арқылы жасалған терминдердің қазақ және түрік тілдеріндегі жасалу жолдары ортақ болып келеді.

Семантикалық сөзжасамдық тәсіл арқылы жасалған туынды сөздер дипломатиялық терминдер құрамында көптеп кездеседі.

Салыстырылып отырған тілдерде әдеби тілде бұрыннан қолданылып келе жатқан сөздердің терминдік мән алуы молынан кездеседі.

Мысалы:

Қазақ тілінде: *мәлімдеу, кездесу, шабуыл, соғыс, қарулану, қарусыздану, ұлт, бейтараптық, құқық, азаматтық, қатынас, байланыс, шекара, қорытынды, келісім, аймақ, кемсітушілік, өкіл, өкілеттік, уәкіл, шетел, шетелдік т.б.*

Түрік тілінде: *bildiri, bildirim, görüşme, saldırı, silahlanma, silahsızlanma, ulus, tarafsızlık, vatandaşlık, ilişkiler, savaş, sınır, vezir, yabancılar v.b.*

Бұл сөздерді қай-қайсысы да қазақ және түрік тілдерінің жалпы әдеби қолданысында белсенді жұмсалатын лексемалар. Солай бола тұра бұл сөздер дипломатиялық термин ретінде жаңа туынды мағынаға да ие болады.

Мәлімдеу сөзі салыстырылып отырған тілдерде белгілі бір нәрсе жайында айтып беру, баяндау мағынасын берсе, дипломатиялық термин ретінде *мәлімдеме, мәлімдеу* сөздері белгілі бір халықаралық іс жөнінде мәлім ету, мәлімдеме жасау мағынасында жұмсалады.

Шегара сөзі тілімізде әртүрлі сипатта жұмсала алады. Бұл сөздің мағынасы ҚТТС-де былайша сипатталып түсіндірілген: “Территориялық жағынан бір-біріне шектесіп жатқан жер. *Уақыт 1919 жылдың жазы. Ақмола, Семей губерниясының шекарасы*” [4, 191 б.].

Байқап отырғанымыздай бұл сөйлемдегі шегара сөзі дипломатиялық термин мағынасында жұмсалмаған, бір елдің ішіндегі екі облыс орталығының арасын белгілеу үшін қолданылып тұр. Ал енді екінші мысалға назар аударалық: *Екі күннен кейін біз алдыңғы шепке шығып, шабуыл ұрыстарын жүргізе отырып, ай жарым дегенде өзіміздің байырғы шекарамызға таяп келдік.* Бұл сөйлемде шегара екі елдің арасындағы саяси мәні бар аралықты белгілеп тұрғандықтан, дипломатиялық мәнге ие болады.

Сондай-ақ, шегара сөзі өзге де контекстерде, әсіресе ауызекі тілде, әртүрлі мағынада жұмсала беруі мүмкін, айталық: *достықтың шегарасы, облыстың шегарасы, адамгершіліктің шегарасы т.б.* Дегенмен, мұндай қолданыста ол терминдік мәнге ие болмайды. Осы сөздің мағыналық дамуының нәтижесінде белгілі түсініктемесі, анықтамасы бар дипломатиялық термин қалыптасқан.

Шегара сөзі түрік тілінде *sınır* деп аталып, әртүрлі мағынада жұмсала алады. Түрік тілінің түсіндірме сөздігінде шегара сөзінің төрт мағыналық анықтамасы берілген.

1. *Sınır.* Komşu il, ilçe, mahalle, köy ya da kişilerin topraklarını birbirinden ayıran çizgi. Örn: Cappar Ağa, Halil Bey’in kızı Nazar’a evlenemediği için iki köyün sınırındaki ormanı yaktı.

2. *Sınır.* Bir şeyin genişleyebileceği ya da yayılabileceği son uç.

3. *Sınır.* Mec. (ауыс.) Son, uç. Örn: Dayanmanın da bir sınırı var.

4. *Sınır.* Mat. (матем.) İki bölgeyi ya da yüzeyi ayıran eğri.

Түрік тіліндегі дипломатиялық сөздіктегі анықтамасы: “*Komşu devletlerin topraklarını birbirinden ayıran çizgi*” деп беріледі.

Örn. Osmanlı elçileri buluştukları sınır milinin ortasında birbirlerine saygılarını sunarlar ve yanlarında bulunan dört-beş çevirmenle konuşmalarını ve uzlaşmayı sürdürürlerdi [5, 175-177 бб.].

Daha önce çalan mehterheneler, elçi sınır miline doğru yürürken susar ve yabancı sınırdaki askerler de sessiz kalırlardı [6, 176-177 бб.].

Мына мысалдарда *сınır* сөзі дипломатиялық термин ретінде жұмсалған.

Демек жоғарыдағы сөздердің мағыналарының кеңеюі нәтижесінде түрік тілінде де, дипломатия әлемінде жаңа дипломатиялық термин қалыптасқан.

Сондай-ақ, шегара /*sınır*/ сөзінің негіз болуы арқылы екі тілде бірнеше дипломатиялық терминдердің парадигматикалық қатары қалыптасқан:

Шегаралық бақылау

Шегаралық шарттар

Шегаралық өзендер

Шегараны белгілеу

Шегара сызығы

Бұл терминдердің әрқайсысына дипломатиялық сөздікте түсініктеме беріледі:

Шегаралық бақылау – мемлекеттік шегара тәртібін қамтамасыз етуге байланысты шаралар кешені.

Шегаралық шарттар – шектес мемлекеттер арасындағы келісімдер.

Шегараны белгілеу – делимитация границы

Шегара сызығы – линия границы

Шегара сызығы өтуінің сипаттамасы

Шегаралық өзендер – мемлекеттік шегара арқылы өтетін өзендер

Шегаралық жүргізу – жергілікті жерде мемлекеттік шегараны орнату.

Шегараны қайта жүргізу – мемлекеттік шегараның жүргізілген сызығын бірлесіп тексеру және жергілікті жерде қалпына келтіру.

Шегараны түзету – мемлекеттік шегара сызығын болмашы ғана нақтылау, өзгеру [7, 62-63 бб.].

Шетел, шетелдік /yabancı ülke, yabancı/ екі тілде де бұл сөздер жалпы қолданыста белсенді жұмсалады. Оның мағынасы терминдену мағынасына алмасқанын, түсіндірмесін көрсету үшін талдау жүргізіп көрелік.

ҚТТС-де *шетел* – бөтен ел, басқа мемлекет. 1928 жылы Алма Оразбаева *шетелге барып, онда әйелдердің халықаралық секретариатының тапсырмасын орындады* 1928 yılı Alma Orazbayeva yabancı ülkeye gidip, orda kadınların uluslararası sekreteryanın övevini yaptı [8, 207 б.].

Шетел сөзі арқылы -дік сөз тудырушы жұрнағының жалғануының нәтижесінде *шетелдік* сөзі жасалса, түрік тілінде *yaban* /бөтен, жат/ сөзіне -сі сөз тудырушы жұрнағының жалғануы арқылы *yabancı* сөзі жасалған. *Шетелдік* – *шетелден келген, өзге жұрттық*. *Yabancı* – *yabancı ülkeden gelen, yabancı milletli*. Бүкілодақтық осы рекордтар *шетелдік достардың назарын аударып шыға келді. Bütün müttefliklik bu rekorlar yabancı dostların ilgisini çekiverdi* [8, 207 б.].

Ал *шетелдік /yabancı/* сөзінің терминдік мағынасы сөздікте былай көрсетілген: аталмыш мемлекеттің азаматтары болып табылмайтын және

өздерінің басқа мемлекет азаматына жататындығы туралы дәлелдемелері бар адамдар.

Шетелдік термині арқылы дипломатияда мынадай терминдер туындаған:

«Тұрақты тұратын шетелдіктер – sürekli kalan yabancılar

Уақытша болатын шетелдіктер – geçici olan yabancılar

Шетел азаматтарының айрықша санаты – Yabancı ülke vatandaşlarının özel görevi m.б.» [9, 63 б.].

Дипломатиялық сөздікте кездескен соң, бұл сөз тіркестері де термин ретінде бағаланады. *Тұрақты тұратын шетелдіктер, уақытша болатын шетелдіктер деген терминдердің* жасалуында шетелдіктер сөзі тірек сөз болады, ал *Шетел азаматтарының айрықша санаты* деген терминнің жасалуына шетел сөзі негізгі ойды анықтау үшін қолданылған.

Қазақ тіліндегі *азаматтық* термині түрік тілінде, *vatandaşlık / vatandaşlık* болып қолданылады. Қазақ тіліндегі азаматтық сөзінің негізіне азамат сөзі алынып тұрса, түрік тілінде отан сөзі сөзжасамдық мағына жасауға негіз болған. Азаматтық сөзінің жалпы халықтық қолданыстағы мағынасы әртүрлі сипатта келеді. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде *азаматтық* сөзінің екі мағынасы көрсетілген:

«I Азаматтық. Зат. 1. Жасы толып ержеткендік. Жуанның жіңішкеріп, жіңішкенің үзілер мезеті осындайда. Мұндайда жұқалық, осалдық байқатсам, азаматтығым қайсы? Өзі де бір болымды жігіт еді, азаматтығын істеп-ақ жүр екен. 2. Саналылық, адамгершілігі молдық. Әйел басыңмен еркектен артық, азаматтық еткенің бәріміздің жүрегімізді жылытты.

II Азаматтық. Сын. Азаматқа тән. Іске жаны ашығандық, ортақ мүддеге азаматтық үлес деген – сол. Оны игі жолға сәлтемеуім азаматтық арға жатпас. Азаматтық арыма, тапбынам иіп басымды. Ғылымының асқар шыңында, Өткізсем қалған жасымды» [8, 77 б.].

Осы сөздердің мағыналық дамуының нәтижесінде дипломатиялық термин қалыптасқан. Дипломатиялық сөздікте берілген түсінігі: «Азаматтық – гражданство. Жеке тұлғаның мемлекетпен орнықты саяси-құқықтық байланысы. Заңдық мағынада адамның мемлекетке қатысты болуы» [3, 7 б.].

Демек, *азаматтық-азаматтық-азаматтық* түрінде мағыналық даму болып, семантикалық сөзжасамдық тәсіл арқылы дипломатиялық термин қалыптасқан.

Бұл терминдердің жасалуына бастапқы азаматтық сөзі мағыналық және тұлғалық жағынан негіз әрі тірек болады. Сондықтан бұл сөз тіркесі арқылы жасалған дипломатиялық термин деп танылады. Олардың арасында жоғарыда көрсеткен парадигматикалық қатынаспен бірге синтагматикалық та қатынас бар. Яғни алу, айрылу, беру сөздерінің тіркесуі олар анықтайтын ұғыммен тікелей байланысты болады.

Түрік тіліндегі *азаматтық vatandaşlık /vatanlaşılık/* термині *отан /vatan/* сөзінің мағыналық дамуы арқылы жасалған. *Vatan, vatandaşlık* сөзінің негізгі мағыналары да жалпы қолданыста белсенді жұмсалады. *Vatanını seven ateşte yanmaz. Vatanına değer veren her vatandaş mutludur. Vatanını satan – vefasızdır.* Бұл мысалдарда *азаматтық /vatandaşlık/* сөзі халықтық лексикада қолданылып тұр.

Uluslararası hukukta vatandaşlığını saptanması devletlerin ulusal yetkileri içerisinde kabul edilmektedir.

Devletler kendi vatandaşlarına aranacak koşulları, vatandaşlığa kabul ve vatandaşlıktan çıkarma biçimlerini ilgili yasalarla düzenlemektedirler [41, 697 б.].

Мына сөйлемдерден *vatandaşlık* сөзі дипломатиялық термин ретінде жұмсалғаны байқалады. Ал, осы терминге түрік тіліндегі дипломатиялық сөздікте былайша анықтама беріледі: *Vatandaşlık, devletin tek taraflı egemenlik hakkını kullanarak koşullarını ve hükümlerini saptadığı bir hukuki statüyü gerçekleştiren fert ile kendisi arasında kurulan hukuki bağ. Kişinin hukuki bir bağ nedeniyle bir devlete aidiyetini simgeleyen niteliğidir [10, 175-177 бб.].*

Демек, осы сөздің негізінде *vatandaşlık* деген дипломатиялық термин семантикалық сөзжасам тәсілі арқылы қалыптасқан деуге толық негіз бар.

Бұл термин арқылы екі тілде де тағы да мынадай сөздердің парадигматикалық қатары қалыптасқан:

Азаматтық – vatandaşlık

Азаматтық алу – vatandaşlığı kazanma

Азаматтықтан айрылу – vatandaşlığını kaybi

Азаматтық беру – vatandaşlık verme

Қос азаматтық – çifte vatandaşlık

Қазақ және түрік тілдеріндегі дипломатиялық терминдер сөз тудырушы жұрнақтар арқылы синтетикалық сөзжасамдық тәсіл арқылы да жасалады. А.Н. Кононов жазған Түрік әдеби тілінің грамматикасына сүйене отырып, дипломатиялық терминдердің синтетикалық тәсіл арқылы жасалу жолын аңғарамыз.

-шы, -ші сөзжасамдық тұлғасы арқылы түркі тілдерінде көптеген жаңа сөздер жасалатынын түркітанушы ғалымдар көп зерттеген болатын.

А.М. Щербактың зерттеулерінде бұл “аффикс іс істеушінің әрекетін, немен айналысатынын, немен шұғылданатынын, әлеуметтік жағдайы мен тұратын жерін білдіретін мағына қосады” [11, 103 б.].

Түрік және қазақ тілдеріндегі бұл аффикс арқылы “*елші-елчи*” деген дипломатиялық терминдер жасалады. Негізгі мағынасы - кісінің мамандығы.

-лық, -лік жұрнағы қазіргі тілімізде ең белсенді сөзжасаушы тұлға ретінде белгілі. *-лық, -лік* жұрнағының қазақ тілінде *-дық, -дік, -тық, -тік* деген варианттары бар. Ал түрік тілінде тек *-lik* түріндегі сөз тудырушы жұрнақ қолданылады.

-лық, -лік жұрнағы арқылы мынадай дипломатиялық терминдер жасалады:

bağımlılık – бағыныштылық

bağımsızlık – бағынышсыздық (бағынбайтын)

çifte vatandaşlık – қос азаматтық

egemenlik – егемендік

ulusalcılık (улусалишлик) – ұлтшылдық

sömürgecilik – колонизациялық (ниғыл)

tarafsızlık – бейтараптық т.б.

Түркі тіл білімін зерттеуші ғалымдардың көрсетуінше, -лік жұрнағы көпмағыналы тұлға.

Айталық, 1. Іс әрекеттің орны мағынасында: *елшілік* – *elçilik* (Қазақстан елшілігі, Түркия елшілігі, АҚШ елшілігі т.б.).

2. Дипломатиялық қатынас пен байланысты анықтайтын мағына: *bağımlılık* – бағыныштылық, *bağımsızlık* – бағынышсыздық (бағынбайтын), *ulusçuluk* – ұлтшылдық, *sömürgecilik* – колонизациялық (ниғыл), *tarafsızlık* – бейтараптық т.б.

3. Елдің, мемлекеттің, адамның саяси жағдайын анықтау мағынасында: *çifte vatandaşlık* – қос азаматтық, *egemenlik* – егемендік, *vatandaşlık* – азаматтық, *arabuluculuk* – арағайындық, *diplomatik* – дипломаттық, *bağımsızlık* – тәуелсіздік т.б.

4. Лауазымдық мағына: *патшалық, хандық, елшілік (қызмет) т.б.*

-ма, -ме жұрнағы арқылы да дипломатиялық терминдер жасалады. Бұл жұрнақ қазақ тілімен салыстырғанда, түрік тілінде дипломатиялық термин жасауда белсенді жұмсалғанын байқауға болады.

Мысалы:

Түрік тілінде:

silahlanma – қарулану

görüşme – кездесу

anlaşma – келіссөз

karışma – қол сұғу (бір елдің ішкі мәселесіне араласу мағынасында)

karıştama – қол сұқпау

onaylama – бекіту

sözleşme – конвенция, келісім шарт

antlaşma – шарт т.б.

Қазақ тілінде:

Мәлімдеме

хаттама

Түрік тілінде -ма, -ме жұрнағы арқылы жасалған терминдер қазақ тілінде көбінесе -у қимыл атауы арқылы жасалатынын байқауға болады.

Келтірілген мысалдардың ішінде *silahlanma* - *қарулану* терминін талдауға тұрарлық. Түрік тілінде *қару, қару-жарақ* сөзі қолданылады. Дегенмен,

дипломатиялық термин жасауда түрік тілінде қару сөзінің орнына славян тілдерінде жұмсалатын сила сөзі алынып, оған -лан және -ма жұрнағы жалғанып, жаңа туынды сөз жасалған.

-ым, -ім жұрнағы арқылы жасалған дипломатиялық терминдер:

келісім –

бітім (бітімге келу, бітім шарт, бітім жасау, бітімгер)

сенім (сенім білдіру, сенім хат, сенім грамоталары) т.б.

-ман жұрнағы арқылы жасалған дипломатиялық терминдер:

оралман – mülteci

агреман – agreman т.б.

-нама жұрнағы арқылы жасалған дипломатиялық терминдер:

рұхсатнама – ruhsatname т.б.

Түрік тілімен салыстыра қарағанда -у тұлғасымен қимылдың атауы мағынасын білдіретін дипломатиялық терминдер мол жасалған, ал бұл терминдер түрік тілінде -ма, -ме жұрнағы арқылы жасалатыны жоғарыдағы мысалдардан да анық байқалады.

-у жұрнағы арқылы жасалған дипломатиялық терминдер:

қарусыздану – silahlanma

бекіту – onaylama

қол сұғу – dokunma

қосып алу, аннексиялау

қарулану – silahlanma т.б.

-шілік

кемсітушілік – ayırım gözetmeme

шапқыншылық – saldırı

бәтуагершілік (концессия) – uzlaşma

-шілдік

нәсілшілдік – ırkçılık т.б.

Қорытындылай келгенде, қазақ және түрік тілдеріндегі дипломатиялық терминдердің жасалу жолдары ортақ екендігін байқауға болады. Яғни, түркі тілдеріндегі ортақ терминдерді анықтау арқылы біз дипломатия ісіне қатысты мамандар мен іскерлердің қарым-қатынас жасауындағы басты қиыншылықтарды анықтап, олардың себебін ұғуға көңіл бөлеміз. Әрі ортақ терминдерді мол жасаудың белсенділігін арттыру арқылы, көптеген қиыншылықтардан құтылудың мүмкіндіктерін анықтай аламыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. – М.-Л.: Наука, 1956. – 386 с.
2. Щербак А.М. Грамматический очерк языка тюркских текстов X-XII вв. из Восточного Туркестана. – М.-Л.: Наука, 1961. – 203 б.
3. Зульфикар Х. Терим сорунлары вэ терим янма йоллары. – Анкара: Түрік дил куруму, 1991. – 213 б.
4. Гөкалп З. Түрікчилигин есаслары / Баспаға әзірлеген проф. Мехмет Каплан. – Стамбұл: Күлтүр баканлығы, 1976. – 264 б.
5. Нури Ж. Түрік инкылабы. – Стамбұл: Дергах, 1926. – 300 б.
6. Древнетюркский словарь / Под ред. Э.В. Севортян. – М.-Л.: Наука, 1969. – 676 с.
7. Сөнмезоглу Ф. Улусларарасы илишкилер сөзлүгү. – Стамбұл: Дер, 2005. – 731 б.
8. Күзекова З., Тұяқбаев Т. Қазақша-орысша, орысша-қазақша дипломатиялық қысқаша сөздік. – Астана: Елорда, 1998. – 127 б.

К.Қ. Мұсылманбекова,
Манап Қозыбаев атындағы
Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
қазақ тілі кафедрасының аға оқытушысы

ҚҰРЫЛЫС ТЕРМИНОЛОГИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Құрылыс саласы әркез экономиканы дамытудың локомотиві болып отырған. Құрылыс саласының ерекшелігі сол, бұл сала қоғамдық өмірдің барлық салаларын қозғайды. Құрылыс саласының даму деңгейіне қарап ел экономикасының ұтқырлығына, халықтың әл-ауқатына, инновациялардың дамуына баға береді.

Бүгінде Қазақстанда құрылыс индустриясының 700 астам кәсіпорны қызмет етеді. Кейінгі жылдары құрылыс материалдары, бұйымдар мен конструкциялар өндірісінің өсуі байқалуда. Құрылыс көлемдері ұлғайған сайын, салынып жатқан тұрғын үй мен өзге құрылыс нысандарының сапасына қатысты талаптар күшейген сайын, экологиялық талаптар күшейген сайын, сондай-ақ бәсекелестік күшейген сайын құрылысшылар ең ілгері технологиялар мен құрылыс материалдарын қолданып отыруға мәжбүр. Қазіргі уақытта құрылыс саласында бұрын қолданылмаған *гипсокартон; левкас; алинекс; ыстыққа шыдамды желім; суга шыдамды желім* және т.б. тәрізді жаңадан шыққан материалдар қолданылуда.

Сәулет-құрылыс индустриясының инновациялары тілдің лексикалық аясында оның жаңа терминдермен баюы арқылы байқалып отырады. Сәулет-құрылыс саласы, өзін адам тудырып және дамытып отырған өзге кез келген білімі саласы тәрізді терминологиялық базасыз, яғни осы білім саласының болмысын бірдей түсіну үшін, осы білімдерді тасымалдауыштардың өзара қатынасуы үшін және саланы одан әрі дамыту үшін қажет болатын негізсіз мүмкін емес. Термин және оның анықтамасы оның өзі білдіретін болмыспен қоса дамып отырады, тек оның кейбір негізгі ұғымдары ғана сақталып қалады.

Айта кететін нәрсе, сәулет-құрылыс саласындағы терминдердің пайда болуының әрекеттегі процестері кейінгі уақытта ақпараттық жарылыс сипатына ие болған. Мысалы, бір ғана ҚР «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала салу және құрылыс қызметі туралы» заңының өзінде [1] негізгі 62 ұғым берілген, мұнысы сәулет-құрылыс саласының сан-алуандығын сипаттайды.

Сәулет-құрылыс терминдері құрылыс процесінің, сәулеттік конструкциялардың, не инновациялық құрылыс материалдарының ерекшеліктерін білдіретін терминдерді ғана емес, сонымен қатар *антропогендік әсер етулер, техногендік әсер етулер, техногендік апаттар; экологиялық апаттар* және т.б. терминдерді біріктіруде.

Жекелеген саланың жаңа терминдерінің жандандырылған түрде пайда болуы – бұл уақыт талабы, ғылыми-техникалық прогрестің көрсеткіші және идеологиялық және мәдени көзқарастың артуы. Мысалы, орыс тілінде авиацияның пайда болуы мен дамуы кезеңінде мынадай сөздер пайда болды: ұшпак, ұшқыш, жерге кону, ауа шұңқыры және т.б. Радионың пайда болуы мынадай сөздердің туындауына себеп болды: радиоқабылдағыш, радиокедергі, радиолау және т.б. Атом энергиясының пайда болуы өзімен мынадай жаңа терминдерді әкелді: атомоход, залалсыздандыру және т.б.

Сонымен бірге, құрылыс терминологиясының сөздіктерін зерттеу бізді мынадай қорытындығы әкелді: қазіргі уақытта сөздіктердің сөздік құрамына жаңа емес, алайда сәулет-құрылыс құжаттарында кеңінен қолданылып жүрген терминдер енгізілмейді. Мұндай терминдерге мыналарды жатқызуға болады: *құм блогы; көбіктік блок; жыртық кірпіш; сплитерлі кірпіш; сайдинг; кеспе тас; пішімделген төсем; металды шифер; металды пішім; иілгіш жабынқыш; гипсокартон; алинекс; левкас; төсеме бояу* және т.б.

Бұл терминдердің тілімізде кеңінен қолданылуына қарамастан, олардың ғылыми анықтамасы берілмеген. Қазіргі кезде қазақстандық жағдайларға бейімделген отандық технологиялар пайда бола бастады. Алайда, жаңа нормалар шыққан сәттен бастап біршама уақыттың өткеніне қарамастан елімізде сәулет-құрылыс процесінің түрлі жақтарын сипаттайтын терминология әлі де қалыптаспаған.

Бұл жағдайда Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік терминологиялық жұмыстың концепциясында көрсетілгендей «ұлттық терминологияны реттеу, жүйеге келтіру және дамытудың маңызы ерекше» [1]. Соған орай осы мақалада қазіргі сәулет-құрылыс терминдеріне тән жалпы сипаттамалар берілуде және сәулет-құрылыс саласының терминдерін зерттеу олардың мынадай ерекше қасиеттерін бөліп көрсетуге негіз болып отыр:

1. Сәулет-құрылыс саласы терминдерінің синонимдігі. Айта кететіні, қазіргі уақытта терминнің синонимсіздігі туралы аксиома қабылданған. Мысалы, Комиссаров В.Н. терминге қойылатын негізгі талаптардың ішінен мынаны көрсетуде [iii]:

– термин дәл болуы тиіс, яғни оның сол ғылым мен техника саласындағы ұғымдар жүйесінде сол терминмен көрсетілген орынды белгілейтін логикалық анықтамасының сұлбасы болуы мүмкін қатаң белгіленген мағынасы болуы тиіс;

– термин бір мағыналы болуы тиіс, және бұл тұрғыда ол мән-мәтінге тәуелсіз болуы тиіс;

– әр ұғымға тек бір ғана термин сәйкес келіп отыруы тиіс (синоним-терминдер болмау үшін).

Терминнің мұндай анықтамаларына ғалымдардың мынадай тұжырым-дамаларын жатқызуға болады: «Терминдер әрдайым бір мағыналы болуы тиіс»

[^{iv}, 1176]; «Термин полисематикалық, амонимдік, синонимдік болмауы тиіс» [^v, 2326; ^{vi}, 6 б.].

Алайда, біздің зерттеуіміздің нәтижелері бойынша анықталғандай, сәулет-құрылыс терминдеріне синонимия тән болып келеді. Мұндай терминдерге мыналарды жатқызуға болады: *кеспе тас – тротуарлық тас; бу радиаторы – батарея; оқшаулағыш таспа – жабысқақ таспа; кабельдік галерея – кабельдік камера; кафель – қыш – қыш тақта; сайдинг – қаптағыш панель – қорғағыш – декоративті тақта.*

Терминдердің синонимиясы түрлі терминдерді түрлі құрылыс, энергетика, газ, мұнай және атом өнеркәсібі салаларында бірдей ұғымдарды белгілеу үшін қолданудың тарихи түрде қалыптасқан дәстүрдің нәтижесі ретінде туындауы мүмкін. Терминологияда синонимдердің бірге орын алуына терминтанушылар дәстүрлі түрде жағымсыз баға беруде: Л.Л.Кутина синонимияның кез келген терминдік жүйеге оның құрылу кезеңінде ерекше тән болып келетіндігі туралы айтумен дегенмен де оны «жағымсыз фактілерге» жатқызуда [^{vii}].

Терминология саласындағы кейінгі зерттеулер терминнің тілде сөз тәрізді қызмет етіп және дамып отыратындығын растауда, мұнысы оның мағынасының өзгеруі, тарылуы, кеңеюі арқылы; жаңа мағыналарының туындауы және т.б. арқылы іске асырылып отырады. Біздің ойымызша, терминдердің синонимиясына жағымсыз құбылыс деп баға берген дұрыс емес, ол керісінше, ғылыми тілдің кеңдігін, оны одан әрі жетілдірудің мүмкіндіктерін білдіреді, себебі әр термин өзінің жаңа мағынасын шығарып отыруы мүмкін және сол арқылы терминнің ұғымдары мен мағыналарының саралап жіктелуіне ықпал етіп отыруы мүмкін. Біз С.В. Гриневтің ізімен [^{viii}] терминологиялық синонимияны «бір мағыналық» ретінде қарастыруды ұсынамыз.

Сәулет-құрылыс терминдерін зерттеу барысында анықталғаны, қызмет ету барысында олар қосалқы тілдің шеңберінен тыс шығып отырады және синонимдермен толықтырылып отыруы мүмкін, кейінгілерін де аталмыш терминдерден бөлек түрде қарастыруға болмайды. Себебі бұл синоним-сөздер – терминдердің тілде орын алуының нәтижесі болып табылады, сол себептен олар сәулет-құрылыстық терминдік жүйенің өзіндік бөлігі болып табылады. Осыған орай, сәулет-құрылыс саласының терминдерін өздерін дәстүрлі түрде терминдерге жатқызуға болмайтын сөздермен үйлесімде қарастырып отыру қажет. Мұндай терминдерге кәсіби сөздер, стилистикалық таңбаланған сөздер, айқын байқалатын коннотативтік реңі бар лексемалар, окказионализмдер, қарапайым сөздер мен сөз тіркестері жатады. С.В. Гринев [8] мұндай сөйлемдік конструкцияларға арнап «термин алды» деген атауды енгізді – яғни бұл терминдер ретінде негізгі талаптарға жеткілікті дәрежеде сай келмейтін терминдердің модельдері.

2. Негіздердің қосылуымен түзілген және бірге не сызықша арқылы жазылатын күрделі терминдердің кең тобы; сөз тіркес-терминдер, не құрамдас,

көп компоненттік терминдер. Л.В. Щерба құрамдас терминдерді құрылымдық және семантикалық тұрғыдан ортақ болып келетін және мүшеленген терминделген номинацияны құрайтын сөздердің тіркестері ретінде сипаттады [x]. «Терминологиялық сөз тіркестері көмекші сөз не көмекші сөзсіз әдіспен байланысқан екі не одан көп сөздің семантикалық тұрғыдан біртұтас тіркестері болып табылады. Олар тұрақты және еркін тіркестер болуы мүмкін» [x, 62 б.]. Сөз тіркесін бір номинативтік терминологиялық бірлік ретінде қарастырудың критерийі ретінде оны бір ұғымды атауға арнап қолдану қызмет етуі мүмкін.

Сәулет-құрылыс саласының күрделі терминдерін талдау ең жоғары меншікті салмаққа өздерінің құрамдас бөлігі сын есімдер болып табылатын терминдер ие болуда деген қорытынды жасауға негіз болды. Сын есімдер қазақ және орыс тілдерінде көп санды топты құрайды және терминдер жүйесінде ерекше орынға ие. Кез келген ғылыми мәтінде оларға ерекше рөл беріледі, себебі білімнің сол не өзге үзінді көріністеріне акцент жасау тиісті мағынасы бар лексикалық және морфологиялық бірліктерді – сын есімдер мен үстеулерді қолдануға ықпал етеді.

Сын есімдердің соңғы кезде жан-жақты зерттелгеніне қарамастан, осы уақытқа дейін құрылымы әртүрлі құрамдас терминдердің басым көпшілігінің міндетті компоненті болып табылатын сын есімді зерттеуге арналған жұмыстар әлі де жеткіліксіз болуда [xi].

Біз анықтаған сәулет-құрылыс саласының терминдерін келесі топтарға бөлуге болады:

– сын есім + зат есімді қосу арқылы пайда болған: *сәулет жұмыстары; жол құрылысы; темірбетонды конструкциялар; бекіткіш каркас; қаптағыш (қорғағыш, декоративті, қорғағыш-декоративті) панель; мердігерлік ұйым, құрылыс жұмыстары; құрылыс салудың шаруашылық әдісі* және т.б.

– күрделі адектіге ие: *сәулет-құрылыс жұмыстары; апаттық-жәндеу жұмыстары; газдық дәнекерлеу машинасы; жол-монтаждау жұмыстары; ауа-газ қоспасы; бақ-саябақ өнері; құрылыс-техникалық құжаттар;*

– кесілген сын есімді: *автожол жәндеу жұмыстары; темірбетон; техника-экономикалық көрсеткіш; электромонтаждау жұмыстары;*

– бір бөлігі символ болып келеді, оның айрықша белгісі «толықтай шарттылығы, жасанды қабылданғандығы және саналы түрде бекітілгендігі» болып табылады [xi]. Мұндай терминдерге жататыны: *G-нiшiмдi баған; D-нiшiмдi сабы бар күрек; Z-нiшiмдi шпунттық қада; қос N-нiшiмдi торламасы бар ферма; П-нiшiмдi тилон; құламасы S-нiшiмдi шатыр; T-нiшiмдi баған; U-нiшiмдi болат; Y-нiшiмдi құбыр; автокөлік жолдарының Y-нiшiмдi жанасуы; X-нiшiмдi түйіспелік қосылыс.*

Келтірілген талдаудан көріп отырғанымыздай, сәулет-құрылыс саласының терминдері терминологиялық сөздіктерді құрастыру кезінде өздерін ескеріп отыру қажет болатын бірқатар ерекше сипаттамаларға ие.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Закон Республики Казахстан от 16 июля 2001 года № 242-ІІ «Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан» – Алматы: Юрист, 2010.
2. Концепция государственной терминологической работы в Республике Казахстан – Алматы: Юрист, 2010.
3. *Комиссаров В.Н.* Теория перевода – М.: Высшая школа, 1990.
4. *Галкина-Федорук Е.М.* Слово и понятие. М., 1956.
5. *Казанчян Л.О.* Некоторые вопросы терминологии // Вести. Ереван. ун-та. 1971.
6. *Андреев Н.А.* К вопросу о структуре терминологических словосочетаний в современном французском языке. М., 1969.
7. *Кутина Л.Л.* Языковые процессы, возникающие при становлении терминологической системы// Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М: Наука, 1970. – 82-94 б.
8. *Гринев С.В.* Введение в терминоведение. – М.: Московский лицей, 1993.
9. *Щерба Л.В.* Опыт общей теории лексикографии// Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – 265-304 б.
10. *Судовцев В.А.* Научно-техническая информация и перевод. Пособие по английскому языку: Учебное пособие. – М.: Высш. шк., 1989.
11. *Павленко Л.А.* Описание терминов-прилагательных языка астрономии // Учебная лексикография и текстология. Красноярск, 1989. Ч.2. 56-58 б.
12. *Даниленко В.П.* О терминологическом словообразовании // Вопросы языкознания, 1973, № 4, 76-85 б.

ҰСЫНЫСТАР

Бұл айдармен Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі Кедендік бақылау комитетінің ұсыныстары, Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Мемлекеттік терминология комиссиясының қарауына әділет жүйесінің сот сараптамасы саласы бойынша ұсынылып отырған сөздер, сөз тіркестері мен терминдер және Әбдіғали Қоянбаев пен Наташа Сабырованың авторлығымен дайындалған КЕМЕ ҚҰРЫЛЫСЫНЫҢ СӨЗДІГІнен үзінді (орысша-ағылшынша-қазақша) мамандар талқысына ұсынылып отыр.

Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі Кедендік бақылау комитетінің ұсыныстары

Күнделікті жұмыс барысында кездесетін «классификация» деген сөз Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Мемлекеттік терминологиялық комиссияның 2009 жылы «Дайк-Пресс» баспасы шығарған «Бекітілген терминдер сөздігінде» «сыныптау» деп аударылған, алайда бұл сөз белгілі бір көрсеткіштерді жүйелеуді білдіретіндіктен «жіктеу», тиісінше «классификационный» – «жіктегіш» деп қайта бекітілгені дұрыс. Сондай-ақ жоғарыда көрсетілген сөздікте «информация» деген сөз «хабарлама, ақпарат», ал «информационное сообщение» – «ақпарат хабар» деп аударылған, бірақ барлық заңнамаларда, мысалы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 1 маусымдағы № 286-IV Заңының атауы «О ратификации Соглашения между правительствами государств-членов Шанхайской организации сотрудничества о сотрудничестве в области обеспечения международной информационной безопасности» – «Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше мемлекеттердің үкіметтері арасындағы халықаралық ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы ынтымақтастық туралы келісімді ратификациялау туралы» және Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 6 ақпандағы № 123-IV Заңының атауы «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам средств массовой информации» – «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне бұқаралық ақпарат құралдары мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» деп аударылған, сондықтан «информация» деген сөз «ақпарат» деп қайта бекітілуі қажет деген ұсыныс жасады, өйткені бұл мәселе ведомство ішінде іс-қағаздарын жүргізу кезінде, аударма жасалған кезде көптеген даулы мәселелерді тудырады.

№	Терминнің орыс тілдегі атауы	Ұсынылған атауы
1	деформация	қалпының өзгеруі
2	ярлык	жапсырма
3	апортировочный предмет	тістеу заты
4	места содержания собак	иттерді ұстайтын орын
5	табличка	мандайша
6	упаковочный лист	орау парағы
7	металлические листы	металл табақтары
8	бесшовные трубы	жіксіз құбырлар
9	настройка	қалпына келтіру, бабына келтіру
10	нелинованная бумага	сызықсыз қағаз
11	информация	ақпарат
12	классификационный	жіктегіш
13	выписка	үзінді көшірме
14	нумератор	нөмірлегіш

**Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы
Мемлекеттік терминология комиссиясының қарауына әділет
жүйесінің сот сараптамасы саласы бойынша ұсынылып отырған
сөздер, сөз тіркестері мен терминдер**

1. «Ходатайство» сөзі қолданыстағы сөздіктерде «қолдаухат, өтінішхат, өтініш жасау, іздену» деп берілген. Мәселен, «подать ходатайство» – «өтініш беру», «удовлетворить ходатайство» – «өтінішті қанағаттандыру», «ходатайство об аннулировании» – «күшін жою туралы өтініш» деп аударылған. Берілген термин барлық аудармаларда «өтініш» сөзі ретінде қолданылған.

Сот сарапшысы сараптама тағайындаған құқық қорғау органдары мен соттардан зерттеу жүргізуге қажетті қосымша құжаттарды, объектілерді ұсынуды талап ете отырып, оны өтініш негізінде беретіндігін ескерсек, сот сараптамасы саласында «ходатайство» сөзін «өтініш, қолдаухат, өтінішхат» түрінде қолдану орынсыз болады.

Сондықтан сот сараптамасы саласында «ходатайство» сөзін «*өтініш-талап*» сөзі ретінде аудару ұсынылады.

2. «Экспертный» сөзі тәжірибеде бірде «сарапшылық», бірде «сараптамалық» деп қолданылады. Сондай-ақ, «Судебно-экспертный» тіркесі кейде «сот-сарапшылық», кейде «сот-сараптамалық» деп қолданылады. Мәселен, «судебно-экспертное исследование» деген тіркес «Қазақстан Республикасындағы сот-сараптама қызметі туралы» ҚР Заңында «сот сараптамалық зерттеу» деп берілсе, кейбір әдебиеттерде «сот-сарапшылық зерттеу» деген тіркес қолданылған. Сондай-ақ «судебно-экспертная деятельность» тіркесі заңнамаларда «сот-сараптама қызметі», ал кей әдебиеттерде «сот-сарапшылық қызмет» деп көрсетілген.

«Эксперт» сөзі «сарапшы», ал «экспертиза» сөзі «сараптама» деп аударылады. «Экспертный» сөзі «эксперт» түбір сөзіне «ный» қосымшасы жалғану нәтижесінде пайда болған, яғни эксперт+ный=экспертный. «Сарапшы» түбір сөзіне «лық» жұрнағын қосу арқылы «сарапшылық» деген жаңа сөз пайда болады.

Сондықтан «экспертный» сөзін «сарапшылық», «судебно-экспертный» тіркесін «*сот-сарапшылық*», «судебно-экспертная деятельность» тіркесін «*сот-сарапшылық қызмет*» деп аударуды ұсынамыз.

Ал, «сот-сараптама қызметі» тіркесін «судебно-экспертная деятельность» деген тіркестің аудармасы ретінде қолданғаннан гөрі, «*сот сараптама қызметі*» тіркесі түрінде «*деятельность судебной экспертизы*» деген тіркестің аудармасы ретінде беру ұсынылады.

3. «Производство экспертизы» тіркесі заңда «сараптама жүргізу» деп берілген. Ал, «Производство» сөзі «произвести» сөзінен шыққан.

Сондықтан «сараптама жүргізу» тіркесі ретінде берілгені орынды. Сондай-ақ «Производство» сөзі «өндіріс» деп те аударылады. Осыған байланысты аталған тіркесті синоним ретінде «сараптама жүргізу» тіркесімен қоса «сараптама өндірісі» деген тіркеспен беруді ұсынамыз.

4. Сот баллистикалық сараптамасын жүргізуде «огнестрельное оружие» тіркесі қолданылады. «Орысша-қазақша сөздікте» аталған тіркес «*дәрімен атылатын қару*» деп аударылған. Алайда тәжірибеде «атыс қаруы» деп берілу де. «Огнестрельный» сөзі «огне+стрельный», яғни «огонь-от» және «стрелять-ату» сөзінің қосылуынан тұрады. «Огне» сөзі басқа сөзбен біріккенде «от», «оқ» деген мағынада аударылады. Демек «огне»-«оқ» сөзіне «стрелять»-«ату» сөзін қосу арқылы «оқатар» деген жаңа біріккен сөз пайда болады.

Жоғарыдағыларды негізге ала отырып, «огнестрельное оружие» тіркесін «*оқатар қару*» және синоним ретінде «*атыс қаруы*» деп аударуды ұсынамыз.

5. Сот құрылыс сараптамасында «перегородка» деген сөз қолданылады.

«Орысша-қазақша сөздікте» аталған тіркестің аудармасы «*қалқа, далда, таса, шымылдық*» деп аударылған, яғни бөлме ішіндегі қоршау, жеңіл-желпі қабырға деп түсінік берілген.

«Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» жоғарыдағы сөздерге төмендегідей түсіндірме берілген:

Қалқа – бір нәрсенің ық жағы, тасасы;

Далда – жасырын, таса жер, қаға беріс, қалтарыс;

Таса – қаға беріс жер, қалтарыс;

Шымылдық – төсек тұсын және театр сахнасын көлегейлеп қоятын матадан тігілген қалқан.

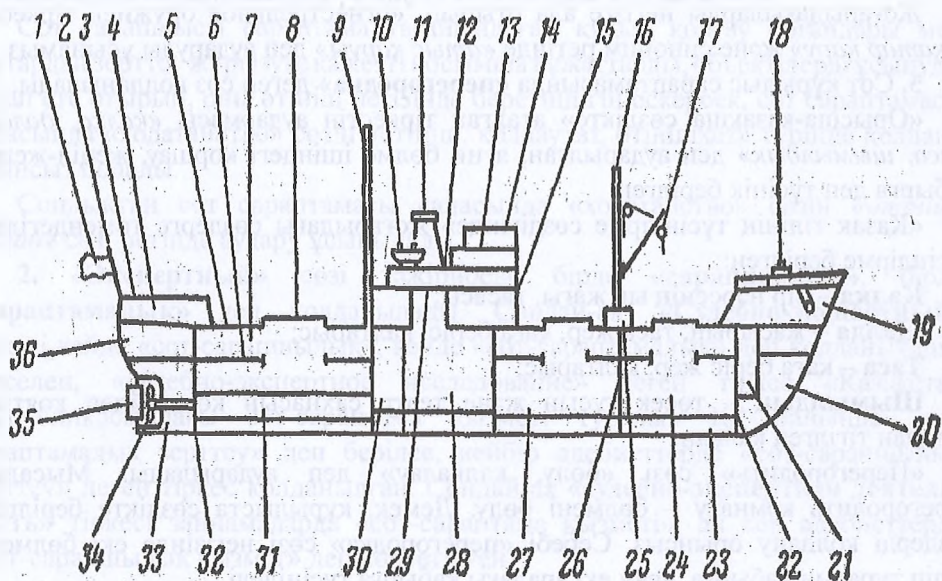
«Перегородить» сөзі «бөлу, қалқалау» деп аударылады. Мысалы, перегородить комнату – бөлмені бөлу. Демек, құрылыста сөздікте берілген сөздерді қолдану орынсыз. Себебі «перегородка» сөзі негізінде екі бөлмені бөліп тұратын қабырға, яғни екі арадағы қабырға түсініледі.

Сондықтан сот құрылыс сараптамасында «перегородка» сөзін «*арақабырға*» деп аударуды ұсынамыз.

**КЕМЕ ҚҰРЫЛЫСЫНЫҢ СӨЗДІГІ
(ОРЫСША-АҒЫЛШЫНША-ҚАЗАҚША)
МАМАНДАР ТАЛҚЫСЫНА ҰСЫНЫЛЫП ОТЫР**

1. Корпус Судна – Ship’s Hull – Кеме тұрқы

*1.1. Общее устройство. Сухогрузное судно – General arrangement.
Dry cargo vessel – Жалпы құрылысы. Құрғақ жүк тасу кемесі*

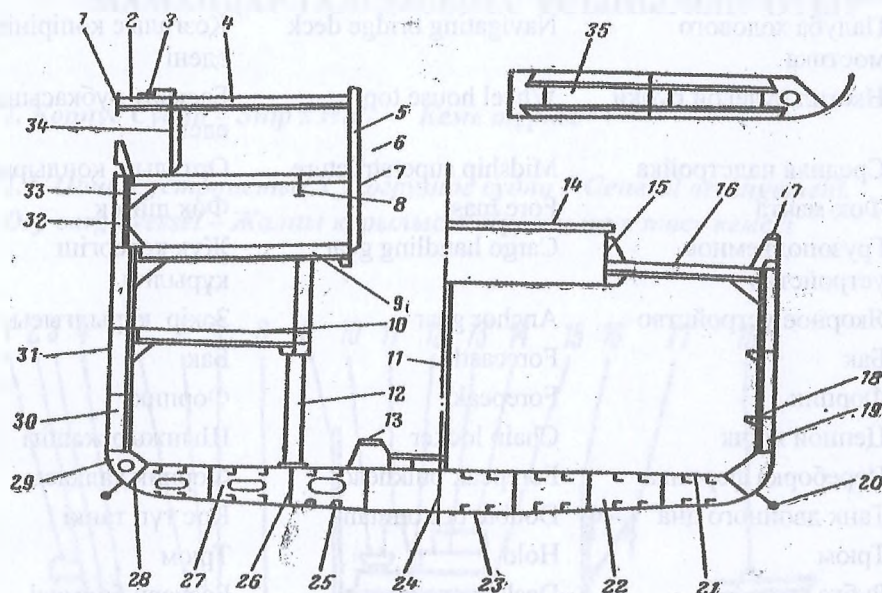
1. Флаг	Flag	Ту
2. Флагшток	Flagstaff	Тутұғыр
3. Палуба юта	Roop deck	Ют едені
4. Ют	Roop	Ют
5. Верхняя палуба	Upper deck	Жоғарғы еден
6. Вторая палуба	Second deck	Екінші еден
7. Твиндек	Tweendeck	Еден арасы
8. Люк	Hatch	Люк
9. Грот-мачта	Main mast	Орталық дінгек
10. Шлюпочное устройство	Boat gear	Шлюпка құрылғысы

11. Труба	Funnel	Құбыр
12. Шлюпочная палуба	Boat deck	Шлюпка едені
13. Палуба ходового мостика	Navigating bridge deck	Қозғалыс көпірінің едені
14. Настил рулевой рубки	Wheel house top	Басқару рубкасының едені
15. Средняя надстройка	Midship superstructure	Орталық қондырма
16. Фок-мачта	Fore mast	Фок діңгек
17. Грузоподъемное устройство	Cargo handling gear	Жүк көтергіш құрылғы
18. Якорное устройство	Anchor gear	Зәкір құрылғысы
19. Бак	Forecastle	Бак
20. Форпик	Forepeak	Форпик
21. Цепной ящик	Chain locker	Шынжыр жәшігі
22. Переборка форпика	Forepeak bulkhead	Форпик қалқасы
23. Танк двойного дна	Double bottom tank	Қос түп танкі
24. Трюм	Hold	Трюм
25. Рубка	Deck house	Басқару бөлмесі
26. Поперечная переборка	Transverse bulkhead	Көлденең қалқа
27. Настил двойного дна	Double bottom plating	Қос түпті еден
28. Машинное отделение	Engine room	Машина бөлімі
29. Палуба надстройки	Superstructure deck	Қондырма едені
30. Котельное отделение	Boiler room	Қазандық бөлімі
31. Туннель гребного вала	Shaft	Ескіш біліктің қуысы
32. Переборка ахтерпика	Afterpeak bulkhead	Ахтерпик қалқасы
33. Ахтерпик	Afterpeak	Ахтерпик
34. Гребное устройство	Propulsion installation	Ескіш құрылғы
35. Рулевое устройство	Steering gear	Руль құрылғысы
36. Рулевое отделение	Steering compartment	Руль бөлімі
37. Отделение рулевой машины	Steering gear compartment	Руль машина бөлімі
38. Румпельное отделение	Tiller room, tiller compartment	Румпель бөлімі

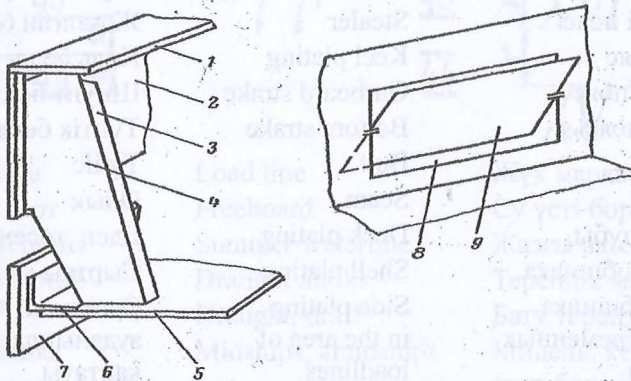
1.2. Сечение по мидель-шпангоуту – Midship frame section – Мидель қабырға қимасы

1. Обделочный лист	Boundary plate	Қаптама табак
2. Ватервейс	Gutter, gutter waterway	Ватервейс
3. Угольник ватервейса	Gutter bar	Ватервейс бұрыштығы
4. Бимс	Beam	Бимс
5. Стойка	Stiffener	Тіреуіш
6. Машинная шахта	Machinery casing	Машина шахтасы
7. Стенка машинной шахты	Casing side	Машина шахтасының қабырғасы
8. Карлингс	Deck girder	Карлингс
9. Рамный бимс	Web beam	Жақтаулық бимс
10. Настил платформы	Platform plating	Тұғыр төсемі
11. Продольная полупереборка	Longitudinal half-bulkhead	Бойлық жартылай қалқа
12. Пиллерс	Pillar	Пиллерс
13. Фундамент под главный двигатель	Seating under main engine	Бас қозғалтқыш іргетасы
Машинный фундамент	Engine seating	Машина іргетасы
Котельный фундамент	Boiler seating	Қазандық іргетасы
14. Люковая крышка	Hatch cover	Люк қақпағы
15. Комингс люка	Hatch coaming	Люк жиегі
16. Палубный настил	Deck plating	Палубалық палубадік төсем

17. Фальшборт	Bulwark	Фальшборт
18. Бортовой стрингер	Side stringer	Борттық стрингер
19. Трюмный шпангоут	Hold frame	Трюм шпангоуты
20. Скуловой киль	Side keel, bilge keel	Бүйірлік киль
21. Настил двойного дна	Double bottom plating	Қос түп төсемі
22. Водонепроницаемый флор	Watertight floor	Су өткізбейтін флор
23. Горизонтальный киль	Flat plate keel, plate keel	Жазық киль
24. Вертикальный киль (внутренний)	Centre girder	Тік киль (ішкі)
25. Продольные днищевые балки	Bottom longitudinal stiffeners	Бойлық түп арқалықтары
26. Днищевой стрингер	Side girder	Түптік стрингер
27. Флор сплошной	Solid floor	Тұтас флор
28. Крайний междудонный лист	Margin plate	Шеткі түпаралық табак
29. Скуловая кница	Bilge bracket, frame bracket	Бүйірлік кница
30. Рамный шпангоут	Web frame	Жақтаулық шпангоут
31. Наружная обшивка	Shell plating	Сыртқы қаптау
32. Шпангоут	Frame	Шпангоут
33. Кница	Knee	Кница
34. Боковая переборка рубки	Deckhouse side	Басқару бөлмесіндегі бүйір қалқа
35. Открытый флор	Bracket floor	Ашық флор

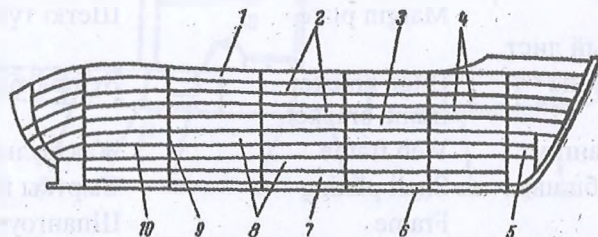
1.3. Фальшборт – Bulwark – Фальшборт

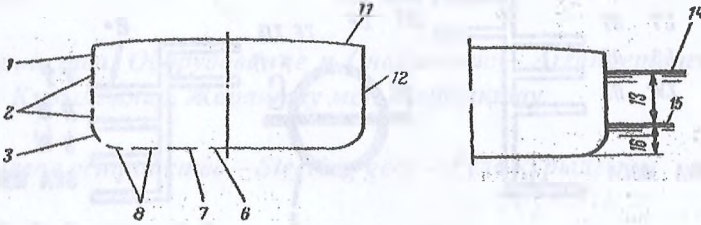
1. Планширь	Gunwale	Планширь
2. Лист фальшборта, обшивка фальшборта	Bulwark plating	Фальшборт табағы, фальшборт қаптауы
3. Фланец	Flange	Ернемек
4. Стойка фальшборта	Stanchion	Фальшборт тіреуіші
5. Палубный стрингер	Stringer plate	Еден стрингері
6. Угольник стрингера	Stringer angle	Стрингер бұрыштығы
7. Ширстрек	Sheerstrake	Ширстрек
8. Штормовой портик	Freeing port	Дауыл портигі
9. Крышка штормового портика	Scupper shutter, flap cover	Дауыл портигінің қақпағы

1.4. Растяжка наружной обшивки – Shell expansion – Сыртқы қаптау кергіші

Пояся наружной обшивки	Strakes of shell plating	Сыртқы қаптау белдеулері
1. Ширстречный пояс Ширстрек	Sheerstrake Sheerstrake	Ширстрек белдеуі Ширстрек
2. Бортовые пояся Бортовая обшивка	Side plating strakes Side plating	Борт белдеулері Борт қаптауы
3. Скуловой пояс	Bilge strake	Бүйір белдеуі
4. Ледовый пояс	Ice strake	Мұз белдеу
5. Потерянный пояс	Stealer	Жоғалған белдеу
6. Килевой пояс	Keel plating	Киль белдеу
7. Шпунтовой пояс	Garboard strake	Шпунт белдеу
8. Днищевые пояся	Bottom strake	Түптік белдеулер
9. Стык	Butt	Түйіс
10. Паз	Seam	Ойық
11. Настил палубы	Deck plating	Еден төсемі
12. Наружная обшивка	Shell plating	Сыртқы қаптау
13. Бортовая обшивка в районе переменных ватерлиний Переменный пояс обшивки	Side plating in the area of loadlines Variable strake of shell plating	Өзгермелі ватерсызықтар ауданындағы борт қаптауы Қаптаудың өзгермелі белдеуі

14. Грузовая ватерлиния – ГВЛ	Load waterline – LWL	Жүк ватерсызығы – ЖВС
15. Ватерлиния судна порожнем	Light waterline	Бос кемеңің ватерсызығы
Ватерлиния судна в балласте	Light ballast waterline	Балластағы кемеңің ватерсызығы
16. Осадка порожнем	Light load draught	Бос кездегі бату тереңдігі

Определения

Днищевая обшивка – наружная обшивка ниже верхнего закругления скулы

Бортовая обшивка – наружная обшивка от верхнего закругления скулы до нижней кромки ширстрека

Definitions

Bottom plating – shell plating below the upper turn of bilge

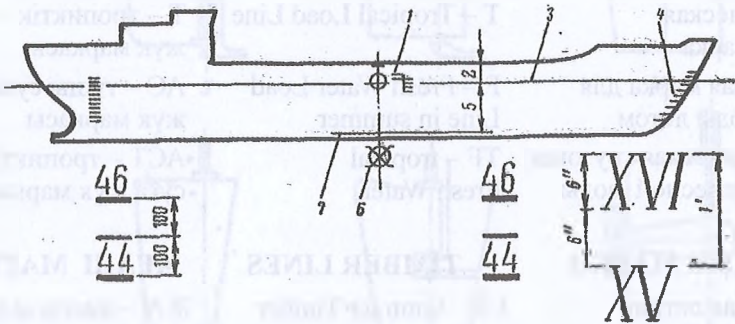
Side plating – shell plating from upper turn of bilge to lower edge of sheerstrake

Анықтамалар

Түп қаптауы – бүйірдің жоғарғы иілуінен төменгі сыртқы қаптау

Борт қаптауы – бүйірдің жоғарғы иілуінен ширстректің төменгі жиегіне дейінгі сыртқы қаптау

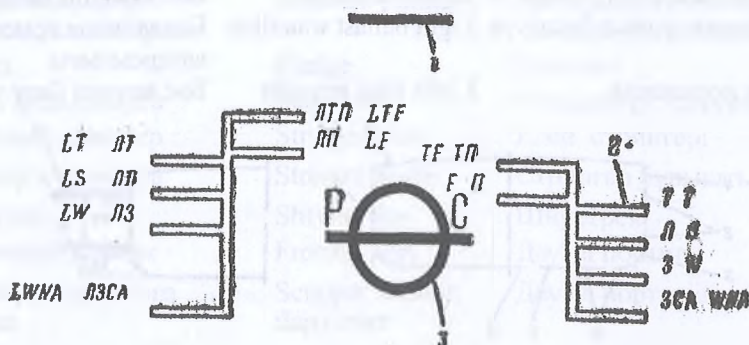
1.5. Грузовая марка и марки углублений – Load line and draught marks – Жүк маркасы және тереңдік маркалары

1. Грузовая марка
2. Надводный борт
3. Летняя ватерлиния
4. Марки углублений
5. Осадка
6. Мидель, средняя часть судна
7. Верхняя кромка кила

- Load line
- Freeboard
- Summer waterline
- Draught marks
- Draught, draft
- Midships, amidships
- Top of keel

- Жүк маркасы
- Су үсті борты
- Жазғы ватерсызық
- Тереңдік маркалары
- Бату тереңдігі
- Мидель, кемеңің орта бөлігі
- Килдің жоғарғы жиегі

1.5.1. Грузовая марка – Load Line – Жүк маркасы

1. Палубная линия	Deck line	Еден сызығы
2. Марки	Lines	Маркалар
3. Знак грузовой марки Диск Плимсоля	Load line mark Plimsoll disk	Жүк маркасының белгісі Плимсол дискі

МАРКИ

Л – Летняя грузовая марка
З – Зимняя грузовая марка
ЗСА – Зимняя грузовая марка для Северной Атлантики
Т – Тропическая грузовая марка
П – Грузовая марка для пресной воды летом
ТП – Тропическая грузовая марка для пресной воды

LINES

S – Summer Load Line
W – Winter Load Line
WNA – Winter North Atlantic Load Line
T – Tropical Load Line
F – Fresh Water Load Line in summer
TF – tropical Fresh Water

МАРКАЛАР

Ж – жазғы жүк маркасы
Қ – қысқы жүк маркасы
САҚ – Солтүстік Атлантика үшін қысқы жүк маркасы
Т – тропиктік жүк маркасы
АС – тұщы суға жазғы жүк маркасы
АСТ – тропиктік тұщы суға жүк маркасы

ЛЕСНЫЕ МАРКИ

ЛЛ – Лесная летняя грузовая марка
ЛЗ – Лесная зимняя грузовая марка
ЛЗСА – Лесная зимняя грузовая марка для Северной Атлантики
ЛТ – Лесная тропическая грузовая марка

TIMBER LINES

LS – Summer Timber Load Line
LW – Winter Timber Load Line
LWNA – Winter North Atlantic Timber Load Line
LT – Tropical Timber Load Line

АҒАШ МАРКАЛАРЫ

ЖА – жазғы ағаш жүк маркасы
ҚА – қысқы ағаш жүк маркасы
САҚАЖМ – Солтүстік Атлантика үшін қысқы ағаш жүк маркасы
ТА – тропиктік ағаш жүк маркасы

ЛП – Лесная грузовая марка для пресной воды летом

LF – Fresh Water Timber Load Line

ТСЖА – тұщы суға жазғы ағаш жүк маркасы

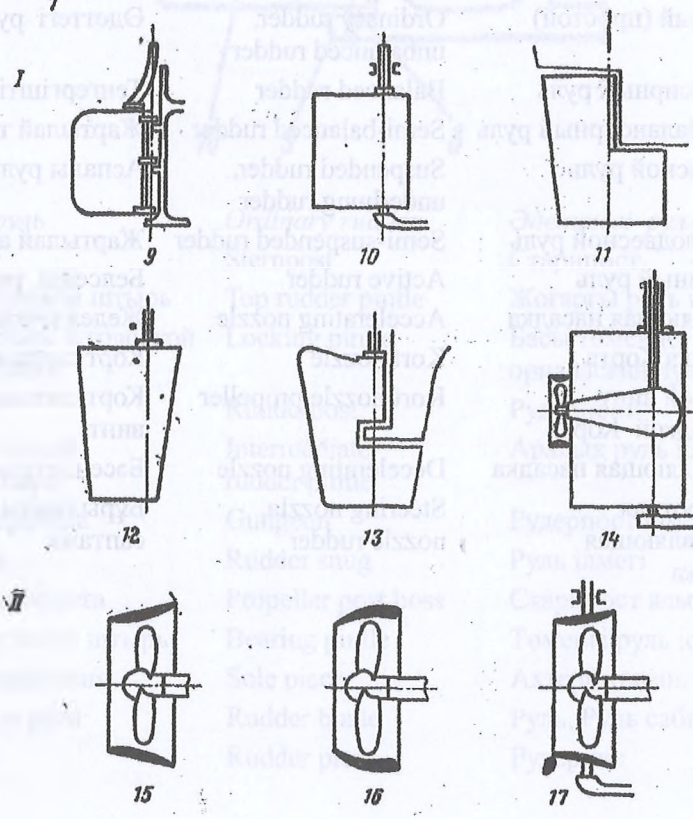
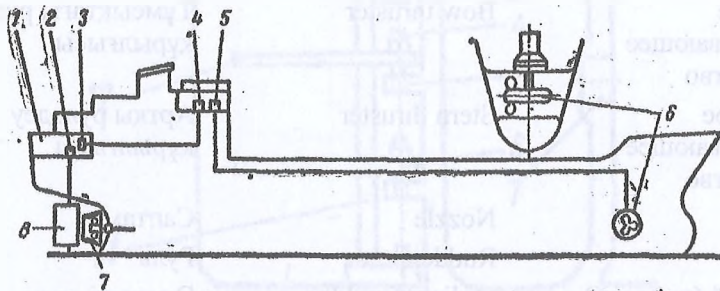
ЛТП – Лесная тропическая грузовая марка для пресной воды

LTF – Tropical Fresh Water Timber Load Line

ТСТАМ – тұщы суға тропиктік ағаш жүк маркасы

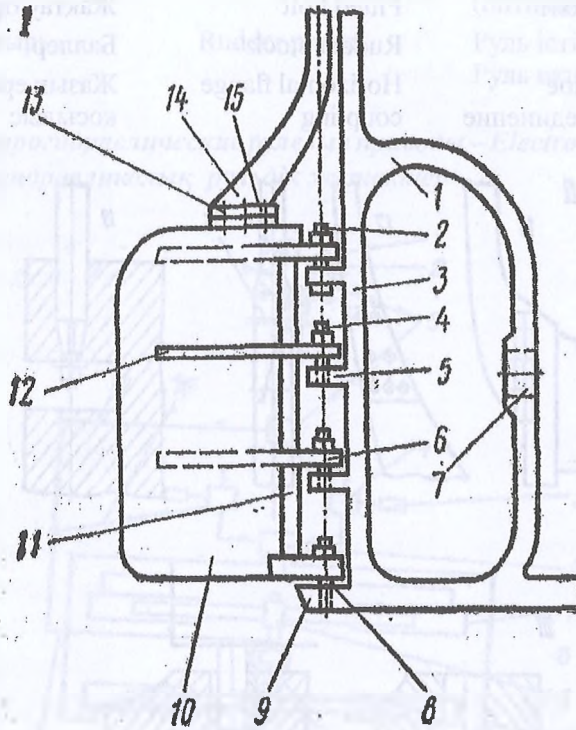
2. Устройства, Оборудование и Снабжение – Arrangements, Equipment and Outfit – Құрылғылар, Жарақтау мен Жабдықтау

2.1. Рулевое устройство – Steering gear – Руль құрылғысы

<i>I. Типы судовых рулей</i>	<i>Types of ship's rudders</i>	<i>Кеме рульдерінің түрлері</i>
<i>II. Типы насадок</i>	<i>Types of nozzles</i>	<i>Саптама түрлері</i>
1. Румпельное отделение	Steering compartment	Румпель бөлімі
2. Рулевая машина	Steering engine	Рульдік машина
3. Рулевой привод	Steering gear	Рульдік жетек
4. Рулевая колонка, тумба штурвала	Steering column	Рульдік бағана, штурвал тапалтағы
5. Рулевая рубка	Wheelhouse	Рульдік рубка
6. Подруливающее устройство	Steering propeller, thruster	Рульдеу құрылғысы
Носовое подруливающее устройство	Bow thruster	Тұмсықтағы рульдеу құрылғысы
Кормовое подруливающее устройство	Stern thruster	Артқы рульдеу құрылғысы
7. Насадка	Nozzle	Саптама
8. Руль	Rudder	Руль
9. Обычный (простой) руль	Ordinary rudder, unbalanced rudder	Әдеттегі руль
10. Балансирный руль	Balanced rudder	Теңгергішті руль
11. Полубалансирный руль	Semi-balanced rudder	Жартылай теңгеру рулі
12. Подвесной руль	Suspended rudder, underhung rudder	Аспалы руль
13. Полуподвесной руль	Semi-suspended rudder	Жартылай аспалы руль
14. Активный руль	Active rudder	Белсенді руль
15. Ускоряющая насадка	Accelerating nozzle	Жеделдеткіш саптама
Насадка Корта	Kort nozzle	Корт саптамасы
Гребной винт с насадкой Корта	Kort nozzle propeller	Корт саптамалы ескіш винт
16. Замедляющая насадка	Decelerating nozzle	Бәсеңдеткіш саптама
17. Поворотная направляющая насадка	Steering nozzle, nozzle rudder	Бұрылмалы бағыттағыш саптама

2.1.1. Руль и ахтерштевень – Rudder and sternframe – Руль және ахтерштевень

I. Обычный руль

1. Старнпост
2. Верхний рулевой штырь
Рулевой штырь с головкой
в нижней части
3. Рудерпост
4. Промежуточный
рулевой штырь
5. Петля рудерпоста
6. Петля руля
7. Яблоко старнпоста
8. Нижний рулевой штырь
9. Пятка ахтерштевня
10. Руль, Перо руля
11. Рудерпис

Ordinary rudder

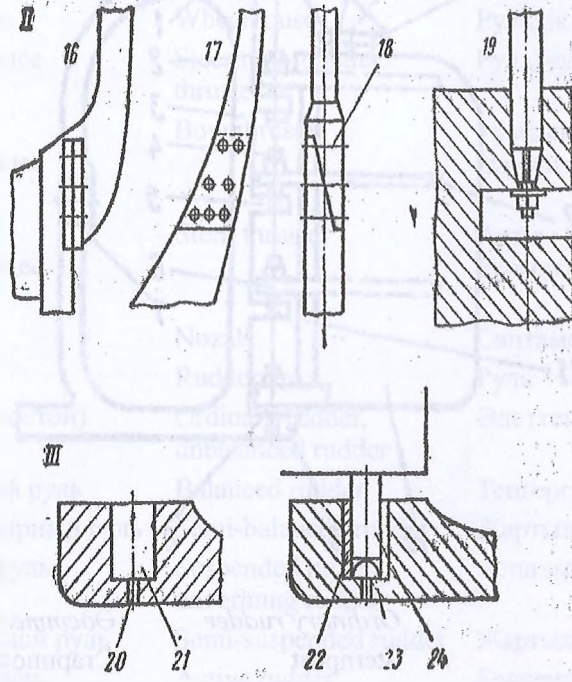
- Sternpost
- Top rudder pintle
Locking pintle
- Rudderpost
- Intermediate
rudder pintle
- Gudgeon
- Rudder snug
- Propeller post boss
- Bearing pintle
- Sole piece
- Rudder blade
- Rudder piece

Әдеттегі руль

- Старнпост
- Жоғарғы руль істігі
Басы төменде
орналасқан руль істігі
- Рудерпост
- Аралық руль істігі
- Рудерпост ілмегі
- Руль ілмегі
- Старнпост алмасы
- Төменгі руль істігі
- Ахтерштевень өкпесі
- Руль, Руль сабы
- Рудерпис

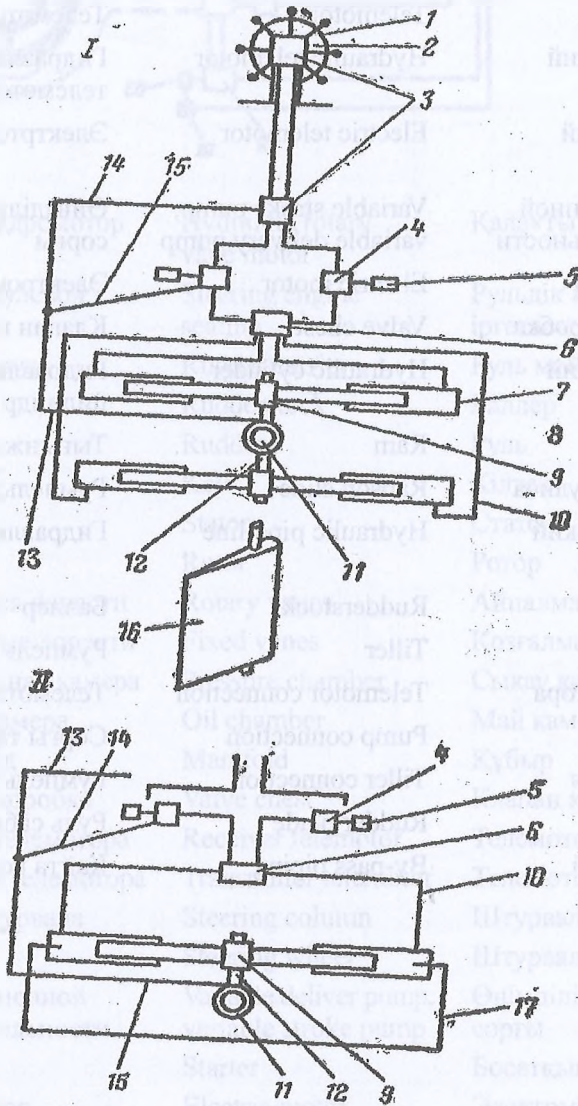
12. Ребро руля	Rudder arm	Руль қыры
13. Соединительный болт	Coupling bolt	Қосқыш бұрандама
Призонный болт	Fitted bolt	Жақтау бұрандама
14. Баллер	Rudder stock	Баллер
15. Горизонтальное фланцевое соединение	Horizontal flange coupling	Жазық ернемекті қосылыс

<i>II. Типы соединений руля с баллером</i>	<i>Types of rudder couplings</i>	<i>Рульдің баллермен қосылу түрлері</i>
16. Вертикальное фланцевое соединение	Vertical flange coupling	Тік ернемекті қосылыс
17. Замковое соединение	Scarf joint	Құлыпты қосылыс
18. Замковый болт	Scarf bolt	Құлыпты бұрандама
19. Коническое соединение	Taper joint	Конусты қосылыс
<i>III. Нижний рулевой штырь балансируемого руля</i>	<i>Bearing pintle of balanced rudder</i>	<i>Теңгеру рулінің төменгі руль істігі</i>
20. Отверстие для удаления чечевицы	Air hole	Оптикалық шыны алу тесігі
21. Гнездо пятки ахтерштевня	Sole piece socket	Ахтерштевень өкшесінің ұясы

22. Втулка	Bush, bushing	Толке
23. Подпятник (чечевица)	Footstep bearing	Өкшелік (оптикалық шыны)
24. Рулевой штырь Пятка руля	Rudder pintle	Руль істігі Руль өкшесі

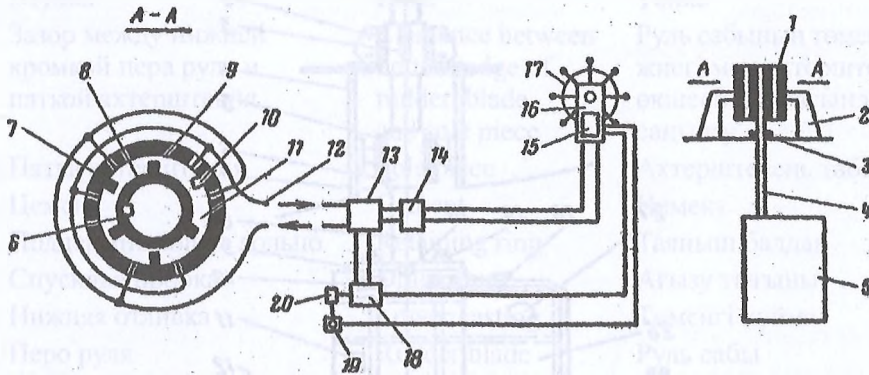
2.1.2. Электрогидравлические рулевые приводы – Electro-hydraulic steering gears – Электргидравликалық рульдік жетектер

I. Четырехплунжерная электрогидравлическая рулевая машина	Four-ram electro-hydraulic steering engine	Төрт тығынжылды электргидравликалық руль машинасы
II. Двухплунжерная электрогидравлическая рулевая машина	Two-ram electro-hydraulic steering engine	Екі тығынжылды электргидравликалық руль машинасы
1. Штурвал	Steering wheel	Штурвал
2. Рулевая колонка	Steering column	Рульдік бағана
3. Телемотор	Telemotor	Телемотор
Гидравлический телемотор	Hydraulic telemotor	Гидравликалық телемотор
Электрический телемотор	Electric telemotor	Электртелемотор
4. Насос переменной производительности	Variable stroke pump, variable delivery pump	Өнімділігі өзгермелі сорғы
5. Электромотор	Electric motor	Электромотор
6. Клапанная коробка	Valve chest	Клапан қорабы
7. Гидравлический цилиндр	Hydraulic cylinder	Гидравликалық цилиндр
8. Плунжер	Ram	Тығынжыл
9. Румпельная кулиса	Rapson slide	Румпельдік кулиса
10. Гидравлический трубопровод	Hydraulic pipe-line	Гидравликалық құбыр
11. Баллер	Rudderstock	Баллер
12. Румпель	Tiller	Румпель
13. Тяга телемотора	Telemotor connection	Телемотор тартымы
14. Тяга насоса	Pump connection	Сорғы тартымы
15. Тяга румпеля	Tiller connection	Румпель тартымы
16. Перо руля	Rudder blade	Руль сабы
17. Перепускной трубопровод	By-pass piping	Қайта қосу құбыры

2.1.3. Лопастная рулевая машина – Rotary vane steering unit – Қалақты руль машинасы

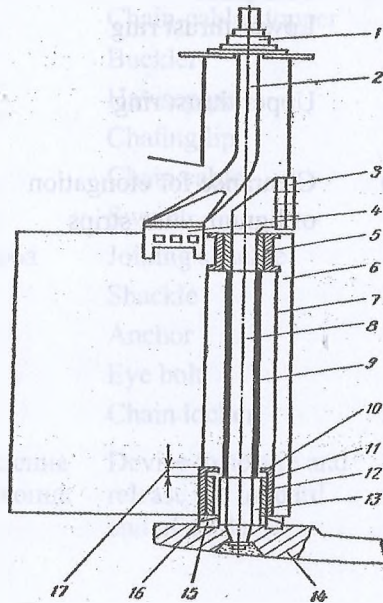

1. Лопастной гидромотор	Hydraulic rotary vane motor	Қалақты гидромотор
2. Фундамент рулевой машины	Steering engine seating	Рульдік машина іргетасы
3. Подшипник руля	Rudder carrier	Руль мойынтірегі
4. Баллер	Rudderstock	Баллер
5. Руль	Rudder	Руль
6. Шпонка	Key	Кілтек
7. Статор	Stator	Статор
8. Ротор	Rotor	Ротор
9. Вращающиеся лопасти	Rotary vanes	Айналмалы қалақтар
10. Неподвижные лопасти	Fixed vanes	Қозғалмайтын қалақтар
11. Нагнетательная камера	Pressure chamber	Сықау камерасы
Масляная камера	Oil chamber	Май камерасы
12. Трубопровод	Manifold	Құбыр
13. Клапанная коробка	Valve chest	Клапан қорабы
14. Приемник телемотора	Receiver telemotor	Телемотор қабылдағышы
15. Передатчик телемотора	Transmitter telemotor	Телемотор таратқышы
16. Колонка штурвала	Steering column	Штурвал бағанасы
17. Штурвал	Steering wheel	Штурвал
18. Насос переменной производительности	Variable deliver pump, variable stroke pump	Өнімділігі өзгермелі сорғы
19. Пускатель	Starter	Босатқыш
20. Электромотор	Electric motor	Электрмотор

15. Рулевой штырь	Rudder pintle	Руль істігі
Нижний рулевой штырь	Bearing pintle	Төменгі руль істігі
16. Втулка	Bush	Төлке
17. Зазор между нижней кромкой пера руля и пяткой ахтерштевня	Clearance between bottom edge of rudder blade and sole piece	Руль сабының төменгі жиегі мен ахтерштевень өкшесінің арасындағы саңылау
18. Пятка ахтерштевня	Sole piece	Ахтерштевень табаны
19. Цемент	Cement	Цемент
20. Поддерживающее кольцо	Retaining ring	Таяныш балдақ
21. Спускная пробка	Drain plug	Ағызу тығыны
22. Нижняя отливка	Lower casting	Төменгі құйма
23. Перо руля	Rudder blade	Руль сабы
24. Соединительная полоса	Joint bar	Қосылыс жолағы
25. Пробочный сварной шов	Plug weld	Тығындық пісіру жігі
26. Обшивка пера руля	Rudder plating	Руль сабының қаптауы
27. Отверстие для подъема руля	Lifting hole	Рульді көтеретін тесік
28. Пробка	Plug	Тығын
29. Болт	Bolt	Бұрандама
30. Шпонка	Key	Кілтөк

2.1.5. Балансирный руль типа «Симплекс» – Balanced rudder “Simplex” type – «Симплекс» – типтегі теңгерілген рулі

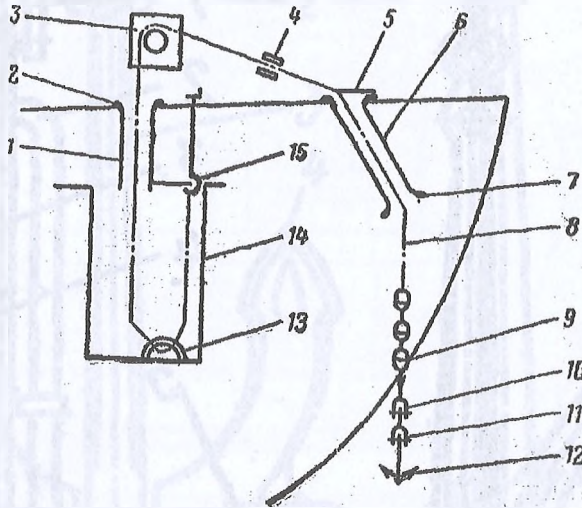

1. Подшипник руля	Rudder carrier	Руль мойынтірегі
2. Баллер	Rudderstock	Баллер
3. Вертикальное фланцевое соединение	Vertical flange coupling	Тік ернемекті қосылыс
4. Горизонтальное фланцевое соединение	Horizontal flange coupling	Жазық ернемекті қосылыс
5. Верхний опорный подшипник съемного рудерпоста	Upper rudder shaft steady bearing	Алмалы рудерпостың жоғарғы тіректі мойынтірегі
6. Перо руля	Rudder blade	Руль сабы
7. Вертикальная диафрагма	Vertical diaphragm	Тік диафрагма
8. Съемный рудерпост	Rudder shaft	Алмалы рудерпост
9. Эпоксидное покрытие Коррозионностойкое покрытие	Epoch resin coating Corrosion-resistant coating	Эпоксидті қаптама Тоттанудан сақтайтын қаптама
10. Нижний опорный подшипник съемного рудерпоста	Lower rudder shaft steady bearing	Алмалы рудерпостың төменгі тіректі мойынтірегі
11. Втулка	Bearing bush	Төлке
12. Бакаутная втулка	Lignum vitae bush	Бакаут төлке
13. Бронзовая облицовка	Bronze liner	Қола қаптау
14. Пятка ахтерштевня	Sole piece	Ахтерштевень табаны
15. Нижнее опорное кольцо	Lower thrust ring	Төменгі тірек сақина
16. Верхнее опорное кольцо	Upper thrust ring	Жоғарғы тірек сақина
17. Зазор для удлинения бакаутных планок	Clearance for elongation of lignum vitae strips	Бакаут тақтайшаларды ұзартуға арналған саңылау

2.2. Якорное устройство – Anchor gear – Зәкір құрылғысы

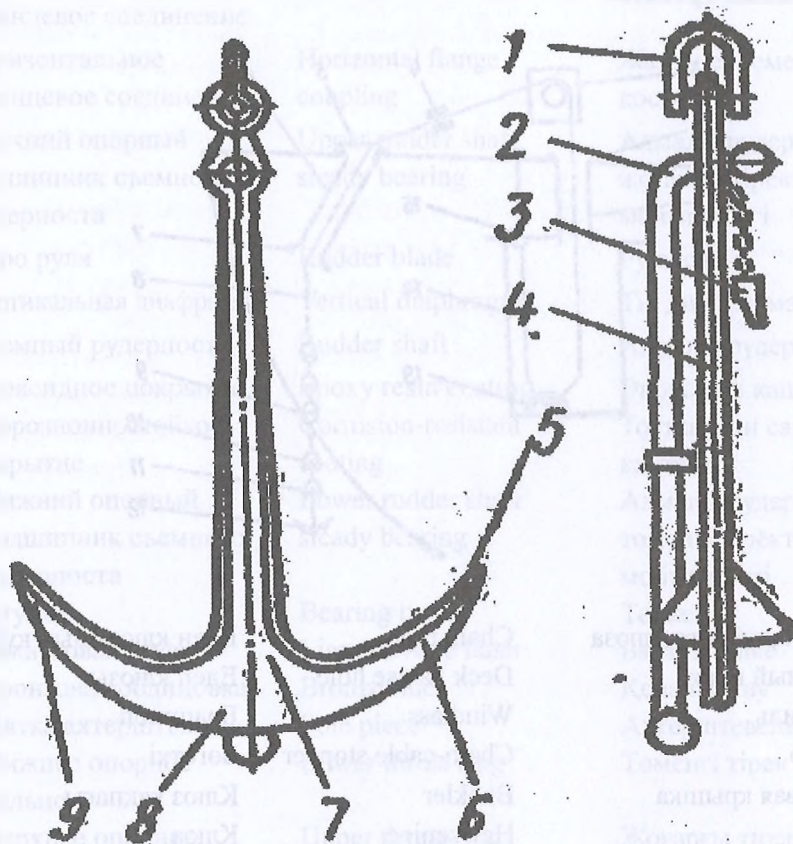
2.2.1. Схема якорного устройства – Scheme of anchor gear – Зәкір құрылғысының сұлбасы

1. Труба палубного клюза	Chain pipe	Еден клюзының құбыры
2. Палубный клюз	Deck hawse hole	Еден клюзы
3. Брашпиль	Windlass	Брашпиль
4. Стопор	Chain-cable stopper	Бөгеткі
5. Клюзовая крышка	Buckler	Клюз қақағы
6. Клюз	Hawsepipe	Клюз
7. Губа клюза	Chafing lip	Клюз ерні
8. Якорная цепь	Chain cable	Зәкір шынжыры
9. Вертлюг	Swivel	Топсақ
10. Соединительная скоба	Joining shackle	Қосқыш қапсырмасы
11. Якорная скоба	Shackle	Зәкір қапсырмасы
12. Якорь	Anchor	Зәкір
13. Обух	Eye bolt	Шүйде
14. Цепной ящик	Chain locker	Шынжыр жәшігі
15. Устройство для крепления и отдачи коренного конца якорной цепи	Device to secure and release the inboard end of cable	Зәкір шынжырының түпкі ұшын бекітетін және босататын құрылғы

2.2.2. Якоря – Anchors – Зәкірлер

1. Штоковый якорь – Stocked anchor – Соташықты зәкір

Адмиралтейский якорь

Admiralty anchor

Адмиралтейство зәкірі

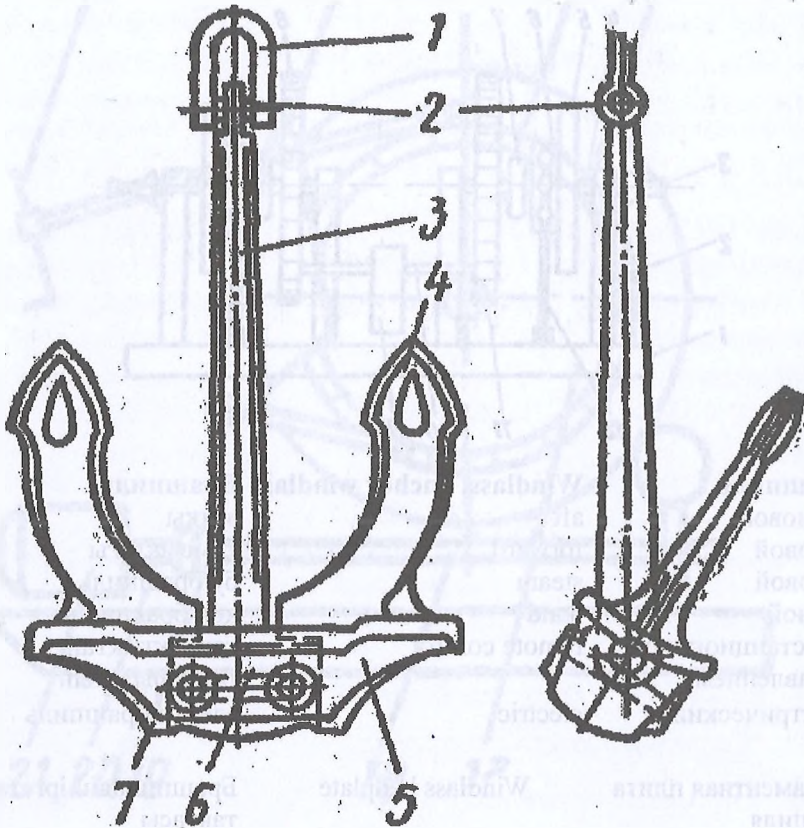
1. Якорная скоба
2. Шток
3. Чека
4. Веретено
5. Лапа
6. Рог
7. Тренд
8. Пятка
9. Носок

- Anchor shackle
- Stock
- Locking pin
- Shaft, shank
- Fluke, palm
- Arm
- Trend
- Crown Anchor
- Bill

- Зәкір қапсырмасы
- Соташық
- Мұрындық
- Ұршық
- Табан
- Мүйіз
- Тренд
- Өкше
- Тұмсық

II. Беситкоковый якорь – Stockless anchor – Соташықсыз зәкір

Якорь Холла

Hall's anchor

Холл зәкірі

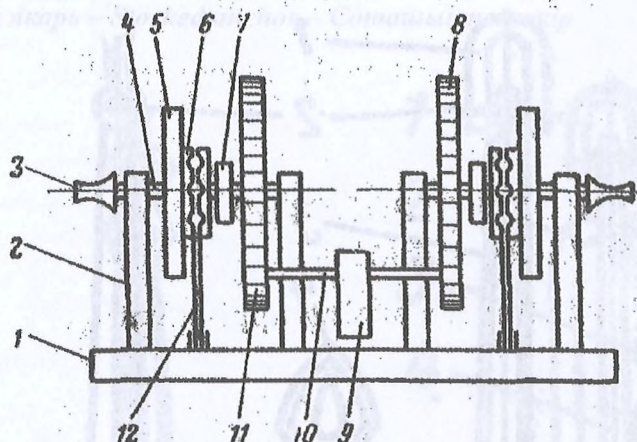
1. Якорная скоба
2. Штырь якорной скобы
3. Веретено
4. Лапа
5. Голова лап
6. Валик
7. Болт

- Anchor shackle
- Anchor shackle pin
- Shaft, shank
- Fluke, palm
- Head, crown
- Roller
- Fluke pintle

- Зәкір қапсырмасы
- Зәкір қапсырмасының істігі
- Ұршық
- Табан
- Табандар басы
- Білікше
- Бұрандама

2.2.3. Брашпиль с электроприводом – Electrically driven windlass –
Электржетекті брашпиль

Брашпиль

кормовой
носовой
паровой
ручной
с дистанционным
управлением
электрический

Windlass, anchor windlass

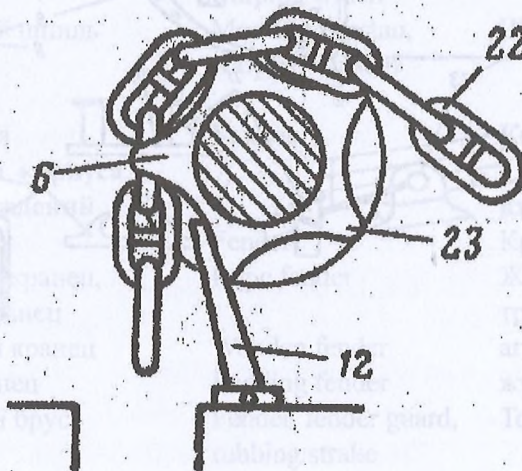
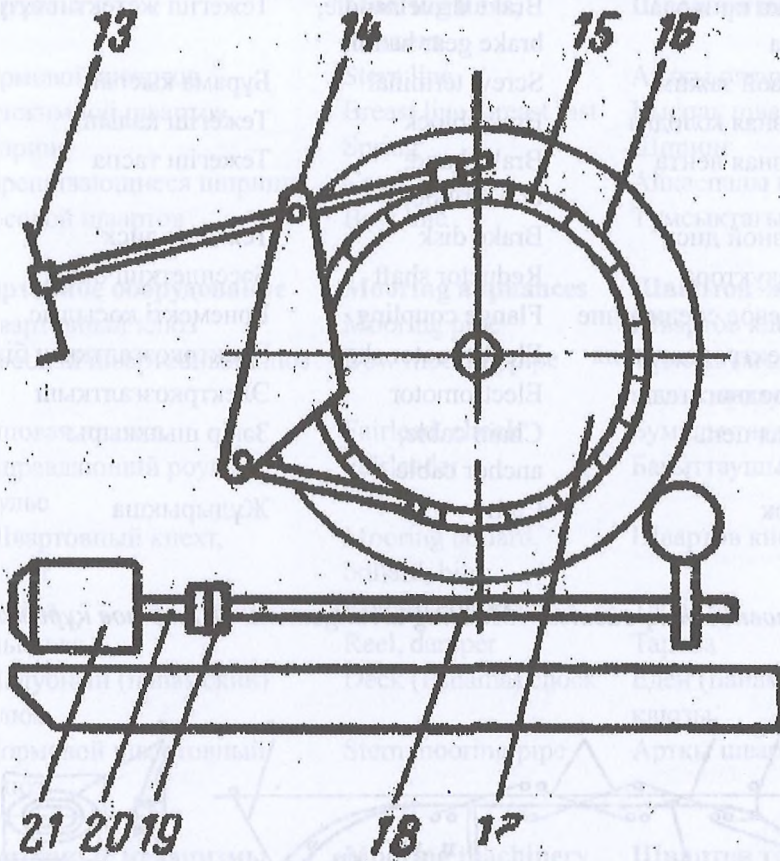
aft
forward
steam
hand
remote control
electric

Брашпиль

артқы
тұмсықтағы
бу брашпиль
қол брашпиль
қашықтықтан
басқарылатын
электр брашпиль

1. Фундаментная плита брашпиля	Windlass bedplate	Брашпильдің іргетас тақтасы
2. Станина брашпиля	Windlass bitt	Брашпиль тұғыры
3. Швартовый барабан, Турачка	Mooring drum, gypsy, gypsy head, niggerhead	Швартов атанағы, Турачка
4. Основной вал брашпиля	Windlass main shaft	Брашпильдің негізгі білігі
5. Ленточный тормоз	Band brake	Таспалы тежеуіш
6. Цепной барабан, звездочка Цепная звездочка	Cable lifter, wildcat Sprocket wheel, chain sprocket	Шынжыр атанақ, жұлдызша Шынжырлы жұлдызша
7. Муфта сцепления Кулачковая муфта	Clutch Claw clutch	Ілініс жалғастырғышы Жұдырықшалы жалғастырғыш
8. Ведомая шестерня	Driven gear	Жетектегі тістегеріш
9. Редуктор	Reductor	Бәсеңдеткіш
10. Вал ведущей шестерни	Pinion shaft	Жетекші тістегеріш білігі
11. Ведущая шестерня	Pinion	Жетекші тістегеріш
12. Направляющий стержень	Guide bar	Бағыттауыш өзек

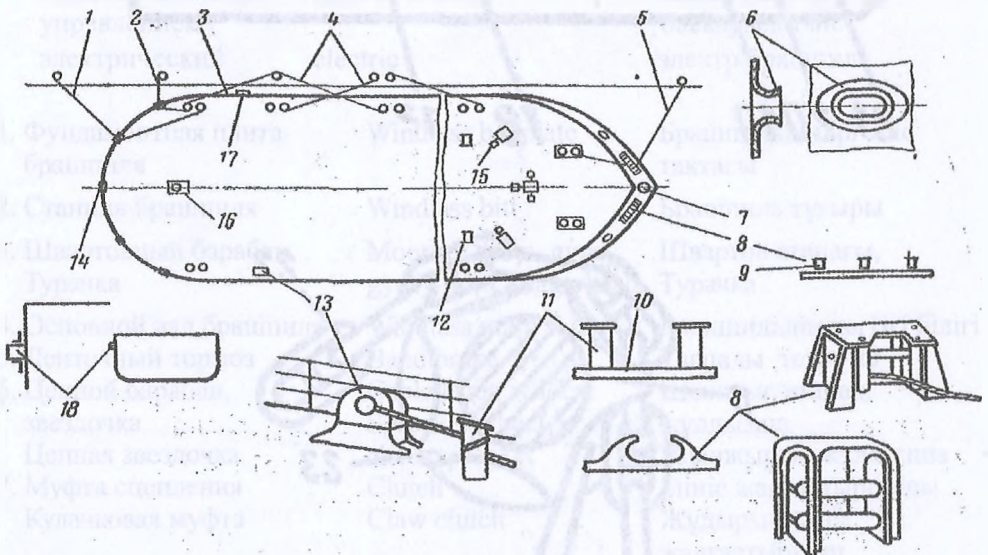

13. Рукоятка привода тормоза	Brake drive handle, brake gear handle	Тежегіш жетектің тұтқасы
14. Винтовой зажим	Screw terminal	Бұрама қыспақ
15. Тормозная колодка	Brake block	Тежегіш қалып
16. Тормозная лента	Brake band, brake ribbon	Тежегіш таспа
17. Тормозной диск	Brake disk	Тежегіш диск
18. Вал редуктора	Reductor shaft	Бәсеңдеткіш білігі
19. Фланцевое соединение	Flange coupling	Ернемекті қосылыс
20. Вал электродвигателя	Electromotor shaft	Электрқозғалтқыш білігі
21. Электродвигатель	Electromotor	Электрқозғалтқыш
22. Якорная цепь	Chain cable, anchor cable	Зәкір шынжыры
23. Кулачок	Cam	Жұдырықша

2.3. Швартовное устройство – Mooring arrangement – Швартов құрылғысы

Швартовы

1. Кормовой швартов
2. Прижимной швартов
3. Шпринг
4. Скрепцающиеся шпринги
5. Носовой швартов

Швартовное оборудование

6. Швартовный клюз
7. Носовой швартовный клюз
8. Киповая планка
9. Направляющий роульс, роульс
10. Швартовный кнехт, кнехт
11. Тумба
12. Вьюшка
13. Палубный (панамский) клюз
14. Кормовой швартовный клюз

Швартовные механизмы

15. Швартовная лебедка
16. Швартовный шпиль

Устройства для предохранения корпуса судна от повреждений

17. Кранец
  - Веревочный кранец,
  - тросовый кранец
  - Деревянный кранец
  - Мягкий кранец
18. Привальный брус

Mooring lines, hawsers

- Stern line
- Breast line, breast fast
- Spring
- Cross springs
- Bow line

Mooring appliances

- Mooring pipe
- Bow mooring pipe
- Fairlead, chock
- Fairleader
- Mooring bollard, bollard, bitt
- Bollard column
- Reel, damper
- Deck (Panama) chock
- Stern mooring pipe

Mooring machinery

- Mooring winch, warping winch
- Mooring capstan, warping capstan

Fender

- Fender
- Rope fender
- Wooden fender
- Pudding fender
- Fender, fender guard, rubbing strake

Швартовтар

- Артқы швартов
- Қыспақ швартов
- Шпринг
- Айқаспалы шпрингтер
- Тұмсықтағы швартов

Швартов жабдығы

- Швартов клюзы
- Тұмсықтағы шынжырлау клюзы
- Бумалы тақтайша
- Бағыттаушы роульс

Швартов кнехты

- Тапалтақ
- Тартпа
- Еден (панамалық) клюзы
- Артқы швартов клюзы

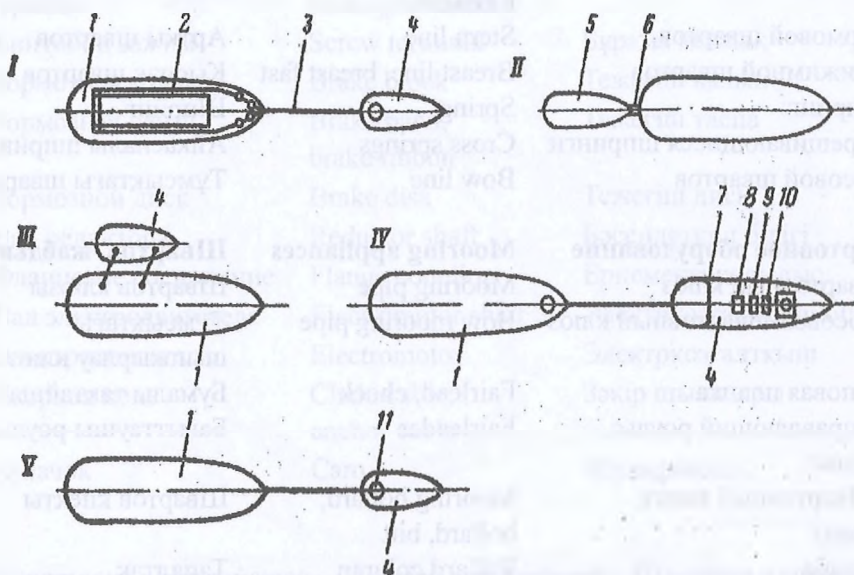
Швартов тетіктері

- Швартов шығыры
- Швартов шпильі

Кеме тұрқысын бүлінуден сақтайтын құрылғылар

- Кранец
- Жіп кранец,
- трос кранец
- ағаш кранец
- жұмсақ кранец
- Токтатқыш білеу

2.4. Буксирное устройство – Towing arrangement – Сүйрегіш құрылғы

Буксировка

Towing, tow, tugging, tuggage, towage

Сүйреу

Буксировка тросом

Cable towing, line towing

Троспен сүйреу

I. Буксировка на буксирной браге

Tow on the towing bridle

Сүйрегіш брагасымен сүйреу

II. Буксировка методом толкания

Push towing

Итеру әдісімен сүйреу

III. Буксировка борт о борт

Alongside towing

Бортты бортқа тақап сүйреу

IV. Буксировка на буксирной лебедке

Tow on the towing winch

Сүйрегіш шығырмен сүйреу

V. Буксировка на буксирном кнехте

Tow on the towing bitt

Сүйрегіш кнехтпен сүйреу

VI. Буксировка на буксирном гаке

Tow on the towing hook

Сүйрегіш ілгекпен сүйреу

1. Буксируемое судно

Tow, towed vessel, tug

Тіркеп сүйрелетін кеме

2. Буксирная брага

Towing bridle, thick cable

Сүйрегіш брага

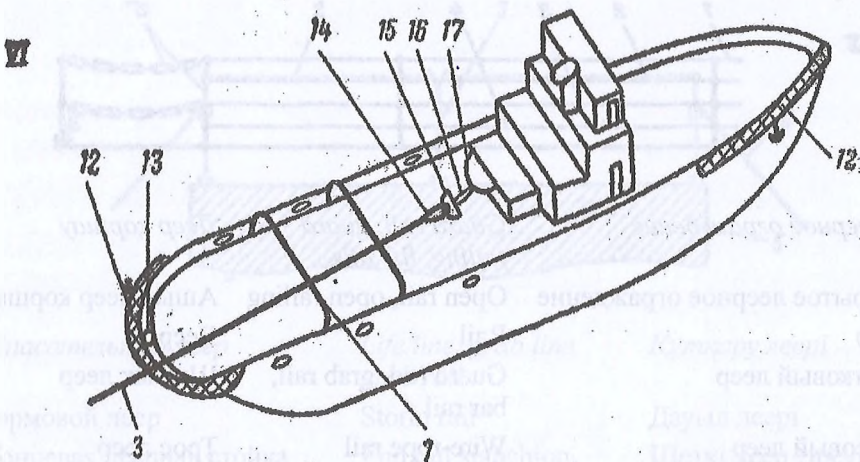
3. Буксирный трос, буксир

Towline, towrope, towing hawser, towing cable

Сүйреуіш трос, тіркеп сүйрегіш

4. Буксирующее судно Буксирное судно Буксир	Towing vessel Tugboat Tug	Сүйреуіш кеме Сүйреу кемесі, тіркеп сүйрегіш
5. Буксир-толкач Толкающее буксирное судно Толкающий буксир	Pusher, pusher tug Pushboat Pusher tug	Сүйреуіш-итергіш Итеруші сүйреуіш кеме Итеруші тіркеп сүйреуіш
6. Носовой упор	Towknee	Тұмсықтағы тіреуіш
7. Буксирная арка	Towing beam, towing arch Tow rail, towing rail	Сүйреуіш арқалық
8. Тросовый тормоз	Wire stopper	Тросты тежегіш
9. Барабан буксирной лебедки	Reel of the towing winch	Сүйреуіш шығыр атанағы
10. Буксирная лебедка Автоматическая буксирная лебедка	Towing winch, towing machine, towing engine Automatic towing winch	Сүйреуіш шығыр Автоматты сүйреуіш шығыр
11. Буксирный кнехт, битенг	Towing bitt	Сүйреуіш кнехт, битенг

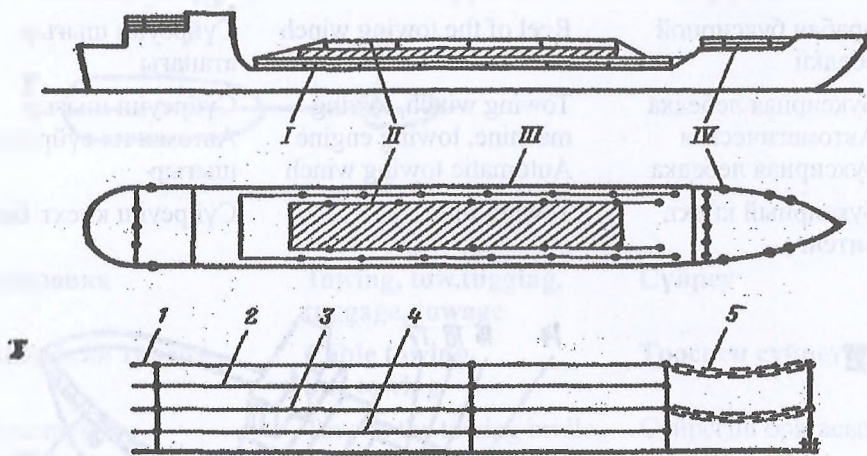

12. Тросовый кранец	Rope fender	Тросты кранец
13. Буксирный клюз	Towing chock, towing pipe, towing port	Сүйреуіш клюзы
14. Огон	Eye, eye slice, loop	Огон (трос ұшындағы балдақ)

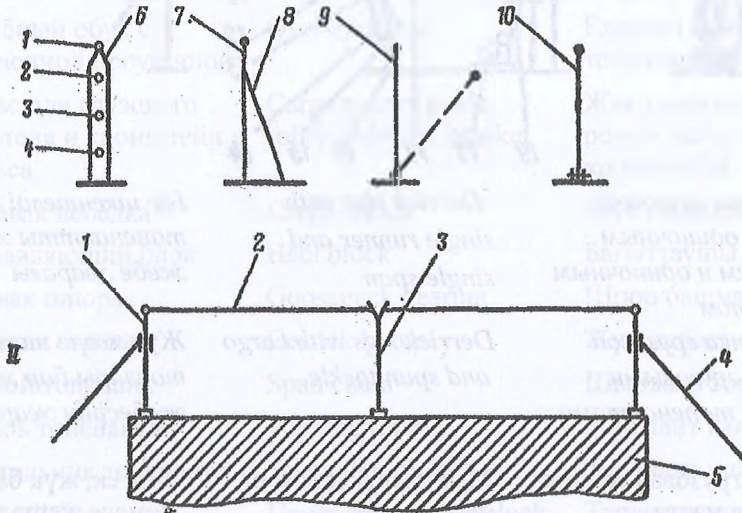
15. Буксирный гак Откидной буксирный гак с дистанционным управлением	Tow hook, towing hook Slip tow hook with remote control	Сүйреуіш ілгек Қашықтықтан басқарылатын қайырмалы сүйрегіш ілгек
16. Устройство для защиты гака от перегрузки	Device for protection of the tow hook against overloading	Ілгекті артық жүктелуден сақтайтын құрылғы
17. Буксирный бугель	Tow hoop	Сүйреуіш бугель

2.5. Леерное устройство – Life lines – Леер құрылғы

<i>I. Леерное ограждение</i>	<i>Guard rail, guard failing, life ails</i>	<i>Леер қоршау</i>
Открытое леерное ограждение	Open rail, open railing	Ашық леер қоршауы
Леер	Rail	Леер
Прутковый леер	Guard rod, grab rail, bar rail	Шыбық леер
Тросовый леер	Wire-rope rail	Трос леер
Трубчатый леер	Pipe rail	Құбыр леер
1. Поручень леерного ограждения	Handrail, cap rail	Леер қоршауының тұтқасы
2. Верхний леер	Life line	Жоғарғы леер
3. Средний леер	Housing line	Ортаңғы леер
4. Нижний леер	Foot line	Төменгі леер

5. Цепной леер	Guard chain	Шынжыр леер
6. Леерная стойка	Rail stanchion, railing stanchion	Леер тіреуіші
Стойка	Stanchion	Тіреуіш
Постоянная стойка	Permanent stanchion	Тұрақты тіреуіш
Полосовая стойка	Flat bar stanchion	Жолақты тіреуіш
Трубчатая стойка	Pipe stanchion	Құбыр тіреуіш
7. Леерная стойка с контрфорсом	Braced stanchion	Контрфорсты леер тіреуіші
8. Контрфорс	Stay, brace	Контрфорс
9. Заваливающаяся леерная стойка	Hinged rail stanchion	Сұламалы леер тіреуі
10. Съёмная леерная стойка	Portable rail stanchion	Алмалы леер тіреуіші

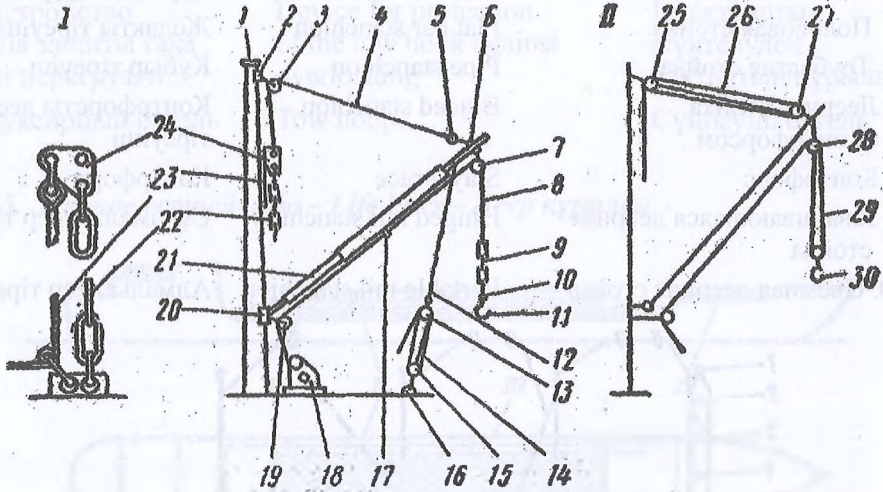
II. Спасательный леер	Life line, grab line, grab rail	Құтқару леері
Штормовой леер	Storm rail	Дауыл леері
1. Концевая леерная стойка	End rail stanchion	Шеткі леер тіреуіші
2. Леер из пенькового троса	Hemp rope rail	Кендір арқан леер
3. Промежуточная стойка	Intermediate stanchion	Аралық тіреуіш
4. Оттяжка	Guy	Тартпа
5. Палубный груз	Deck cargo	Еден жүгі
III. Бортовой леер	Life rail	Борт леері
IV. Леерное ограждение бака	Head rails	Бактың леер қоршауы

2.6. Грузоподъемное устройство – Cargo handling gear – Жүк көтергіш құрылғы

2.6.1. Оснастка судовой грузовой стрелы – Ships' derrick rigs – Кемелік жүк жебе жарағы

I. Оснастка грузовой стрелы с одиночным шкентелем и одиночным топенантом

Derrick rigs with single runner and single span

Бір шкентелді және топенантты жүк жебе жарағы

II. Оснастка грузовой стрелы с грузовыми таями и топенантами

Derrick rigs with cargo and span tackle

Жүк және топенант торлары бар жүк жебесінің жарағы

1. Мачта, грузовая колонка или полумачта

Mast, Samson post or derrick post

Діңгек, жүк бағанасы немесе жартылай діңгек

2. Башмак топенанта
Обух топенанта

Span bearing
Span trunnion piece

Топенант башмағы
Топенант шүйдесі

3. Топенантный блок

Span block

Топенанттық блок

4. Топенант

Span, span rope

Топенант

5. Скоба

Shackle

Қапсырма

6. Обух топенанта на ноке стрелы, обух нока

Derrick head span eye

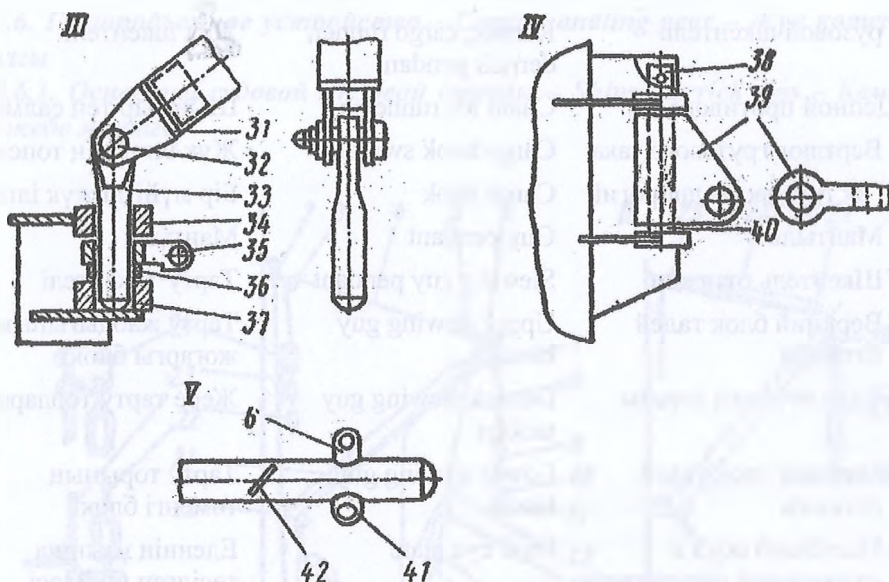
Жебе сұламасындағы топенант шүйдесі, сұлама шүйдесі

7. Грузовой блок

Cargo block

Жүк блокі

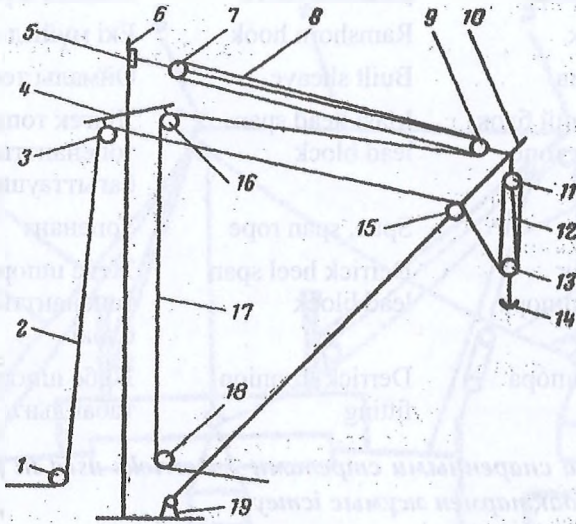
8. Грузовой шкентель	Runner, cargo runner, derrick pendant	Жүк шкентелі
9. Цепной противовес	Chain for runner	Шынжыр тең салмақ
10. Вертлюг грузового гака	Cargo hook swivel	Жүк ілгегінің топсағы
11. Гак грузовой однорогий	Cargo hook	Бір мүйізді жүк ілгегі
12. Мантыль	Guy pendant	Мантыль
Шкентель оттяжки	Slewing guy pendant	Тарту шкентелі
13. Верхний блок талей оттяжки	Upper slewing guy block	Тарту жабдығының жоғарғы блокі
14. Тали оттяжки стрелы	Derrick slewing guy tackles	Жебе тарту торлары
15. Нижний блок талей оттяжки	Lower slewing guy block	Тарту торының төменгі блокі
16. Палубный обух с удлиненной проушиной	Oval eye plate	Еденнің ұзынша тесілген шүйдесі
17. Роульс для грузового шкентеля и кронштейн роульса	Cargo runner guide roller and roller bracket	Жүк шкентелі үшін роульс және роульс кронштейні
18. Грузовая лебедка	Cargo winch	Жүк шығыры
19. Направляющий блок	Heel block	Бағыттаушы блок
20. Башмак шпора	Gooseneck bearing	Шпор башмағы
21. Грузовая стрела	Derrick boom	Жүк жебесі
22. Цепной топенант	Span chain	Шынжыр топенант
23. Лопарь топенанта	Topping rope	Топенант қалақ
24. Треугольник топенанта	Triangular plate	Топенант үшбұрышы
25. Верхний блок топенант-талей	Upper span tackle block	Топенант-тордың жоғарғы блокі
26. Топенант-тали	Span tackle	Топенант-торлар
27. Нижний блок топенант-талей Блок топенант-галей на ноке стрелы	Lower span block Derrick head span block	Топенант-торлардың төменгі блокі Жебе сұламасындағы топенант- торлар блокі
28. Верхний грузовой блок	Derrick head cargo block	Жоғарғы жүк блокі
29. Грузовые тали, Шкентель-тали	Cargo purchase Cargo tackle	Жүк торлары, Шкентель-торлар
30. Нижний грузовой блок грузовых талей	Lower cargo purchase block	Жүк торларының төменгі жүк блоктері

III. Башмак шпора	Gooseneck bearing	Шпор башмағы
IV. Башмак топенанта	Span bearing	Топенант табаны
V. Нок грузовой стрелы	Boom head, derrick head	Жүк жебесінің сұламасы
31. Вилка шпора стрелы	Derrick heel fitting, jaws of the derrick	Жебе шпорының айыры
32. Штырь вилки шпора	Derrick heel pin, heel pin	Шпор айырының істігі
33. Вертлюг шпора стрелы	Gooseneck, derrick heel gooseneck	Жебе шпорының топсағы
34. Верхнее ухо башмака	Neck bearing	Башмақтың жоғарғы құлағы
35. Серьга	Lead block holder, becket	Сырға
36. Установочное кольцо	Adjusting ring	Орнату сақинасы
37. Упорный башмак	Step bearing	Тіреуіш табан
38. Штырь обуха топенанта на топе мачт	Mast head span eye pin	Діңгек топындағы топенант тысының істігі
39. Обух топенанта на топе мачты	Mast head span eye	Діңгек топындағы топенант шүйдесі
40. Латунная шайба	Brass washer	Жез тығырық
41. Обух	Eye, eye fitting	Шүйде
42. Обух оттяжки	Guy eye	Тарту шүйдесі

2.6.2. Стрела-тяжеловес – Heavy-lift derrick – Ауыр салмақ сйдақ

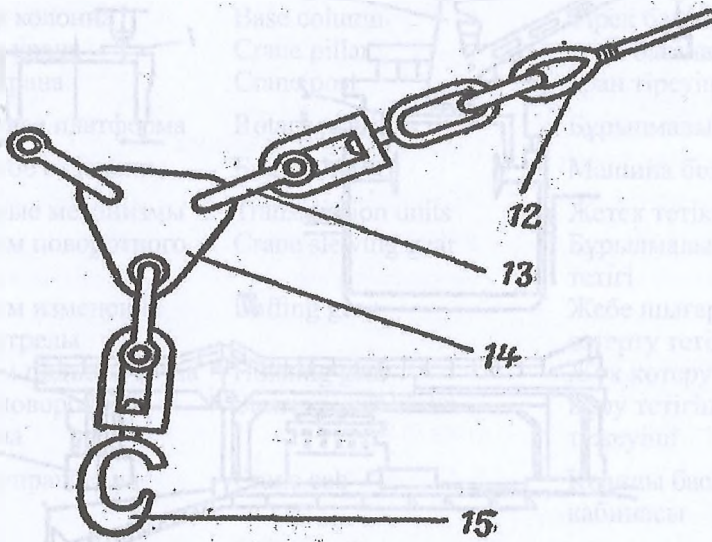
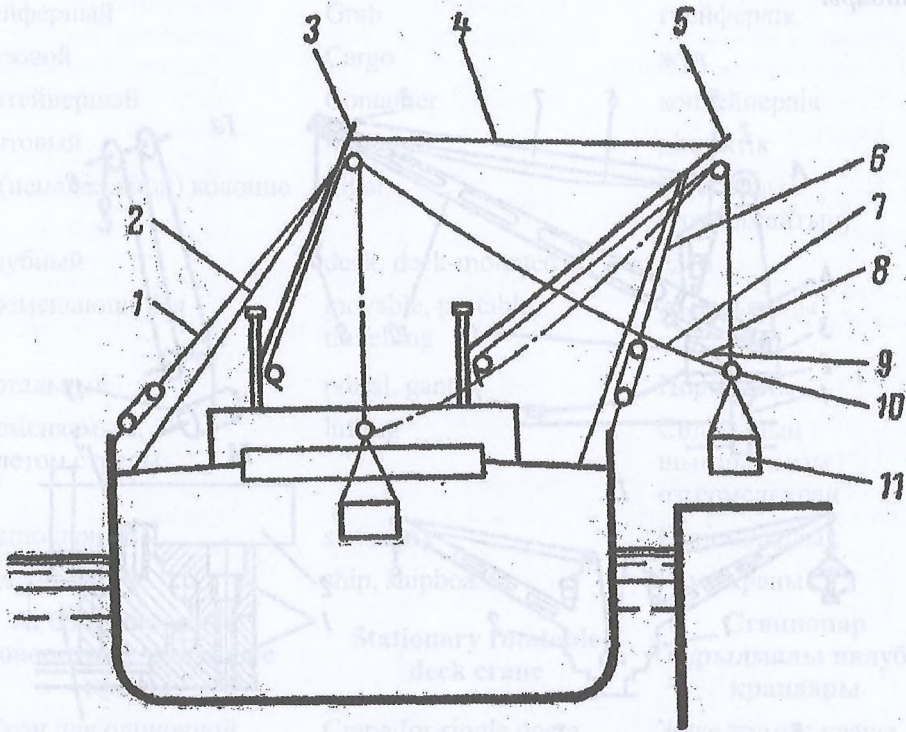

1. Канифас-блок грузового шкентеля у шпора стрелы	Derrick heel cargo runner lead block	Сйдақ шпоры жүк шкентелінің канифас-блокі
2. Грузовой шкентель	Cargo runner	Жүк шкентелі
3. Направляющий блок грузового шкентеля на топе мачты	Mast head cargo runner lead block	Діңгек топындағы жүк шкентелінің бағыттаушы блокі
4. Салинг	Crosstree	Салинг
5. Обух блока топенанта на топе мачты	Mast head span eye fitting	Діңгек топындағы топенант блокінің тысы
6. Мачта, грузовая колонка или полумачта	Mast, Samson post or derrick post	Діңгек, жүк бағанасы немесе жартылай діңгек
7. Блок топенант-талей на топе мачты	Mast head span block	Діңгек топындағы топенант-жабдықтар блокі
8. Топенант-тали	Span tackle	Топенант-жабдықтар
9. Блок топенант-талей на ноке стрелы	Derrick head span block	Жебе сұламасындағы топенант-жабдықтар блокі
10. Грузовая стрела	Derrick boom	Жүк жебесі
11. Верхний грузовой блок грузовых талей	Derrick head cargo block	Жүк жабдықтарының жоғарғы жүк блокі
12. Коренной конец грузового шкентеля	Cargo runner dead end	Жүк шкентелінің шеткі ұшы

13. Нижний грузовой блок грузовых талей	Lower cargo purchase block	Жүк жабдықтарының төменгі жүк блокі
14. Двурогий гак	Ramshorn hook	Екі мүйізді ілгек
15. Врезной шкив	Built sheave	Оймалы тегершік
16. Направляющий блок топенанта на топе мачты	Mast head span lead block	Діңгек топындағы топенанттың бағыттаушы блокі
17. Топенант	Span, span rope	Топенант
18. Канифас-блок топенанта у шпора стрелы	Derrick heel span lead block	Жебе шпорындағы топенанттың канифас-блокі
19. Подпятник шпора стрелы	Derrick trunnion fitting	Жебе шпорының табандығы

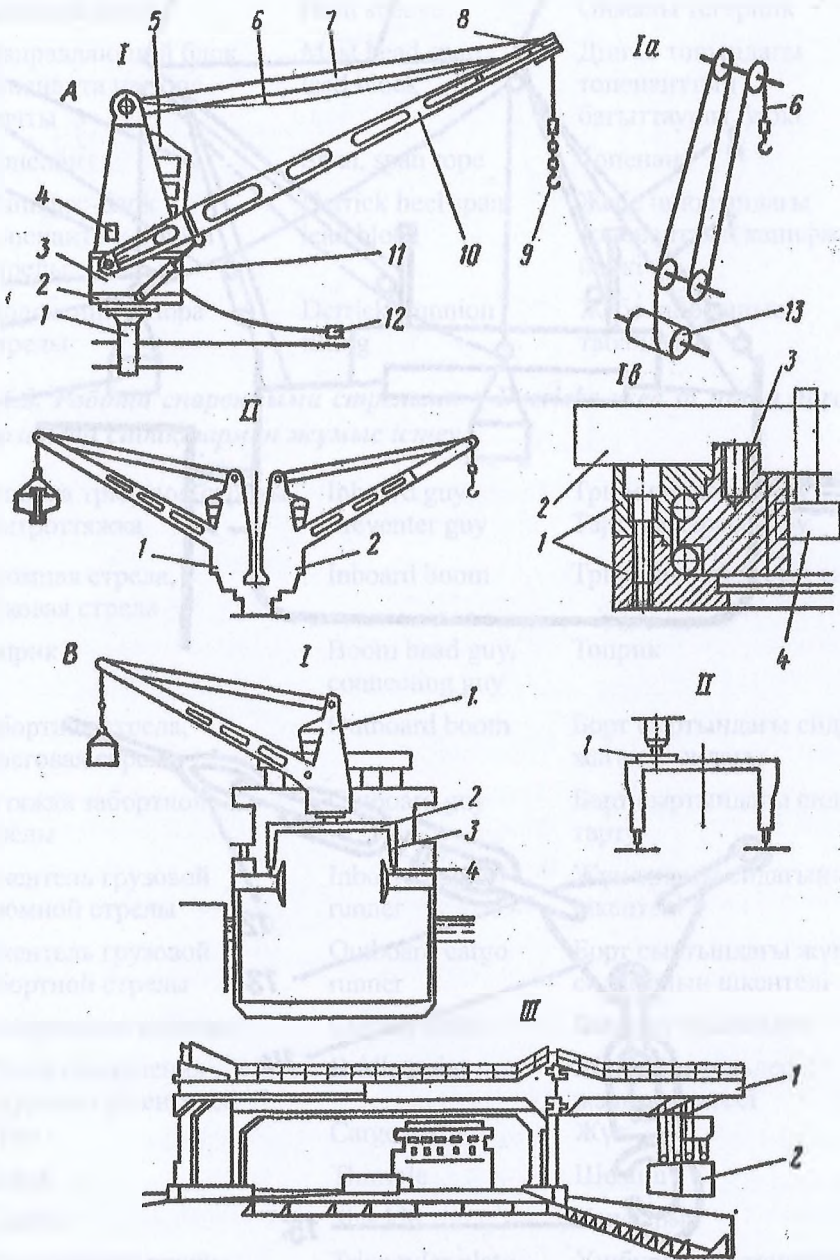
2.6.3. Работа спаренными стрелами – Derricks used in union purchase – Қатарланған сйдақтармен жұмыс істеу

1. Оттяжка трюмной стрелы	Inboard guy	Трюм сйдағын созу
2. Контроттяжка	Preventer guy	Тартуға қарсы тұру
3. Трюмная стрела, люковая стрела	Inboard boom	Трюм сйдағы, тесік сйдағы
4. Топрик	Boom head guy, connecting guy	Топрик
5. Забортная стрела, береговая стрела	Outboard boom	Борт сыртындағы сйдақ, жағалау сйдағы
6. Оттяжка забортной стрелы	Outboard guy	Борт сыртындағы сйдақты тарту
7. Шкентель грузовой трюмной стрелы	Inboard cargo runner	Жүк трюмы сйдағының шкентелі
8. Шкентель грузовой забортной стрелы	Outboard cargo runner	Борт сыртындағы жүк сйдағының шкентелі
9. Контрольная цепочка	Control chain	Бақылау шынжыры
10. Точка соединения грузовых шкентелей	Bridle point	Жүк шкентельдерін жалғау нүктесі
11. Груз	Cargo	Жүк
12. Коуш	Thimble	Шөміш
13. Скоба	Shackle	Қапсырма
14. Треугольная планка	Triangular plate	Үшбұрышты тақташа
15. Грузовой гак с верлюгом	Cargo hook swivel	Топсақты жүк ілгегі

2.6.4. Судовые палубные краны – Shipboard deck cranes – Кемедегі еден крандары

Кран	Crane	Кран
грейферный	Grab	грейферлік
грузовой	Cargo	жүк
контейнерный	Container	контейнерлік
мачтовый	Mast	дінгектік
на (неподвижной) колонне	Pillar	бағанадағы (қозғалмайтын)
палубный	deck, deck-mounted	еден
перемещающийся	movable, portable, travelling	жылжымалы
портальный	portal, gantry	Портальды
с изменяемым, вылетом стрелы	luffing	Сидағының шығарылымы өзгермелі кран
стационарный	stationary	Стационарлық
судовой	ship, shipboard	Кеме краны
А. Стационарные поворотные палубные краны	Stationary rotatable deck crane	Стационар бұрылмалы палуба крандары
I. Кран для одиночной работы	Crane for single opera	Жеке жұмыс краны
1. Опорная колонна Колонна крана Стойка крана	Base column Crane pillar Crane post	Тірек бағана кран бағанасы кран тіреуіші
2. Поворотная платформа	Rotary platform	Бұрылмалы тұғыр
3. Машинное отделение	Engine house	Машина бөлімі
4. Приводные механизмы Механизм поворотного крана Механизм изменения вылета стрелы Механизм подъема груза Тормоз поворотного механизма	Transmission units Crane slewing gear Luffing gear Hoisting gear Slewing gear brake	Жетек тетіктері Бұрылмалы кран тетігі Жебе шығарылымын өзгерту тетігі Жүк көтеру тетігі Бұру тетігінің тежеуіші
5. Кабина управления краном	Crane cab	Кранды басқару кабины
6. Грузовой шкентель	Lifting cable	Жүк шкентелі
7. Полиспаст	Pulley tackle	Полиспаст

8. Шкив на ноке	Dumb sheave	Сұлама тегершік
9. Грузовой гак	Cargo hook	Жүк ілгек
Подъемный гак	Lifting hook	Көтергіш ілгек
10. Стрела крана, укосина	Jib	Кран сидағы, тіреме
11. Гидравлический цилиндр	Hydraulic cylinder	Гидравликалық цилиндр
12. Дистанционное управление изменением наклона стрелы и подъемными операциями	Remote-Control of the jib luffing actions	Жебе еңкіштігінің өзгеруін және көтеру операцияларын қашықтықтан басқару
Ia. Схема тросовой оснастки	Scheme of cable rigging	Трос жарағының сұлбасы
13. Грузовой барабан	Cargo drum	Жүк атанағы
Ib. Схема поворотного устройства	Scheme of slewing gear	Бұру құрылғысының сұлбасы
1. Шариковая обойма	Ball race	Шар құрсама
2. Поворотная платформа	Rotary platform	Бұрылмалы тұғыр
3. Поворотный круг	Slewing ring	Бұрылмалы дөңгелек
Зубчатое колесо с внутренним зацеплением	Internal gear	Іштен ілінісетін тісті дөңгелек
4. Ведущая шестерня	Pinion	Жетекші тістегеріш
II. Сдвоенные палубные краны	Twin deck cranes	Қатарланған палуба крандары
1. Грейферный кран	Grab crane	Грейферлік кран
2. Грузовой кран	Cargo crane	Жүк краны
В. Перемещающиеся поворотные краны	Movable slewing cranes	Жылжымалы бұрылма крандар
I. Портальный палубный кран	Portal deck crane, gantry deck crane	Портальдық палуба кран
1. Поворотный кран	Rotatable crane	Бұрылмалы кран
2. Портал	Portal, gantry	Портал
3. Портальная колонна	Portal column, gantry column	Портал бағанасы
Нога портала	Leg of the gantry	Портал табаны
4. Рельсовый путь крана	Crane track	Рельсті кран жолы

II. Портальный палубный кран, перемещающийся в нос и корму, а также с борта на борт

Portal deck crane movable fore and aft as well as from side to side

Кемеңің тұмсығы мен артқы бөлігіне, сондай-ақ борттан бортқа жылжитын портальдық палуба краны

1. Подкрановая тележка

Crane carriage, crane under carriage

Кран астындағы арба

III. Портальный палубный кран с консолями

Portal deck crane with cantilevers

Кертеші бар портальдық палуба краны

1. Консоль

Cantilever

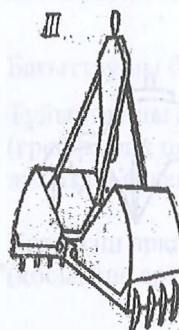
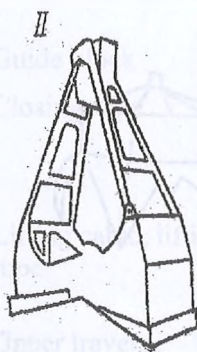
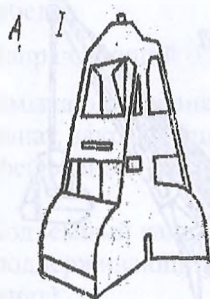
Кертеш

2. Контейнер

Container

Контейнер

2.6.5. Грейферы – Grabs – Грейферлер

Грейферный ковш

Grab bucket, clamshell bucket, grapple bucket

Грейферлік шөміш

I. Одноканатный саморазгружающийся грейфер

Single rope self-damping grab

Өздігінен жүк түсіретін бір арқанды грейфер

II. Четырехканатный грейфер для перегрузки руды

Four-rope ore handling grab

Кен жүктемесіне арналған төрт арқанды грейфер

III. Грейфер с зубьями зуб, зубец

Claw grab
Claw, prong

Тісті грейфер
Тіс, кертеш

А. Канатные грейферы

Одноканатный грейфер

Двухканатный грейфер

Трехканатный грейфер

Четырехканатный грейфер

IV. Электрогидравлический
многолапый
итивующий грейфер

V. Электрогидравлический
грейфер для перегрузки
скрапа

Кактусообразный грейфер

VI. Грейферный кран

VII. Двухканатный грейфер

**Rope grabs,
rope clamshells**

Single rope grab,
monocable grap

Double rope grab

Three rope grab

Four rope grab

Electro-hydraulic
multiblade refuse grab

Electro-hydraulic
scrap grab

Cactus grab

Grab crane

Double rope grab

Арканды грейферлер

Бір арканды грейфер

Екі арканды грейфер

Үш арканды грейфер

Төрт арканды грейфер

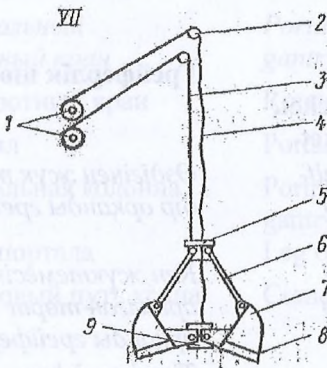
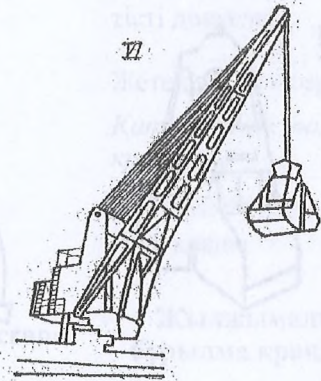
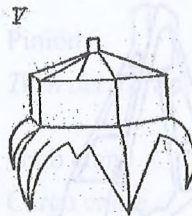
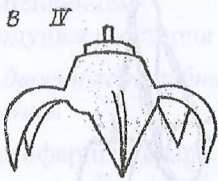
Электр гидравликалық
көптабанды сұқпа
грейфер

Скрапты артық
тиеге арналған
электргидравликалық
грейфер

Кактус тәріздегі грейфер

Грейферлік кран

Екі арканды грейфер

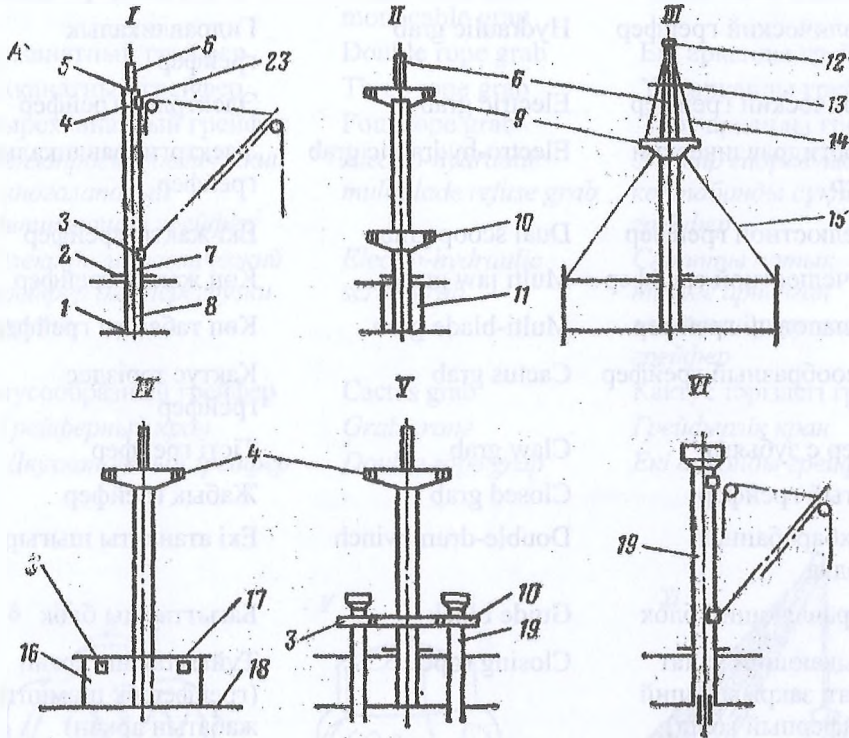

В. Грейферы с механическим замыканием	Mechanical grabs	Механикалық тұйықталатын грейферлер
Гидравлический грейфер	Hydraulic grab	Гидравликалық грейфер
Электрический грейфер	Electric grab	Электрлік грейфер
Электрогидравлический грейфер	Electro-hydraulic grab	Электргидравликалық грейфер
Двухчелюстной грейфер	Dual scoop grab	Екі жақты грейфер
Многочелюстной грейфер	Multi jaw grab	Көп жақты грейфер
Многолаповый грейфер	Multi-blade grab	Көп табанды грейфер
Кактусообразный грейфер	Cactus grab	Кактус тәріздес грейфер
Грейфер с зубьями	Claw grab	Тісті грейфер
Закрытый грейфер	Closed grab	Жабық грейфер
1. Двухбарабанная лебедка	Double-drum winch	Екі атанақты шығыр
2. Направляющий блок	Guide block	Бағыттаушы блок
3. Замыкающий канат (канат, закрывающий грейферный ковш)	Closing rope	Тұйықтаушы арқан (грейферлік шөмішті жабатын арқан)
4. Подъемный канат (поддерживающий канат)	Lifting cable, lifting rope	Көтергіш арқан (қосымша арқан)
5. Верхняя траверса	Upper traverse	Жоғарғы траверса
6. Тяга	Pull bar, pull rod	Тартым
7. Челюсть	Scoop, jaw	Жақ
8. Режущая кромка, режущий пояс Резак ковша	Lip plate Bucket lip	Кескіш жиек, кескіш белдем Шөміш кескіші
9. Нижняя траверса	Lower traverse	Төменгі траверса

2.6.6. Типы грузовых мачт – Types of cargo masts – Жүк діңгектерінің түрлері

А. Одиночные грузовые мачты

Single cargo masts

Жеке жүк діңгектері

I. Мачта без салинга

Mast without crosstrees

Салингі жоқ діңгек

II. Мачта с салингом и крастицей

Mast with crosstrees and crosspiece

Салингі және крастицасы бар діңгек

III. Одиночная винтовая мачта

Single stayed mast

Жеке бұрамалы діңгек

IV. Мачта с опорной рубкой

Mast with masthouse

Басқару орны тіреулі діңгек

V. Мачта с крастицей, опёртой на колонны

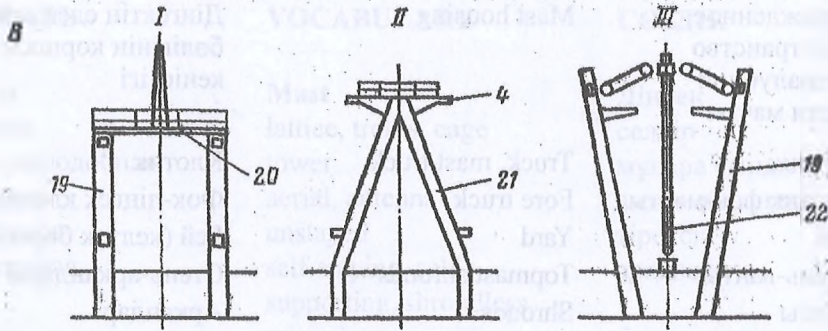
Mast with crosspiece supported by Samson posts

Бағаналарға тірелген крастицасы бар діңгек

VI. Грузовая колонна

Samson post, king post, derrick post

Жүк бағаналары

В. Двумогие мачты*I. II-образная мачта*

Парные мачты

*II. Л-образная мачта**III. V-образная мачта*

Мачта Штюлькена

1. Степс

Степс мачты

2. Пяртнерс

Пяртнерс мачты

3. Башмак шпора
стрелы4. Башмак
топенант-блока

5. Шпор стеньги

6. Стеньга

7. Мачта

Нижняя мачта

8. Шпор мачты

9. Салинг

10. Краспица
(траверса)**Bipod masts, sheer masts***Pair masts, goal-post mast**L-type mast, L-form mast**V-type mast, V-form mast*

Stulckenmast

Step

Mast step

Partner

Mast partner

Gooseneck bearing

Span bearing

Topmast heel

Topmast

Mast

Lower mast

Mast heel

Crosstrees

Crosspiece

Екі табанды дiңгектер*II-тәріздес дiңгек*

Парланған дiңгектер

*Л-тәріздес дiңгек**V-тәріздес дiңгек*

Штюлькен дiңгегі

Степс

Дiңгек степсі

Пяртнерс

Дiңгек пяртнерсі

Жебе шпорының
башмағы

Топенант блок башмағы

Стеньга шпоры

Стеньга (көлденең
бөрене)

Дiңгек

Төменгі дiңгек

Дiңгек шпоры

Салинг

Краспица (траверса)

11. Огражденное пространство подпалубной части мачты	Mast housing	Дінгектің еден асты бөлігінің қоршалған кеңістігі
12. Клотик Клотик фок-мачты	Truck, mast truck Fore truck	Клотик Фок-дінгек клотигі
13. Рей	Yard	Рей (келтек бөрене)
14. Стень-ванты	Topmast shrouds	Стень-арқандары
15. Ванты	Shrouds	Арқандар
16. Рубка	Deckhouse	Рубка
17. Палуба рубки Платформа для лебедек	Deckhouse Winch platform	Рубка едені Шығырға арналған тұғыр
18. Верхняя палуба	Upper deck	Жоғарғы еден
19. Грузовая колонна	Samson post, king post, derrick post	Жүк бағандары
20. Поперечная связь	Transverse girder	Көлденең байланыс
21. Нога мачты (укосина)	Mast leg	Дінгек табаны (орымдық)
22. Тяжеловес Тяжеловес системы «Штюлькен»	Heavy derrick «Stulcken» derrick	Ауыр салмақ «Штюлькен» жүйесінің ауыр салмағы
23. Топ мачты	Head of a mast, masthead	Дінгек топы

СЛОВАРЬ

Мачта

ажурная
 башенноподобная
 антенная
 без штагов
 безвантовая

бизань
 временная (фальшивая)
 выдвижная
 газоотводная
 грот
 грузовая
 грузовой стрелы
 двуногая
 дополнительная бизань
 заваливающаяся
 кормовая
 короткая (однодеревка)
 многоногая многоярусная
 не раскрепленная
 стоячим такелажем
 обтекаемой формы
 однодеревка
 парные мачты
 передняя грот
 полумачта
 пустотелая (полая)
 радио
 радиолокационная
 разборная
 решетчатая
 с постами управления
 сигнальная
 составная

VOCABULARY

Mast

lattice, trellis, cage
 tower
 aerial, antenna
 unstayed
 self-staying, self-supporting, shroudless
 miz (z) en
 jury
 retractable
 gas venting
 main
 cargo
 derrick
 dipod, sheer
 spaker
 lowering, hinged, movable, collapsible
 after, jigger
 strump
 pagosta type
 unstayed
 streamlined
 pole, single-spar, one-piece
 pair-s, twin-s, goal-post
 fore main
 derrick post
 hollow, hollow-built
 radio
 radar
 collapsible, collapsing
 lattice, trelling, cage
 control
 signal, communications
 built up, composite, compound, made

СӨЗДІК

Діңгек

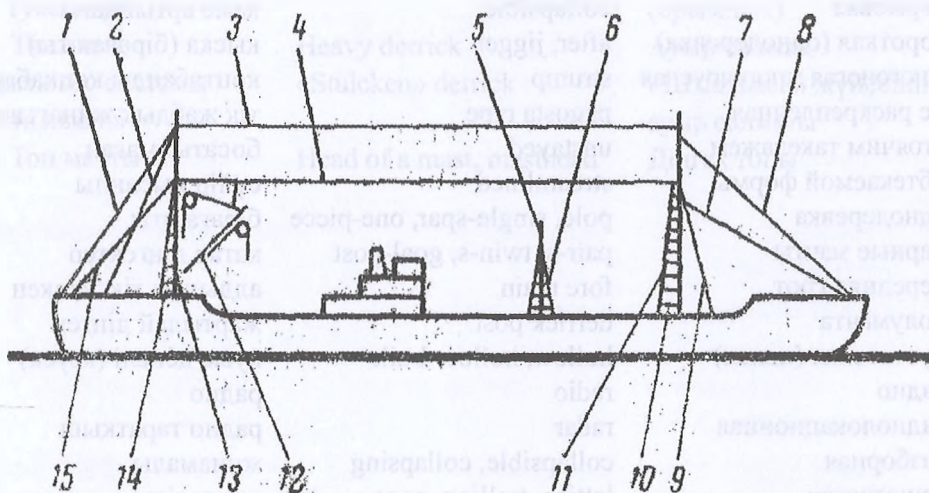
селдір
 мұнара сынды
 антенна сынды
 тіреусіз
 арқансыз

бизань (артқы діңгек)
 уақытша (жалған)
 тартпалы
 газжібергіш
 грот (тік желкен)
 жүк
 жүк жебе
 екі табанды
 артқы қосымша діңгек
 сұламалы
 кеме артындағы
 қысқа (бірағашты)
 көптабанды көпқабатты
 тік жабдық жинағынан
 босатылмаған
 сүйір нысанды
 бірағашты
 қатар діңгектер
 алдыңғы тік желкен
 жартылай діңгек
 қуыс денелі (кеуек)
 радио
 радио таратқыш
 жинамалы
 тор тесікті
 басқару бекеттері бар
 дабыл
 құрамалы

съёмная	movable, strike,	алмалы
с оттяжками	dismountable	тартпалы
средняя грот	guyed	ортадағы тік желкен
с уклоном	middle main	еңкішті
телескопическая	rakish	телескопиялық
треногая	telescopic	үштабанды
трисель	tripod	трисель
труба	trysail	құбыр
трубчатая	stack, mack	құбыр тәріздес
убирающаяся	tubular	жиналмалы
укрепленная вантами	withdrawable	арқанмен бекітілген
фок	stayed	фок
четырёхногая	fore, head	төрт табанды
шестиногая	quadruped	алты табанды
	hexapod	

2.6.7. Грузовой рангоут и стоячий такелаж – Cargo spars and standing rigging – Жүк рангоуты және тік қойылатын жабдық жинағы

1. Грот-стень-контрштаг	Main topmast preventer stay	Тік желкен-стень-қарсы тіреу
2. Грот-стень-фордун	Main topmast backstay	Тік желкен-стень-фордун
3. Стень-штаг-карнак	Topmast span	Стень-тіреу-карнак
4. Штаг-карнак	Span, double spanish burton, triatic stay	Тіреу-карнак
5. Полумачта	Derrick post, Samson post	Жартылай дінгек
6. Ванты полумачты	Derrick post shrouds	Жартылай дінгек арқандары
7. Фока-штаг	Forestay	Фок-тіреу
8. Фор-стень-штаг	Fore-topmast stay	Фор-стень-тіреу
9. Съемный штаг	Preventer stay	Алмалы тіреу
10. Фок-мачта	Foremast	Фок-дінгек
11. Фок-ванты	Fore shrouds	Фок-арқандар
12. Грузовая стрела	Derrick, cargo boom	Жүк жебесі
13. Грот-мачта	Mainmast	Тік желкен- дінгек
14. Грот-ванта	Main shrouds	Тік желкен-арқан
15. Съемный бакштаг	Preventer backstay	Алмалы бакштаг

СЛОВАРЬ	VOCABULARY	СӨЗДІК
Грузоподъемное устройство	Cargo Handling dear	Жүк көтергіш құрылғы
Барабан лебедки	Winch head, winch barrel	Шығыр атанағы
Башмак	Bearing, heel, socket, shoe	Башмак
вертлюга грузовой стрелы и обух для топенанта	gooseneck bearing derrick shoe mast head span eye fitting	Жүк сидақ топсағы және топенант шүйдесі
для топенанта упорный шпора (грузовой стрелы)	span bearing gooseneck step bearing gooseneck - bearing, swivel bearing, pivot bearing	Топенантқа арналған тіреулі шпора (жүк жебесіндегі)
Блок	Block	Блок
вертлюжный грузовой грузовых талей	derrick head cargo	топсақты жүк блок жүк жабдықтар блогы
верхний – талей оттяжки	upper slewing guy	тарту жабдықтарының – жоғарғы блогы
грузовой	cargo, derrick head	жүк
двухшквивный	double	екі тегершікті
канифас	snatch, leading, return	канифас (жұқа жіп)
канифас-топенанта у шпора стрелы	derrick heel span lead	жебе шпорындағы топенанттың-канифасы
направляющий	lead, guide	бағыттаушы
направляющий верхний – грузовых талей	upper cargo lead	жүк жабдықтарының – жоғарғы бағыттаушы
направляющий – грузовых талей	cargo lead	жүк жабдықтарының – бағыттаушы
направляющий – для грузового шкентеля	cargo runner lead	жүк шкентеліне – бағыттауыш
направляющий – для грузового шкентеля на ноке мачты	mast head cargo runner lead	дiңгек сұламасындағы жүк шкентеліне – бағыттауыш
направляющий – для грузового шкентеля у шпора стрелы	cargo runner derrick heel head	жебе шпорындағы жүк шкентеліне – бағыттауыш

направляющий для лопарей топенанта у шпора стрелы	derrick heel topping rope lead	жебе шпорындағы топенант қарпығыштарына бағыттауыш
направляющий – для топенанта	span lead	топенантқа-бағыттауыш
направляющий нижний – грузового шкентеля у шпора стрелы (на мачте)	derrick heel cargo runner lead	жебе шпорындағы (діңгектегі) жүк шкентелінің – төменгі бағыттауышы
направляющий - у шпора стрелы	heel	жебе шпорындағы – бағыттауыш
направляющий одношкивный	single-sheave lead	бір тегершікті бағыттағыш
одношкивный талей	single-sheave tackle	жабдықтардың бір тегершікті блокі
талей оттяжки	slewing guy,	тарту жабдықтары
талей для тяжеловесных стрел	guy heavy lift purchase	ауыр салмақты жебелер жабдықтары
талей (топенанта) для тяжеловесных стрел	heavy lift span tackle span mast	ауыр салмақты жебе жабдықтарының (топенанттың) топенанттық блок
топенантный для топенанта на ноке мачты (при одиночном топенанте)	head span	діңгек сұламасындағы жабдыққа (жеке топенантта)
Ванга	Shroud	Арқан
Вертлюг	Swivel	Топсак
грузового гака	cargo hook-derrick heel	жүк ілгегіндегі
шпора грузовой стрелы	gooseneck, derrick pivot	жүк жебе шпорындағы
шпора (легкой стрелы) со смещенной проушиной (шпора легкой грузовой стрелы)	straight gooseneck cranked gooseneck	шпор (жеңіл жебе) тесігі ауыстырылған (жеңіл жүк жебе шпорының)
Вилка (деталь грузового устройства)	Double lug	Айыр (жүк құрылғысының бөлшегі)
Нока стрелы шпора стрелы	derrick head fitting, double lug fitting derrick heel fitting, derrick gooseneck fitting	жебе шпорының жебе сұламасында

Втулка шкива (блока)	Sheave bush	Тегершік (блок) төлкесі
Вылет (грузовой стрелы)	Outreach	Құлаш (жүк жебесінің)
максимальный – стрелы за борт	extreme outboard position (of the derrick boom)	жебенің борт сыртына – максималды құлашы
Выносить или разворачивать стрелу за борт	Swing the derrick boom outboard	Борт сыртына сідак шығару немесе түзеу
Гак	Hook	Ілгек
вертлюжный	swivel	топсақты
глаголь	slip	глаголь
грузовой однорогий	single, cargo	сыңар мүйізді жүк ілгек
двурогий	ramshorn	екі мүйізді
Груз	Load	Жүк
пробный	proof	сынама
Грузоподъемность	Lifting capacity	Жүк көтергіштік
допускаемая	safe working load	шекті
Диаграмма	Diagram	Диаграмма
нагрузок	Load	жүктеме
усилий	stress	күш
Испытание пробной нагрузкой	Test with a proof load	Сынама жүктемемен сынау
Колонка	Post	бағана
грузовая	derrick, Samson, king	жүк
Коуш	Thimble	шөміш
для троса	hawser	трос үшін
круглый	round	дөңгелек
сдвоенный	union, lock	қатарланған
сердцеобразный (грушеобразный)	heart-shape (pear-shape)	жүрек тәрізді (алмұрт тәрізді)
талрепный	lanyard	жылжитқыш жабдық
треугольный	triangular	үшбұрышты

Лебедка	Winch	Шығыр
Грузовая	cargo	жүк
топенантная	span, topping	топенанттық
Лопарь	Fall	Қалақ
грузовых талей	cargo, cargo purchase	жүк жабдықтарының
талей топенанта	runner	топенант-жабдықтарының
топенант-талей	tackle-fall, tackle rope topping rope span tackle rope	жабдықтар-топенанты
Мантыль оттяжки	Guy pendant	Тарту кең жеңдеуі
Нагрузка	Load	Жүктеме
допускаемая	safe, permissible, allowable	шекті
испытательная	test	сынау
на топенант	span	топенантқа
пробная – (на блоки и другие детали грузового устройства)	proof	сынама – (жүк құрылғысының блоктары мен өзге бөлшектеріне)
рабочая	work (ing), operating, service	жұмыс
расчетная	design, specified, calculated	есептік
Несъемные детали (грузового устройства)	Fixed accessories	Тұтас бөлшектер (жүк құрылғысының)
Нок грузовой мачты	Mast head	Жүк діңгегінің сұламасы
Нок грузовой стрелы	Derrick head, boom head	Жүк жебесінің сұламасы
Обойма (блока)	Supporting straps (of a block)	Құрсамасы (блок)
Обух	Eye, eye fitting	Шүйде
для оттяжки	guy eye	тартуға
для топенанта	span	топенантқа
для топенанта на ноке мачты	mast head span eye, mast head span eye fitting, span trunnion piece	діңгек сұламасындағы топенантқа

для топенанта на ноке стрелы	derrick head span eye, span fitting	жебе сұламасындағы топенантқа
для штага	stay eye	тіреуге
палубный	deck plate, deck eye plate	палубадік
палубный – для топенанта	deck span eye plate	палубадік-топенантқа
палубный – с удлиненной проушиной	oval eye plate	палубадік-құлақшасы ұзартылған
Огон (петля, вплетенная в конце троса)	Eye splice (A loop spliced in the end of a rope)	Ілгек (трос шетіне тоқылған ілмек)
Оснастка	Rig, riggin	Жарак
грузовой стрелы	derrick	жүк жебесі
стрел для спаренной работы	derricks rigged in union purchase	қатарланған жұмыс жебелер
Оттяжка	Guy, slewing guy	Тарту
грузовой стрелы	derrick, boom	жүк жебесін
забортной стрелы	outboard	борт сыртындағы жебені
контр трюмной стрелы	preventer inboard	контр трюм (астыңғы бөлім) жебесін
Подвеска (блока)	Head fitting	Аспа (блок)
вертлюжная – с удлиненным ушком пластинчатая	oval eye plate link	құлақшасы ұзартылған – топсақ пластеңкелі
Подпятник	Foot step, foot step bearing	Өкшелік
для шпора грузовой стрелы	derrick trunnion fitting	жүк жебесі шпорының
Полумачта	Derrick post	Жартылай діңгек
Противовес	Balance weight	Тең салмақ
цепной	chain for runner	шынжыр
Рангоут	Rig	Рангоут
Роульс, направляющий для грузового шкентеля	Cargo runner guide roller	Роульс, жүк шкентеліне бағыттаушы
Салинг	Crosstree	Салинг

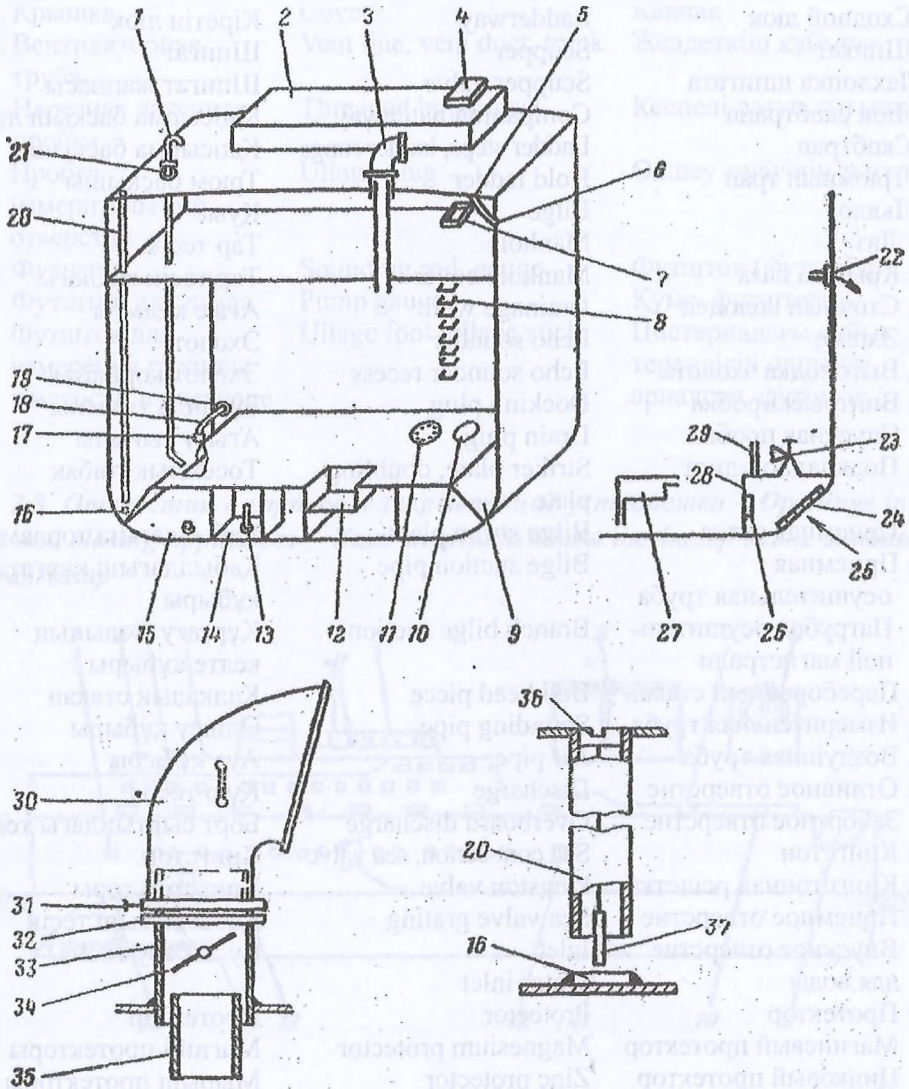
Скоба	Shackle	Қапсырма
соединительная	connecting, joining, joiner	қосылыс
такелажная	open	жабдық жинақ
Стрела	Boom, derrick	сидақ
вынесенная за борт	in the outboard position	борт сыртына шығарылған
грузовая	cargo, derrick boom	жүк
забортная	outboard	борт сырты
люковая – (при спаренной работе стрел)	inboard, midships	оймадағы – (жебелер қатар жұмыс жасағанда)
одиночная	single	жеке
тяжеловес	heavy-lift	ауыр салмақ
поворотная	swinging	бұрылмалы
Тали	Tackle, purchase	Жүк жабдықтары
грузовые	cargo	жүк
оттяжки стрелы	derrick slewing guy tackle	сидақ тартымдар
оттяжки для направления груза ходового конца топенанта, идущего на топенантную лебедку	cargo slewing guy tackle winch end tackle	топенанттық шығырға жететін топенант ұшына дейін жүк бағытындағы тартымдар
Топенант	Span, span rope, topping lift	Топенант
грузовой стрелы	derrick span	жүк жебесінің
цепной	span chain	шынжыр
тали	span tackle	жүк жабдықтары
Топрик	Boom head guy, schooner guy, connecting guy	Топрик (тартпа)
Треугольник	Triangle	Үшбұрыш
топенанта сил	plate, triangular plate, monkey face, delta plat of forces	күш топенанттары

Тросовая муфта с проушиной с вилкой	Rope socket closed open	Трос жалғастырғыш тесік құлақшалы айырмен
Шкентель грузовой грузовой забортной стрелы	Pendant cargo runner outboard cargo runner inboard	Шкентель жүк борт сырты жебесінің жүк
грузовой трюмной стрелы	cargo runnel single	трюм жебесінің жүк
грузовой одиночный оттяжки (мантыль)	runner slewing guy pendant	жеке жүк тарту (кең жеңдеу)
Шкентель-тали Шкив (блока)	Hoist purchase, lift purchase Sheave (of a block)	Жабдықтар-шкентелі Тегершік (блок)
врезной	built-in, built-in derrick head	ойып орнатпалы
Шпор мачты грузовой стрелы	Heel, foot mast heel derrick heel	Шпор жүк жебесі діндегінің
Штаг	Stay Pin, pintle	штаг (тиреу)
Штырь вертлюжный вилки шпора стрелы	gooseneck derrick heel	Істік ұршықты жүк шпорының айыр істігі
для обуха топенанта на ноке мачты	mast head span eye pin	діңгек сұламасындағы топенант тысының істігі
Щека блока внутренняя наружная	Support, side plate inner support (of a block) outer support (of a block)	Блок жақтауы ішкі сыртқы

2.7. Оснащение палубы, трюма и машинного отделения – Deck, hold and engine room equipment – Палуба, трюм және машина бөлімдерін жабдықтау

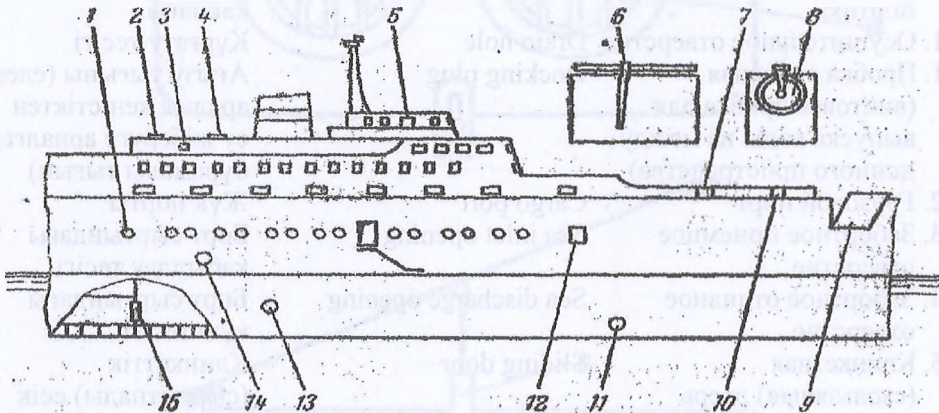

1. Гусек воздушной трубы	Swan neck	Ауа құбырының табаны
2. Люковое закрытие	Hatch cover	Люк қақпағы
3. Вентилятор	Ventilator	Желдеткіш
4. Сходной люк	Ladderway	Кіретін люк
5. Шпигат	Scupper	Шпигат
6. Захлопка шпигата	Scupper valve	Шпигат жаппасы
7. Люк скобтрапа	Companion hatchway	Қапсырма басқыш люк
8. Скобтрап	Ladder steps, ladder rungs	Қапсырма басқыш
Трюмный трап	Hold ladder	Трюм басқышы
9. Льяло	Bilge	Қуыс
10. Лаз	Manhole	Тар тесік
11. Крышка лаза	Manhole cover	Тар тесік қақпағы
12. Сточный колодец	Drainage well	Ағыс құдығы
13. Эхолот	Echo sounder	Эхолот
14. Выгородка эхолота	Echo sounder recess	Эхолот қоршауы
15. Винтовая пробка	Docking plug	Бұранда тығыны
Спускная пробка	Drain plug	Ағызу тығыны
16. Подкладной лист	Striker plate, doubling plate	Төсемлік табак
17. Приемная сетка	Bilge strum plate	Қабылдағыш торлама
18. Приемная осушительная труба	Bilge suction pipe	Қабылдағыш құрғату құбыры
Патрубок осушительной магистрали	Branch bilge suction	Құрғату жолының келте құбыры
19. Переборочный стакан	Bulkhead piece	Қалқалық стакан
20. Измерительная труба	Sounding pipe	Өлшеу құбыры
21. Воздушная труба	Air pipe	Ауа құбыры
22. Отливное отверстие	Discharge	Құю тесігі
Забортное отверстие	Overboard discharge	Борт сыртындағы тесік
23. Кингстон	Sea connection, sea valve	Кингстон
24. Кингстонная решетка	kingston valve	Кингстон торы
25. Приемное отверстие	Sea valve grating	Қабылдағыш тесік
Впускное отверстие для воды	Inlet	Су жіберу тесігі
26. Протектор	Protector	Протектор
Магнийевый протектор	Magnesium protector	Магний протекторы
Цинковый протектор	Zinc protector	Мырыш протекторы
27. Грязевая коробка	Mud box	Лай протекторы
28. Кингстонный ящик	Sea chest	Кингстон жәшік
29. Трубопровод продувания	Scavenging pipe line	Үрлеу құбыры
30. Раструб, дефлектор	Cowl	Кең жиекті құбыр, дефлектор
31. Зажимной винт	Grub screw, pressure screw	Қыспалы бұрама

32. Опорное кольцо	Bearing ring	Тірек сақина
33. Стандерс Комингс вентилятора	Standard Ventilator coaming	Стандерс Желдеткіш комингсі
34. Крышка	Cover	Қақпак
35. Вентиляторная труба	Vent line, vent duct, trunk	Желдеткіш құбыры
36. Нарезная латунная пробка	Threaded brass inset	Кеспелі латун тығыны
Пробка измерительного отверстия	Ullage plug	Өлшеу тесігінің тығыны
37. Футшток	Sounding rod, gauge	Футшток (футтұғыр)
Футшток для ляля	Pump gauge	Қуыс футштогы
Футшток для измерения глубины жидкости в цистерне	Ullage foot, ullage stick	Цистернадағы сұйық тереңдігін өлшеуге арналған футшток

2.8. Отверстия в корпусе и закрывающие устройства – Openings in the hull and closing appliances – Кеме тұрқысындағы тесіктер және жабатын құрылғылар

1. Бортовой иллюминатор	Sidescuttle, sidelight	Борт иллюминаторы
Бортовой створчатый иллюминатор	Opening sidescuttle	Борттық топсалы иллюминатор
Бортовой глухой иллюминатор	Non-opening sidescuttle	Борттық бітеу иллюминатор

2. Палубный иллюминатор	Flush scuttle	Еден иллюминаторы
3. Рубочный иллюминатор	Marine window, ship window	Басқару бөлмесінің иллюминаторы
Иллюминатор	Scuttle, bull's eye, air port, porthole, port light	Иллюминатор
4. Световой (светлый) люк	Skylight	Жарық түсетін ойма
5. Наружная дверь	Outer door, outside door	Сыртқы есік
6. Стеклоочиститель	Clear vision screen wiper, marine window wiper	Шыны тазартқыш
7. Входной порт (отверстие в борту судна или в фальшборте для прохода людей)	Gangway, gangway part, gangway door, entrance port	Кіру порты (кеме бортында немесе фальшбортта адамдар өтуге арналған есік)
8. Центробежный стеклоочиститель	Centrifugal window wiper	Центрден тепкіш әйнек тазартқыш
Вращающееся незапотевающее стекло	Clear-view screen	Айналмалы терлемейтін шыны
9. Бортовая грузовая дверь	Side-loading door	Борттағы жүк есігі
10. Штормовой портик	Freeing port, bulwark port, clearing port, wash port, freeing scuttle	Дауыл портигі
Крышка штормового портика	Flap cover, scupper shutter	Дауыл портигінің қақпағы
11. Осушительное отверстие	Drain hole	Құрғату тесігі
11. Пробка спускная (винтовая пробка для выпуска воды из между- донного пространства)	Docking plug	Ағызу тығыны (еден аралық кеңістіктен су жіберуге арналған бұрамалы тығын)
12. Грузовой порт	Cargo port	Жүк порты
13. Забортное приемное отверстие	Sea inlet opening	Борт сыртындағы қабылдау тесігі
14. Забортное отливное отверстие	Sea discharge opening	Борт сыртындағы құю тесігі
15. Клинетная (скользящая) дверь	Sliding door	Клинеттік
Водонепроницаемая дверь	Watertight door	(сырғытпалы) есік Су өткізбейтін есік

Определение

Порт (лацпорт) –
Бортовое отверстие
для прохода пассажиров,
погрузки и выгрузки грузов

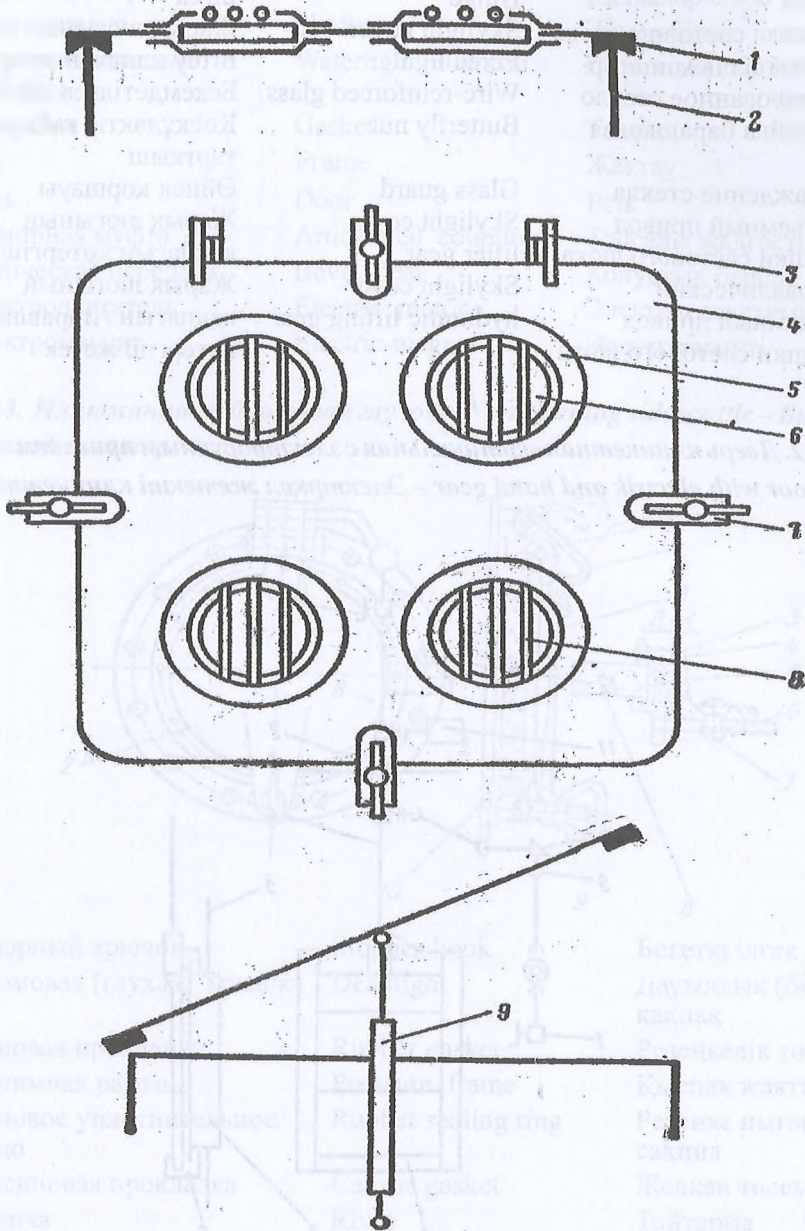
Definition

Port (sideport) –
An opening in the ship's
side for the purpose of
providing access for
passengers, loading and
discharging cargo

Анықтамалар

Порт (лацпорт) –
жолаушылар өтуге,
жүк тиеу мен түсіруге
арналған борт тесігі

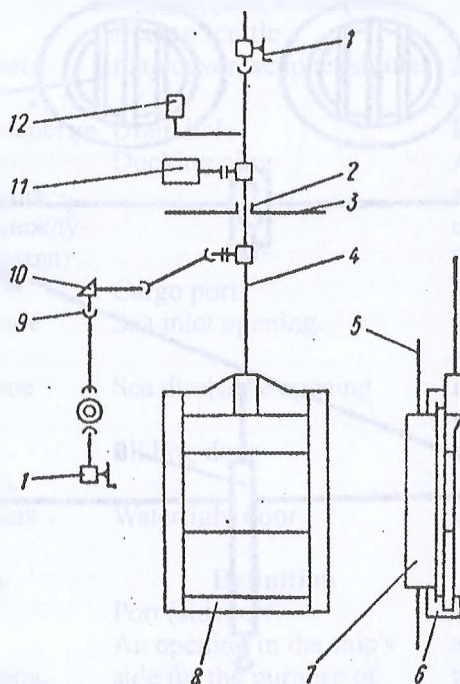
2.8.1. Световой люк – Skylight – Жарық түсетін ойма терезе

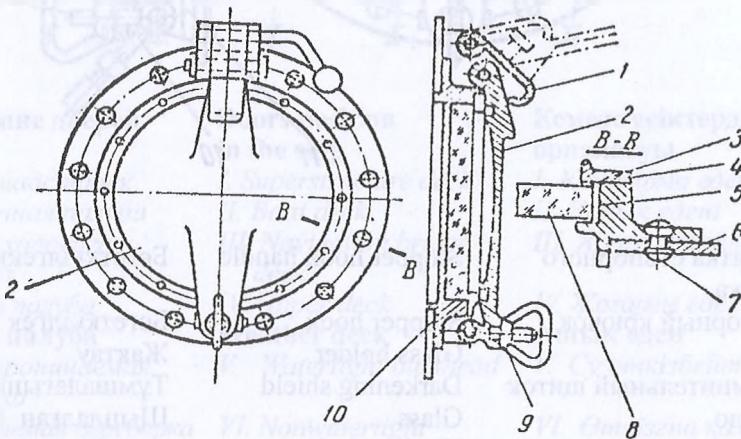
1. Резиновое уплотнение	Rubber gasket	Резеңке нығыздық
2. Комингс светового люка	Skylight coaming	Жарық люгының жақтауы
3. Петля	Hinge	Ілгек
4. Крышка светового люка	Skylight cover	Жарық люгының қақпағы
5. Глухой иллюминатор	Fixed light	Бітеу иллюминатор
6. Армированное стекло	Wire-reinforced glass	Бекемдетілген әйнек
7. Задрайка барашковая	Butterfly nut	Қосқұлақты қайырып тартқыш
8. Ограждение стекла	Glass guard	Әйнек қоршауы
9. Подъемный привод крышки светового люка	Skylight cover lifter gear	Жарық люгының қақпағын көтергіш жетек
Гидравлический подъемный привод крышки светового люка	Skylight cover hydraulic lifting gear	Жарық люгының қақпағын гидравликалық көтергіш жетек

2.8.2. Дверь клинкетная вертикальная с электроручным приводом – Vertical sliding door with electric and hand gear – Электрқол жетекті клинкеттік есік

1. Маховик ручного привода	Hand wheel	Қол жетегінің тегершігі
2. Сальник	Gland	Тығыздама
3. Палуба переборок	Bulkhead deck	Қалқалар едені
4. Валик привода	Shafting	Жетек білігі
5. Водонепроницаемая переборка	Watertight bulkhead	Су өткізбейтін қалқа
6. Прокладка	Gasket	Төсем
7. Рама	Frame	Жақтау
8. Дверь	Door	Есік
9. Шарнирная муфта	Articulated coupling	Топсалы жалғастырғыш
10. Коническая передача	Bevel gear	Конустық беріліс
11. Электродвигатель	Electric motor	Электрқозғалтқыш
12. Электромагнит	Electric-magnet	Электрмагниті

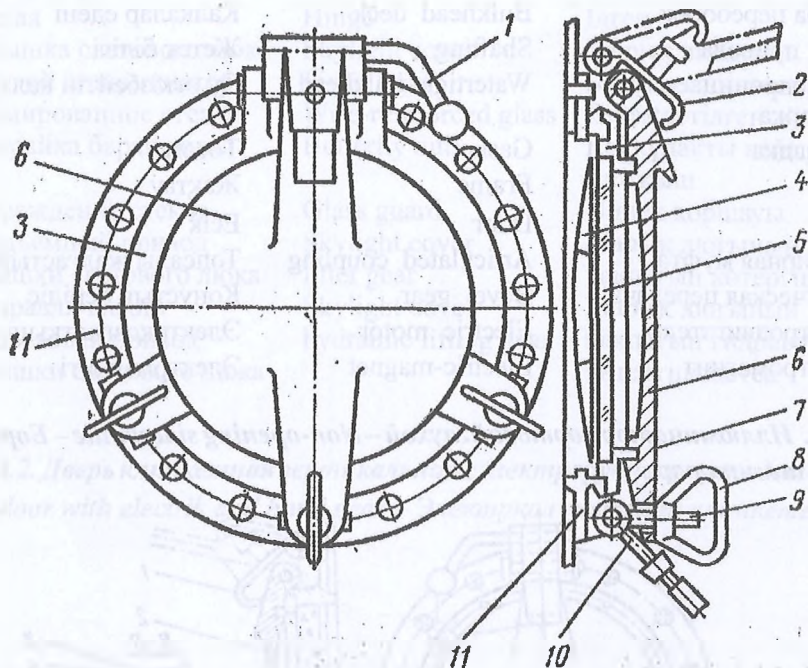
2.8.3. Иллюминатор бортовой глухой – Non-opening sidescuttle – Борттық бітеу иллюминатор

1. Стопорный крючок	Stopper hook	Бөгеткі ілгек
2. Штормовая (глухая) крышка	Deadlight	Дауылдық (бітеу) қақпақ
3. Резиновая прокладка	Rubber gasket	Резеңкелік төсем
4. Прижимная рамка	Pressure frame	Қыспақ жақтау
5. Резиновое уплотнительное кольцо	Rubber sealing ring	Резеңке нығыздық сақина
6. Парусиновая прокладка	Canvas gasket	Желкен төсем
7. Заклепка	Rivet	Тойтарма
8. Стекло	Glass	Әйнек
9. Задрайка	Ball bar, snacket, clip	Қайырып тартқыш
10. Рама	Glass holder, hinged frame, scuttle frame	Жақтау

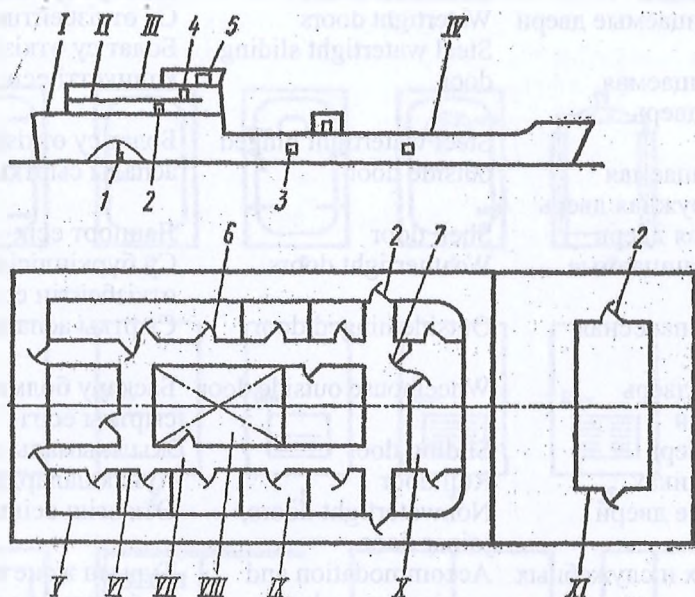
2.8.4 Иллюминатор бортовой створчатый – Opening sidescuttle –
Борттық топсалы иллюминатор

1. Рукоятка стопорного крючка	Stopper hook handle	Бөгеткі ілгектің сабы
2. Стопорный крючок	Stopper hook	Бөгеткі ілгек
3. Рама	Glass holder	Жақтау
4. Затемнительный щиток	Darkening shield	Тұмшалағыш қалқанша
5. Стекло	Glass	Шындалған әйнек
6. Закаленное стекло	Hardened glass	
7. Штормовая (глухая) крышка	Deadlight	Дауылдық (бітеу) қақпақ
8. Резиновое кольцо	Rubber ring	Резеңке сақина
9. Резиновое уплотнительное кольцо	Rubber sealing ring	Резеңке нығыздық сақина
10. Барашек	Ear nut, thumb nut, wing nut	Қосқұлақ
11. Откидной болт, Задрайка	Pivoted bolt, dog-bolt	Шығармалы бұранда,
12. Откидная задрайка	Bolt bar	Қайырма
13. Корпус	Toggle fastener	шығарма қайырып тарту
	Main frame	Кеме тұрқы

2.8.5. Судовые двери – Marine doors – Кеме есіктері

Расположение дверей на судне

I. Палуба надстроек
 II. Шлюпочная палуба
 III. Палуба ходового мостика

IV. Верхняя палуба

Открытая палуба

V. Водонепроницаемая переборка

VI. Проницаемая переборка

Переборка коридоров в жилых и служебных помещениях

VII. Коридор

VIII. Шахта машинного отделения

IX. Жилые и служебные помещения

X. Общественные помещения

XI. Палубная рубка

Doors position in the ship

I. Superstructure deck

II. Boat deck.

III. Navigation bridge deck

IV. Upper deck

Weather deck

V. Watertight bulkhead

VI. Nonwatertight bulkhead

Corridor bulkheads in accommodation and service spaces

VII. Corridor, alleyway, passageway

VIII. Machinery casing

IX. Accommodation and service spaces

X. Public spaces

XI. Deckhouse

Кемеде есіктердің орналасуы

I. Қондырма едені

II. Қайық едені

III. Жүру көпірінің едені

IV. Жоғарғы еден

Ашық еден

V. Су өткізбейтін қалқа

VI. Өткізгіш қалқа

Тұрғын және қызметтік жайлардағы дәліз қалқалары

VII. Дәліз

VIII. Машина бөлімінің шахтасы

IX. Тұрғын және қызметтік жайлар

X. Қоғамдық жайлар

XI. Кеме еденіндегі басқару бөлмесі

Выходы и двери

Водонепроницаемые двери

1. Стальная

водонепроницаемая

клинкетная дверь

2. Стальная

водонепроницаемая

навесная наружная дверь

3. Лацпортная дверь

Брызгонепроницаемые

двери

4. Наружная навесная

дверь

5. Наружная дверь

рулевой рубки

Сдвижная дверь

Дверь на роликах

Проницаемые двери

Двери жилых и служебных помещений

6. Каютная дверь

Дверь общественных

помещений

Дверь, открывающаяся в обе стороны

Двери должны

открываться

следующим образом:

* двери жилых и служебных помещений, выходящих в коридор – внутрь помещений;

* двери общественных помещений – наружу или в обе стороны;

* двери в концевых переборках надстроек и во внешних поперечных переборках рубок – наружу, в направлении ближайшего борта;

* двери в концевых переборках надстроек и во внешних поперечных переборках рубок – наружу, в направлении ближайшего борта;

* двери в концевых переборках надстроек и во внешних поперечных переборках рубок – наружу, в направлении ближайшего борта;

* двери в концевых переборках надстроек и во внешних поперечных переборках рубок – наружу, в направлении ближайшего борта;

* двери в концевых переборках надстроек и во внешних поперечных переборках рубок – наружу, в направлении ближайшего борта;

* двери в концевых переборках надстроек и во внешних поперечных переборках рубок – наружу, в направлении ближайшего борта;

* двери в концевых переборках надстроек и во внешних поперечных переборках рубок – наружу, в направлении ближайшего борта;

* двери в концевых переборках надстроек и во внешних поперечных переборках рубок – наружу, в направлении ближайшего борта;

* двери в концевых переборках надстроек и во внешних поперечных переборках рубок – наружу, в направлении ближайшего борта;

* двери в концевых переборках надстроек и во внешних поперечных переборках рубок – наружу, в направлении ближайшего борта;

* двери в концевых переборках надстроек и во внешних поперечных переборках рубок – наружу, в направлении ближайшего борта;

* двери в концевых переборках надстроек и во внешних поперечных переборках рубок – наружу, в направлении ближайшего борта;

* двери в концевых переборках надстроек и во внешних поперечных переборках рубок – наружу, в направлении ближайшего борта;

Exits and doors

Watertight doors

Steel watertight sliding door

Steel watertight hinged outside door

Shell door

Weathertight doors

Outside hinged door

Wheelhouse outside door

Sliding door

Roll door

Nonwatertight doors, joiner door

Accommodation and service space doors

Cabin door

Public spaces door

Flap door, double way door, double swing door.

Doors are to be open as follows:

*doors of accommodation and service spaces giving access to a corridor – inside the spaces;

*doors of public spaces – outside or each side;

*doors in the end bulkheads of superstructures and in external transverse bulkheads of deckhouse – outside in the direction of the nearest side;

*doors in the external longitudinal bulkheads of deckhouses – outside in the forward direction

Шығулар мен есіктер

Су өткізбейтін есіктер

Болат су өткізбейтін клинкетті есік

Болат су өткізбейтін аспалы сыртқы есік

Лацпорт есік

Су бүркіндісін өткізбейтін есіктер

Сыртқы аспалы есік

Басқару бөлмесінің сыртқы есігі

Жылжымалы есік

Ауақшалардағы есік

Өткізгіш есіктер

Тұрғын және қызметтік жайлардағы есіктер

Каюта есігі

Қоғамдық жайлар есігі

Екі жаққа бірдей ашылатын есік

Есіктер келесі**тәсілмен ашылуы тиіс:**

* тұрғын және қызметтік жайлардың дәлізге шығатын есіктері – жайлар ішіне қарай;

* қоғамдық жайлардың есіктері-сыртқа қарай немесе екі жаққа бірдей;

* қондырмалардың артқы қалқаларындағы және басқару бөлмесінің сыртқы көлденен қалқаларындағы есіктер – жақындағы борт бағытына қарай;

* сыртқы бойлық қалқалардағы есіктер-тұмсық бағытына қарай сыртқа ашылуы тиіс

* сыртқы бойлық қалқалардағы есіктер-тұмсық бағытына қарай сыртқа ашылуы тиіс

* сыртқы бойлық қалқалардағы есіктер-тұмсық бағытына қарай сыртқа ашылуы тиіс

* сыртқы бойлық қалқалардағы есіктер-тұмсық бағытына қарай сыртқа ашылуы тиіс

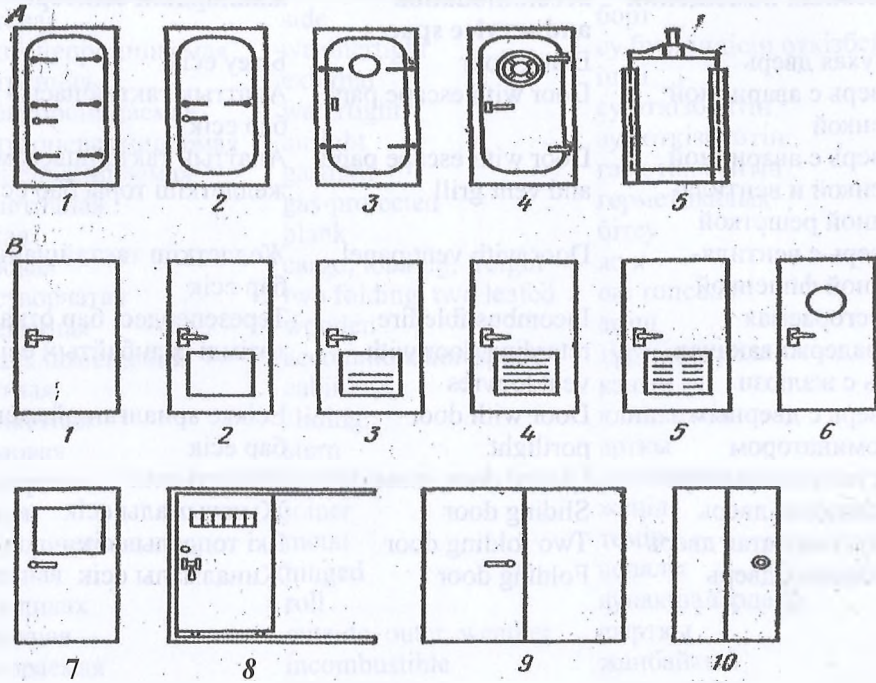
* сыртқы бойлық қалқалардағы есіктер-тұмсық бағытына қарай сыртқа ашылуы тиіс

* сыртқы бойлық қалқалардағы есіктер-тұмсық бағытына қарай сыртқа ашылуы тиіс

* сыртқы бойлық қалқалардағы есіктер-тұмсық бағытына қарай сыртқа ашылуы тиіс

* сыртқы бойлық қалқалардағы есіктер-тұмсық бағытына қарай сыртқа ашылуы тиіс

2.8.5.1. Типы судовых дверей – Types of marine doors – Кеме есіктерінің түрлері

A. Водонепроницаемые двери

1. Водонепроницаемая дверь с клиновыми индивидуальными задрайками
2. Водонепроницаемая дверь с клиновыми задрайками и тягами
3. Водонепроницаемая дверь с индивидуальными задрайками на раме
4. Водонепроницаемая дверь с центральным задраиванием
5. Водонепроницаемая клинкетная дверь

Watertight doors

1. Watertight door with wedge separate dogs
2. Watertight door with wedge dogs and pull rods
3. Watertight door with separate dogs in the door frame
4. Watertight door with central securing
5. Watertight sliding door

Су өткізбейтін есіктер

1. Сыналы жеке қайырып тартқышы бар су өткізбейтін есік
2. Сыналы қайырып тартқышы және тартуы бар су өткізбейтін есік
3. Жақтауда жеке қайырып тартқышы бар су өткізбейтін есік
4. Ортасында қайырып тартқышы бар су өткізбейтін есік
5. Су өткізбейтін клинкеттік есік

**В. Проницаемые двери
Двери жилых и
служебных помещений**

1. Глухая дверь
2. Дверь с аварийной
филенкой
3. Дверь с аварийной
филенкой и вентиля-
ционной решеткой
4. Дверь с вентиля-
ционной филенкой
5. Несгораемая
огнезадерживающая
дверь с жалюзи
6. Дверь с дверным
иллюминатором
7. Остекленная дверь
8. Сдвижная дверь
9. Двустворчатая дверь
Складная дверь

**Joiner door, nontight
door Doors of
accommodation
and service spaces**

- Blank door
Door with escape panel

Door with escape panel
and vent grill

Door with vent panel

Incombustible fire
retarding door with
vent louvres
Door with door
portlight
Glazed door, glass door
Sliding door
Two folding door
Folding door

**Өткізетін есіктер.
Тұрғын және қызметтік
жайлардың есіктері**

- Бігеу есік
Апаттық тақтайшасы
бар есік
Апаттық тақтайшасы мен
желдеткіш торы бар есік

Желдеткіш тақтайшайы
бар есік
Терезенердесі бар отқа
төзімді жанбайтын есік

Есікке арналған оймасы
бар есік
Әйнекті есік
Жылжымалы есік
Екі топсалы есік
Жиналмалы есік

СЛОВАРЬ**VOCABULARY****СӨЗДІК****Дверь**

аварийного выхода
бортовая
брызгонепроницаемая
внутренняя
водонепроницаемая
воздухонепроницаемая
газонепроницаемая
герметичная
глухая
грузовая
двустворчатая
деревянная
жилых помещений
каютная
клинкетная
кормовая
лацпортная
легкая
металлическая
навесная
на роликах
наружная
несгораемая
огнезадерживающая
общественных
помещений
одностворчатая
опускная
остекленная
откидная
открывающаяся
в обе стороны
переборочная
проницаемая
противопожарная
сдвижная
с автоматическим
закрытием
складная
скользящая
скользящая с приводом
от источника энергии
служебных помещений
стальная
створчатая
судовая

Door

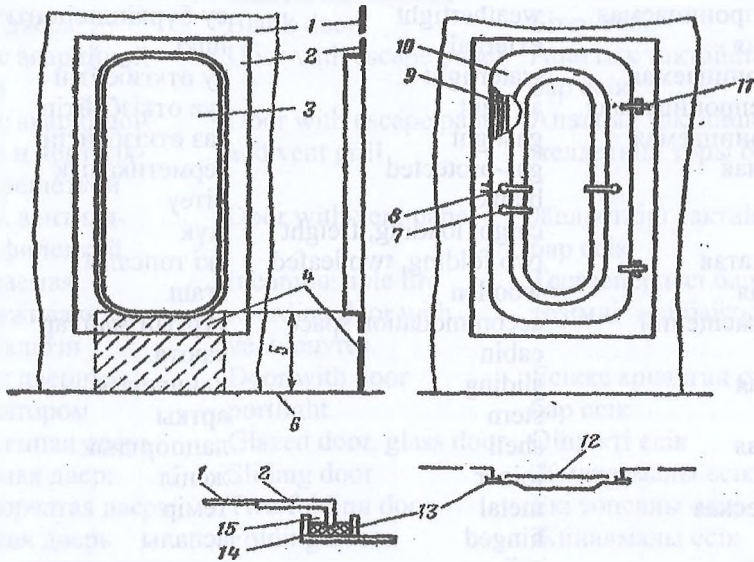
emergency
side
weathertight
external
watertight
airtight
gastight
gas-protected
blank
cargo, loading, freight
two folding, two leafed
wooden
accommodation space
cabin
sliding
stern
shell
joiner
metal
hinged
roll
outside, outer, weather
incombustible
fire retarding
public space

single, single-wing
trap
glazed, glass, casement
drop
flap, double swing,
double way bulkhead
nontight, joiner
fire, fire resisting,
fire proof
sliding
automatically closing

folding, accordion
sliding
power operated sliding

service space
Steel
folding
marine

Есік

апатта шығу есігі
борт
су бүркіндісін өткізбейтін
ішкі
су өткізбейтін
ауа өткізбейтін
газ өткізбейтін
герметикалық
бітеу
жүк
екі топсалы
ағаш
тұрғын жайлар
каюта
клинкеттік
артқы
лацпорттық
жеңіл
темір
аспалы
аунақшалардағы
сыртқы
жанбайтын
отқа төзімді
қоғамдық жайлардағы

бір топсалы
түсірмелі
әйнекті
қайырмалы
екі жаққа ашылатын

қалқалы
өткізетін
өрттен сақтайтын
жылжымалы
автоматты жабылатын

жиналмалы
сырғытпалы
энергия көзінен жетегі бар
сырғытпалы
қызметтік жайлар
болат
топсалы
кеме

2.8.5.2. Водонепроницаемая навесная дверь с клиновыми задрайками и тягами – Watertight hinged door with wedge dogs and pull rods – Сыналы қайырып тартқышы және тартымы бар аспалы су өткізбейтін есік

1. Водонепроницаемая переборка	Watertight bulkhead	Су өткізбейтін қалқа
Лист водонепроницаемой переборки	Watertight bulkhead plate	Су өткізбейтін қалқа табағы
2. Дверная рама	Door frame	Есік жақтаусы
Монтажная рама	Assembling frame	Жинау жақтаусы
3. Дверной вырез	Doorway, door opening	Есік оймасы
Входное отверстие	Access opening	Кіру тесігі
4. Комингс двери	Door coaming	Есік жиегі
Порог двери	Door sill	Есік табалдырығы
5. Высота комингса	Coaming height	Жиек биіктігі
6. Водонепроницаемая палуба	Watertight deck	Су өткізбейтін палуба
7. Пружинная ручка	Spring handle	Серіппелі қолсап
8. Дверная задрайка	Door dog	Есік қайырып тартқышы
Клиновыя задрайка	Wedge dog	Сыналы қайырып тартқыш
9. Дверная тяга	Door pull rod	Есік тартымы
10. Полотно двери	Doorplate, door leaf	Есік төсемі
11. Дверная петля	Door hinge, door butt	Есік ілмегі
12. Зашивка двери	Door encasing	Есік қаптамасы

13. Уплотнительная коробка	Packing box	Нығыздау қорабы
14. Резиновая прокладка	Rubber gasket	Резеңке төсем
Резиновое уплотнение	Rubber packing	Резеңке нығыздық
15. Паз для резиновой прокладки	Rubber gasket groove	Резеңке төсем ойығы

Определения**Водонепроницаемая дверь**

Металлическая дверь водонепроницаемой переборки, сконструированная так, что при ее закрытии предотвращается проникновение воды под давлением.

Definitions**Watertight door**

A metal door in a watertight bulkhead so constructed that when closed it will prevent water under pressure from passing through.

Анықтамалар**Су өткізбейтін есік**

Су өткізбейтін қалқаның темір есігі, оны жапқан кезде қысымдағы судың ішке өтуі тоқталатындай етіп құрастырылған.

Проницаемая дверь

Легкая дверь, устанавливаемая в жилых, служебных и общественных помещениях, где воздуховодонепроницаемость не требуется.

Joiner door

A light door fitted in accommodation, service and public spaces where air and watertightness are not required.

Өткізетін есік

Ауа – су өткізбеушілік талап етілмейтін тұрғын, қызметтік және қоғамдық жайларда орнатылатын жеңіл есік

Комингс водонепроницаемой двери

Вертикальный лист, простирающийся над открытой палубой до нижней кромки дверного выреза.

Watertight door coaming

The vertical plating which extends above a weather deck up to the below edge of doorway.

Су өткізбейтін есік жиегі

Ашық кеменің үстінен есік оймасының төменгі жиегіне дейін орналастырылған тік табақ

Дверная рама

Рама, обрамляющая дверной вырез, на которой расположена дверь.

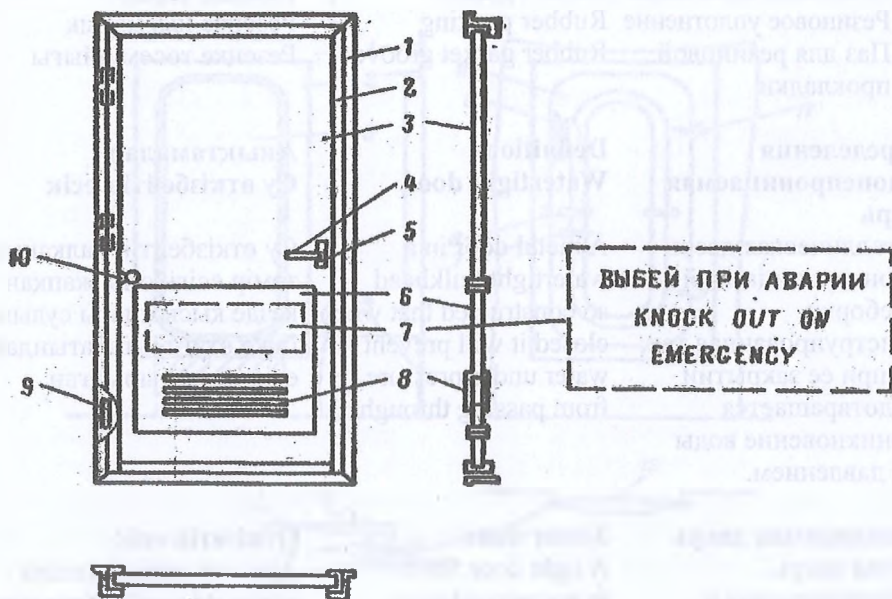
Door frame

The frame surrounding a doorway on which the door seats

Есік жақтауы

Есік орналастырылған есік оймасының жиегін көмкеретін, жақтау

2.8.5.3. Каютная дверь – Cabin door – Каюта есігі

1. Дверная коробка	Door case, door casing	Есік қорабы
2. Рама дверного полотна	Doorplate frame	Есік төсемінің жақтауы
3. Полотно двери	Doorplate	Есік төсемі
4. Дверная ручка	Door handle	Есік тұтқасы
5. Дверной замок	Door lock	Есік құлпы
6. Аварийная филенка	Escape panel	Апат тақтайшасы
Выбивная филенка	Kick out panel	Соғып қиратпалы тақтайша
7. Надпись на аварийной филенке со стороны каюты	Inscription on the kick out panel from the cabin side	Каюта жағынан апаттық тақтайшаға жазылатын жазу
8. Вентиляционная решетка	Air grid, air grill, ventilator grill	Желдеткіш тор
Вентиляционная панель	Vent panel	Желдеткіш тақтай
9. Дверная петля	Door hinge, door butt	Есік ілмегі
10. Буфер с держателем	Buffer with holder	Тұтқасы бар буфер

Определения

Двери жилых помещений должны иметь в нижней половине выбивные филенки размером 0,4 x 0,5 м.
У дверей пассажирских помещений эти филенки должны иметь надписи «ВЫБЕЙ ПРИ АВАРИИ» (Регистр судоходства).
Аварийная филенка должна свободно выбиваться от двух-трех легких ударов ногой (ОСТ 5.2175-75).

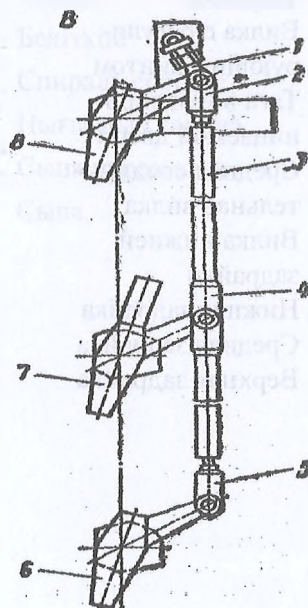
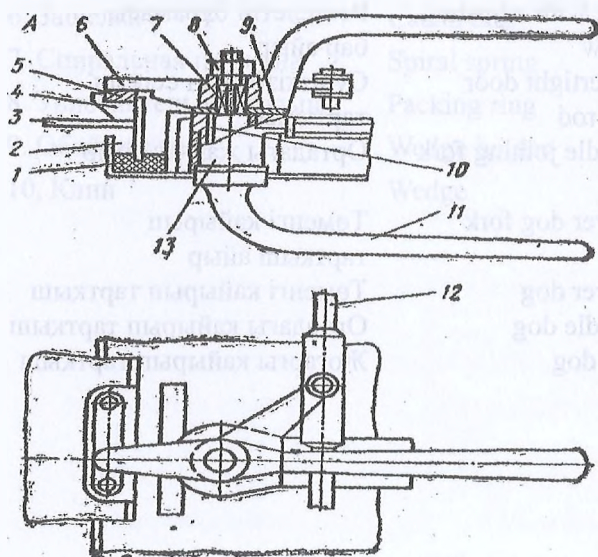
Definitions

Doors of accommodation are to have in their lower portions kick out panels 0,4 x 0,5 m in size. These panels of the passenger cabin doors shall be provided with the following inscriptions: «KNOCK OUT ON EMERGENCY» (Register of Shipping).
Escape panel is to be freely knocked out from two-three slight knocks by foot.

Анықтамалар

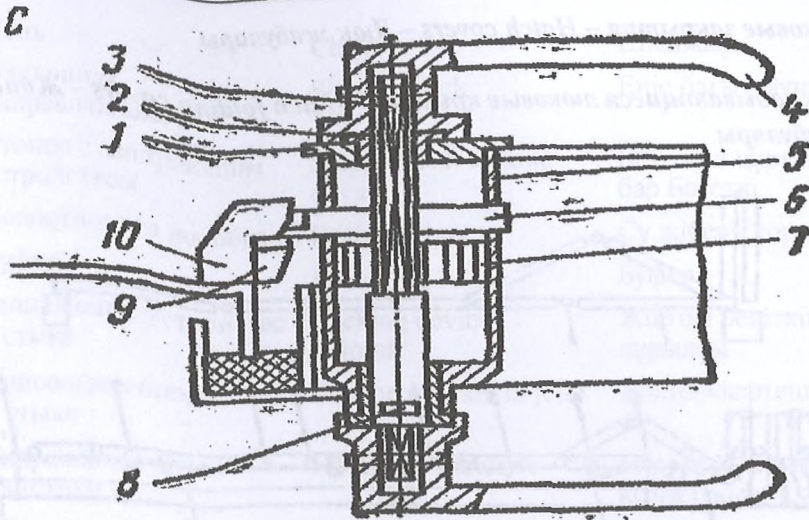
Тұрғын жайлар есіктерінің төменгі жартысында өлшемі 0,4 x 0,5 м болатын соқпалы тақтайшалар болуы тиіс. Жолаушы жайлардың есіктерінде бұл тақтайшаларда «Апатта соқ» деген жазулар болуы тиіс (Кеме қатынасы Регистрі).
Апаттық тақтайша аяқтың екі-үш соғуынан еркін қирауы тиіс (ОСТ 5.2175-75).

2.8.5.4. Задраивающее устройство навесной водонепроницаемой двери – Watertight hinged door securing device – Аспалы су өткізбейтін есіктің қайырып тартқыш құрылғысы

А. Средняя дверная клиновая задрайка	Middle door wedge dog	Есік ортасындағы сыналы қайырып тартқыш
1. Резиновая прокладка	Rubber gasket, rubber packing	Резеңкелі төсем
2. Паз для резиновой прокладки	Rubber gasket groove	Резеңке төсем ойығы
3. Рама двери	Door frame	Есік жақтауы
4. Обойма клина	Wedge holder	Сына құрсамасы
5. Клин	Wedge	Сына
6. Задрайка	Dog, clamp, clip	Қайырып тартқыш
Дверная задрайка	Door	Есік қайырып тартқышы
Клиновая задрайка	Wedge	Сыналы қайырып тартқыш
7. Штырь задрайки	Dog pintle	Қайырып тартқыш істігі
8. Гайка	Nut	Тегір
9. Регулировочная прокладка	Spacer shim	Реттелетін төсем
10. Втулка	Bush, liner	Төлке
11. Ручка задрайки	Dog handle	Қайырып тартқыш тұтқасы
12. Тяга	Pull rod	Тартым
13. Обойма	Housing	Құрсама
В. Тяга с задрайками	Pull rod with dogs	Қайырып тартқышы бар тартым
1. Пружинный стопор задрайки	Dog spring catch	Қайырып тартқыштың серіппелі бөгеткісі
2. Вилка с регулирующим винтом	Fork with adjusting screw	Реттелетін бұрамасы бар айыр
3. Тяга водонепроницаемой двери	Watertight door pull rod	Су өткізбейтін есіктің тартымы
4. Средняя соединительная вилка	Middle joining fork	Ортадағы жалғау айыр
5. Вилка нижней задрайки	Lower dog fork	Төменгі қайырып тартқыш айыр
6. Нижняя задрайка	Lower dog	Төменгі қайырып тартқыш
7. Средняя задрайка	Middle dog	Ортадағы қайырып тартқыш
8. Верхняя задрайка	Top dog	Жоғарғы қайырып тартқыш

С. Пружинная ручка**Spring handle****Серіппе қолсабы**

1. Крышка

Cover

Қақпақ

2. Втулка

Bush, liner, insert

Төлке

3. Ось

Axis

Белбілік

4. Ручка

Handle

Қолсабы

5. Корпус

Housing

Тұрқы

6. Защелка

Catch, dog

Бекіткіш

7. Спиральная пружина

Spiral spring

Спираль серіппе

8. Уплотнительное кольцо

Packing ring

Нығыздық сақина

9. Обойма клина

Wedge holder

Сына құрсамасы

10. Клин

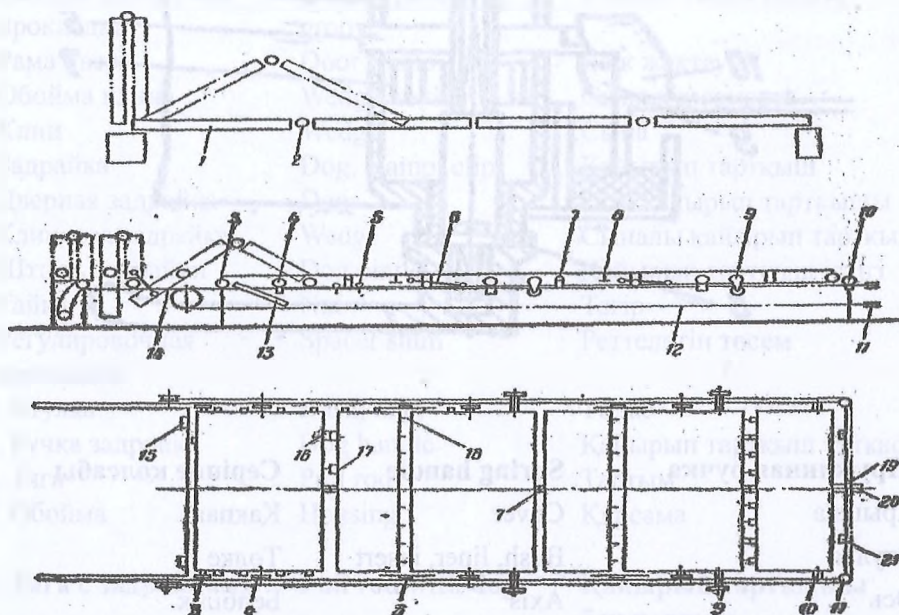
Wedge

Сына

2.9. Люковые закрытия – Hatch covers – Люк жабулары

2.9.1. Складывающиеся люковые крышки – Hatch folding covers – Жиналмалы люк жабулары

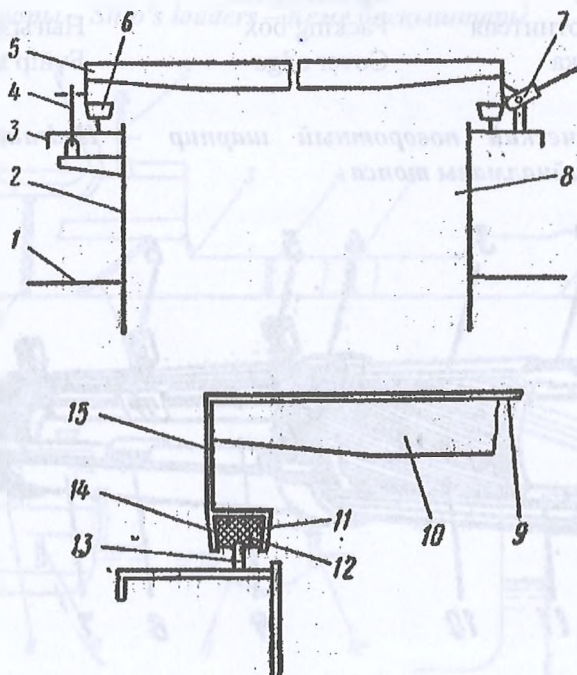

1. Крышка люка	Hatch cover	Ойма қақпағы
2. Гидравлический поворотный шарнир	Hydraulotorque hinge	Гидравликалық айналмалы топса
3. Направляющий ролик	Guide wheel, jockey wheel	Бағыттаушы аунақша
4. Опорный ролик	Running wheel, running roller	Тірек аунақшасы
5. Зажим, задрайка	Quick-acting cleat	Қысқыш, қайырып тартқыш
6. Шарнирный ролик с рычагом	Link wheel with arm	Иінгіректі топса аунақша
7. Промежуточный шарнир	Intermediate hinge	Аралық топса
8. Упор для подъемного приспособления	Fitting for jack	Көтеру құралының тіреуі
9. Подъемный ролик	Lifting wheel	Көтеру аунақшасы
10. Концевой ролик	End wheel	Шеткі аунақша
11. Шкив для цепи	Sheave for chain	Шынжыр тегершігі

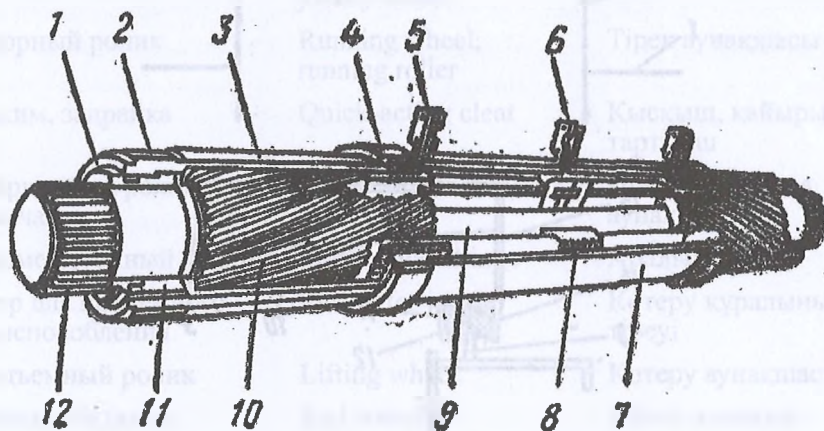
12. Цепь	Chain	Шынжыр
13. Наклонная направляющая	Sloping track	Еңіс бағыттаушы
14. Стопор с запирающим устройством	Stopper with locking device	Бекіткіш құрылғысы бар бөгеткі
15. Водоотводная коробка	Drainage box	Су жіберу қорабы
16. Буфер	Buffer	Буфер
17. Запирающее устройство в стыке	Locking device in joint	Жіктегі бекіткіш құрылғы
18. Консольная опора в стыке	Support bracket in joint	Жіктегі кертеш тірек
19. Гидравлический двигатель	Hydraulic motor	Гидравликалық қозғалтқыш
20. Двухшківный блок цепи	Double chain pulley	Шынжырдың екі тегершікті блогы
21. Стопор	Stopper	Бөгеткі

2.9.2. Уплотнительное устройство крышек люка – Tightening arrangement of hatch covers – Ойма қақпақтарының нығыздау құрылғысы

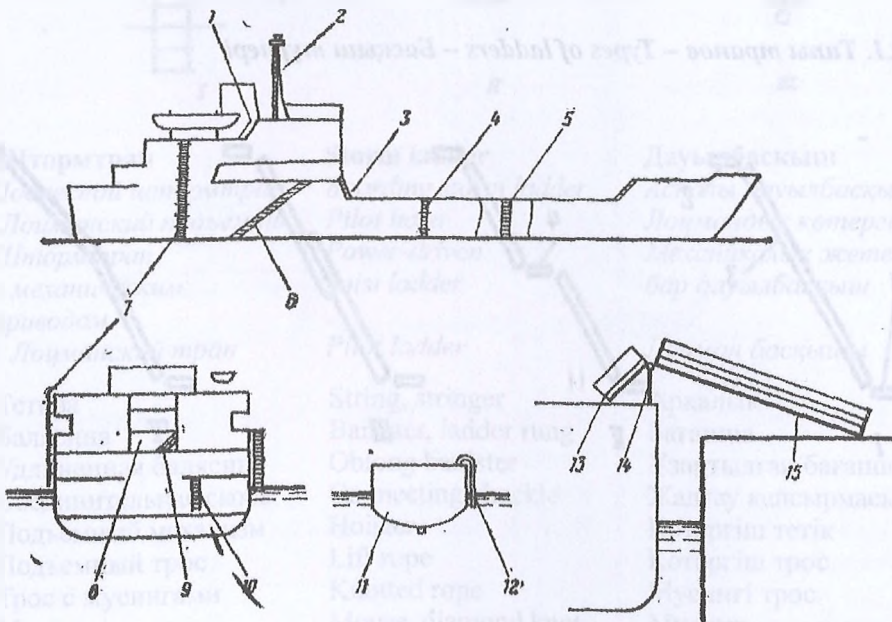
1. Верхняя палуба	Upper deck	Жоғарғы еден
2. Комингс люка	Hatch coaming	Ойма жиегі
Продольный комингс	Side coaming	Бойлық жиек
Поперечный комингс	Transverse coaming	Көлденең жиек
Концевой комингс	End coaming	Шеткі жиек
3. Горизонтальное ребро жесткости	Horizontal stiffener	Жазық беріктік қабырғасы
4. Задраивающее устройство	Securing arrangement	Қайырып тартқыш құрылғы
5. Крышка люка	Hatch cover	Ойма қақпағы
6. Уплотнительное устройство	Tightening arrangement	Нығыздау құрылғысы
7. Подъемное устройство	Lifting arrangement	Көтергіш құрылғы
8. Шахта люка	Hatch trunk	Ойма шахтасы
9. Настил люковой крышки	Plating of hatch cover	Ойма қақпағының төсеніші
10. Ребро жесткости	Stiffener	Беріктік қабырғасы
11. Паз для уплотнителя	Packing groove	Тығыздық ойығы
12. Резиновая прокладка	Rubber packing, rubber gasket	Резенке төсем
13. Уплотнительная полоса	Tightening strip, tightening bar	Нығыздау жолағы
14. Коробка уплотнителя	Packing box	Нығыздау қорабы
15. Боковая стенка	Cover edge	Бүйір қабырға

2.9.3. Гидравлический поворотный шарнир – Hydraultorque hinge – Гидравликалық айналмалы топса

1. Регулируемый сальник	Adjustable gland	Реттелетін тығыздама
2. Шлицевое соединение	Straight splines for attachment	Оймакілтекті жалғау
3. Направляющий цилиндр с внутренними шлицами	Guide cylinder with internal straight splines	Ішкі оймакілтекті бағыттағыш цилиндр
4. Муфта с наружными шлицами и внутренними геликоидальными шлицами	Muff with external straight splines and internal helical splines	Сыртқы оймакілтекті және ішкі геликоидты оймакілтекті бар жалғастырғыш
5. Отверстие для впуска масла	Oil inlet	Май құю тесігі
6. Соединительная труба	Connecting tube	Жалғау құбыры
7. Цилиндр	Cylinder	Цилиндр
8. Рабочий поршень	Working piston	Жұмыс мікбасы
9. Грузовой вал	Centre shaft	Жүк білігі
10. Поворотный вал	Rotary shaft	Айналмалы білік
11. Подшипник с уплотнением и масляным кольцом	Bearing with packing and scraper ring	Нығыздығы мен май сақинасы бар мойынтірек
12. Шлицевое соединение	Straight splines for attachment	Оймакілтекті жалғау

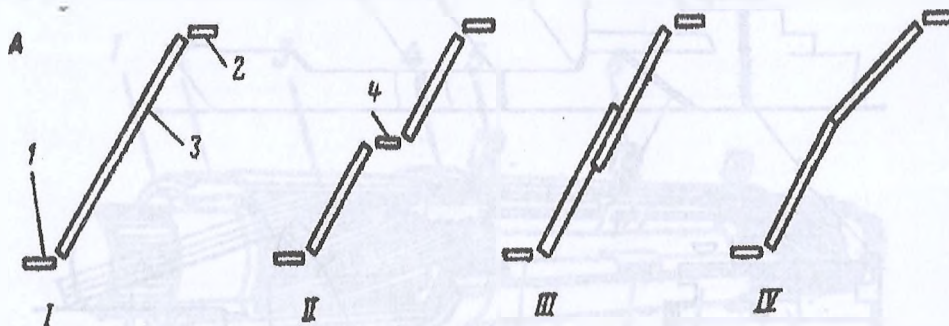
2.10. Судовые трапы – Ship's ladders – Кеме басқыштары

1. Трап на мостик	Bridge ladder	Көпір басқышы
2. Мачтовый трап	Mast ladder	Діңгек басқышы
3. Стационарный трап	Stationary ladder	Стационарлық басқыш
4. Лоцманский трап	Pilot ladder	Лоцмандық басқыш
5. Трюмный трап	Hold ladder	Трюм басқышы
6. Заборный трап	Accommodation ladder	Борт сыртының басқышы
7. Штурмтрап	Storm ladder	Дауылбасқыш
8. Шахта трапа	Stairwell	Басқыш шахтасы
9. Сходный трап	Companion ladder	Түсу басқышы
10. Скобтрап на пиллерсе	Pillar ladder	Пиллерстегі қапсырма басқыш
11. Спасательная шлюпка	Lifeboat	Құтқару қайығы
12. Трап для доступа в спасательную шлюпку	Lifeboat ladder	Құтқару қайығына баратын басқыш
13. Полутрапик Переносной трап	Bulwark ladder	Жартылай басқыш
14. Фальшборт	Portable ladder	Тасылмалы басқыш
	Bulwark	Фальшборт (кеме артындағы борт)
15. Сходня	Ship-to-shore gangway	Түскіш

2.10.1. Типы трапов – Types of ladders – Басқыш түрлері

А. Забортный трап, парадный трап

- I. Одномаршевый забортный трап
- II. Двухмаршевый забортный трап
- III. Телескопический заборный трап
- IV. Заборный трап, состоящий из двух частей

2. Нижняя площадка
3. Верхняя площадка
4. Марш трапа
5. Переходная площадка

Accommodation ladder

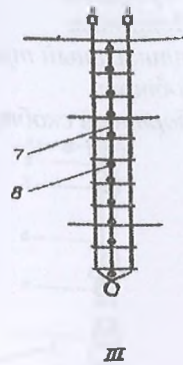
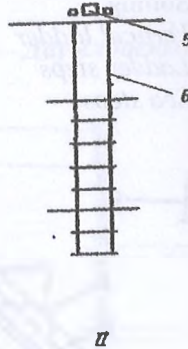
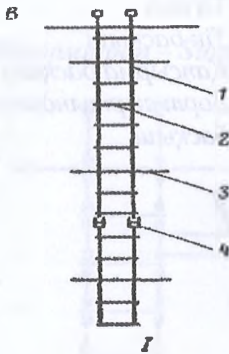
- Single-flight accommodation ladder
- Twin-flight accommodation ladder
- Telescopic accommodation ladder
- Accommodation ladder in two parts

- Lower platform
- Ladder top platform
- Flight, flight of step
- Transitional platform

Борт сыртындағы басқыш салтанат басқышы

- Бір маршты борт сыртындағы басқыш
- Екі маршты борт сыртындағы басқыш
- Телескопиялық борт сыртындағы басқыш
- Екі бөліктен тұратын борт сыртындағы басқыш

- Төменгі алаң
- Жоғарғы алаң
- Басқыш маршы
- Өтпе алаңша

В. Штурмтрап

- I. Подвесной штурмтрап
- II. Лоцманский подъемник Штурмтрап с механическим приводом
- III. Лоцманский трап

1. Тетива
2. Балясина
3. Удлиненная балясина
4. Соединительная скоба
5. Подъемный механизм
6. Подъемный трос
7. Трос с мусингами
8. Мусинг

Storm ladder

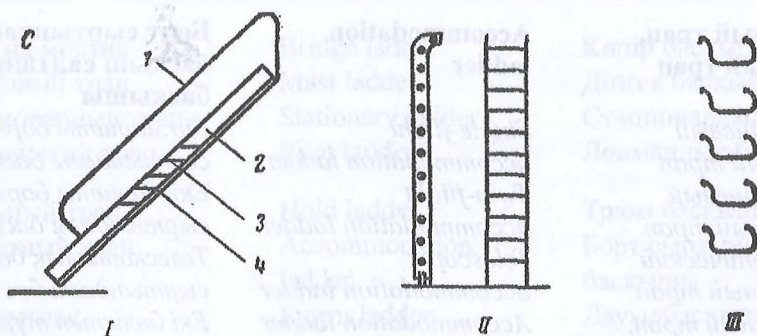
- Boarding storm ladder
- Pilot hoist
- Power-driven hoist ladder
- Pilot ladder

- String, stringer
- Banister, ladder rung
- Oblong banister
- Connecting shackle
- Hoister
- Lift rope
- Knotted rope
- Mouse, diamond knot

Дауылбасқыш

- Аспалы дауылбасқыш
- Лоцмандық көтергіш
- Механикалық жетегі бар дауылбасқыш
- Лоцман басқышы

- Арқалық
- Бағанша
- Ұзартылған бағанша
- Жалғау қапсырмасы
- Көтергіш тетік
- Көтергіш трос
- Мусингі трос
- Мусинг

С. Судовые стационарные трапы

I. Наклонный трап

1. Поручень
2. Тетива
3. Ступенька
4. Подшивка

II. Вертикальный трап

III. Скобтрап

Забортный скобтрап

Ship's stationary ladders

Inclined ladder

- Handrail, handhold
String, stringer
Step, tread, rung
Soiling

Vertical ladder

Ladder steps

Sea steps

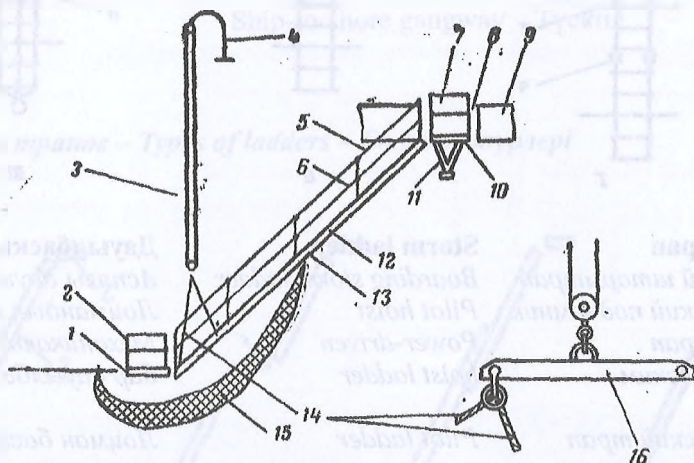
Кемедегі стационар басқыштар

Еңіс басқыш

- Тұтқа
Арқалық
Саты
Тігінді

Тік басқыш

- Қапсырма басқыш*
Борт сыртындағы басқыш

2.10.2. Забортный трап – Accommodation ladder – Борт сыртындағы басқыш

1. Нижняя площадка
2. Леерное ограждение
3. Подъемно-спусковое устройство
4. Трап-гали
5. Трап-балка

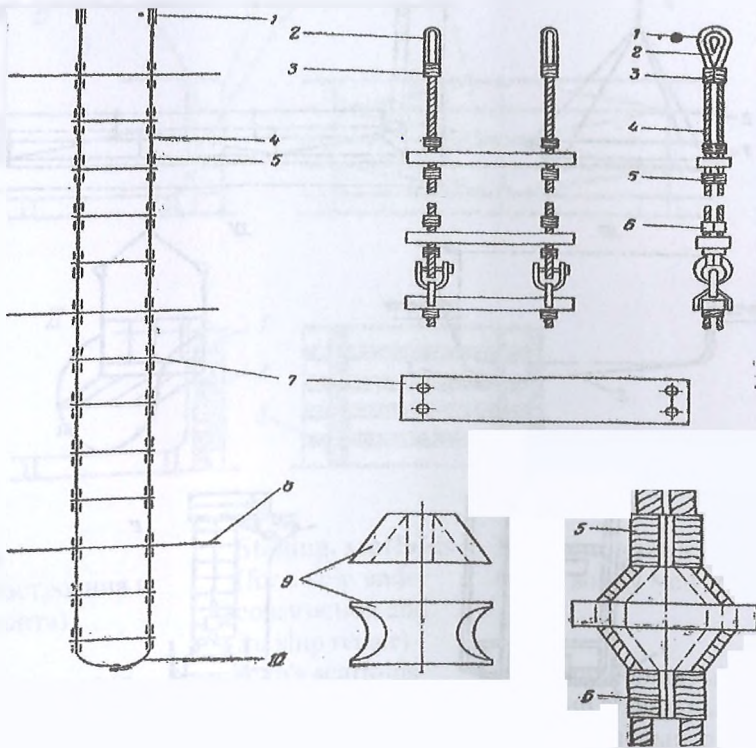
- Lower platform
Railing
Hoisting-launching device
Ladder tackle
Ladder davit

- Төменгі алаң
Леер қоршауы
Көтеру-түсіру құрылғысы
Басқыш-жабдықтар
Басқыш-белдем

5. Поручень	Handrail, handhold	Тұтқа
6. Леер (гибкий трос)	Rail (flexible wire rope)	Леер (иілгіш трос)
7. Леерная стойка	Rail stanchion	Леер тіреуіш
Съемная леерная стойка	Detachable rail stanchion	Алмалы леер тіреуіші
8. Входной порт	Gangway port	Кіру порты
9. Фальшборт	Bulwark	Фальшборт (кеме артындағы борт)
10. Верхняя площадка трапа	Ladder top platform, gangway platform	Басқыштың жоғары алаңы
11. Кронштейн	Corbel	Кронштейн
12. Тетиза	String, stringer, side rail	Тетиза
Марш трапа	Flight, flight of steps	Басқыш маршы
13. Ступенька	Step, rung, tread	Баспалдақ
14. Бридель	Bridel	Бридель
15. Предохранительная сетка	Guard net	Сақтандырғыш
16. Коромысло	Balance beam, rocking arm, rocker	Күйенте

2.10.3. Штурмтрап – Storm ladder – Дауылбасқыш

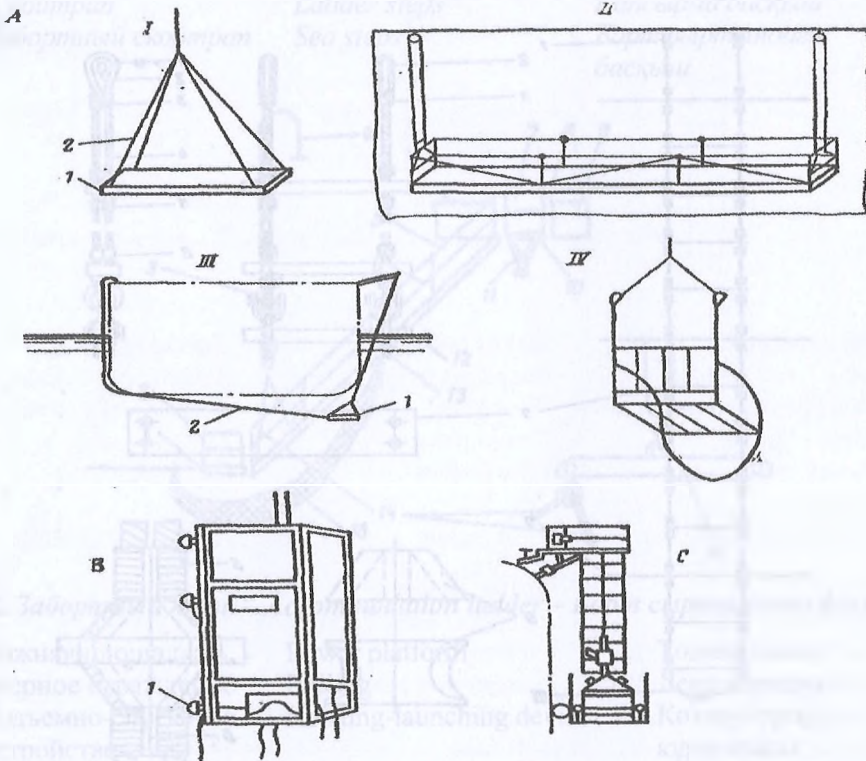

1. Огон
2. Коуш
3. Бензель
Бензель коуша
4. Тетива
5. Бензель с крыжом
6. Крыж
7. Балясина
Деревянная балясина
Ступенька
8. Удлиненная балясина
Распорка
9. Деревянный вкладыш
10. Короткий сплесень

- Eye splice
Thimble
Seizing, lashing, bend
Thimble seizing
String
Cross seizing
Cross lashing
Banister
Wooden banister
Tread, step, rung
Oblong banister
Spreader
Wooden bush
Short splice

- Огон (ілгек)
Шөміш
Бензель
Шөміш бензелі
Адырна
Крыжы бар бензель
Крыж
Бағанша
Ағаш бағанша
Саты
Ұзартылған бағанша
Таяныш
Ағаш ішпек
Қысқа бірікпе

**2.10.4. Устройства для производства работ на высоте – Sky climber systems –
Биіктікте жұмыс жүргізуге арналған құрылғылар**

А. Беседки

I. Боцманская беседка

1. Доска

2. Растительный трос

II. Подвесная беседка

Подвеска

Трюмная беседка

Подъемный механизм

III. Водолазная беседка

1. Беседка

2. Подкильный конец

IV. Люлька

В. Сварочная кабина

1. Вакуумная присоска

С. Водоотталкивающее устройство

Stages

Boatswain's stage

Plank

Rope cable

Hanging stage, planks

Suspender, hanger

Hold stage

Hoister

Diving stage

Stage

Hogging line,
bottom cable

*Hanging, swinging
scaffold*

Welding cage

Vacuum pad

Spurnwater system

Күркелер

I. Боцман күркесі

Тақтай

Кендір арқан

II. Аспалы күрке

Аспа

Трюм күркесі

Көтеру тетігі

III. Сүңгуірлер күркесі

Күрке

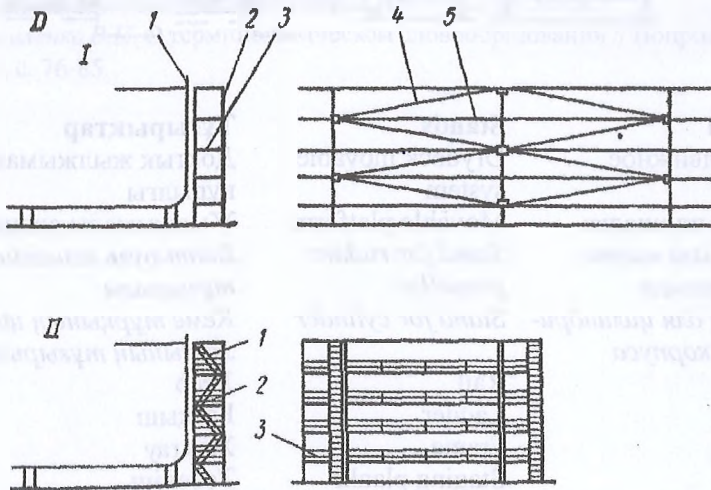
Киль астының шеті

IV. Асна бесік

Пісіру кабинасы

Вакуум сорма

Су айдағыш құрылғы

Д. Леса

(для судостроения и судоремонта)

Обрештовка судов

Возвпалубаие лесов

Доковые леса

Staging, scaffolds

(for a ship under construction and for ship repair)

Ship's scaffolds

Scaffolding

Drydock staging

Басқыш аландар

(кеме жасау мен жөндеуге)

Кемелер қоршауы

Басқыш аландарын құрастыру

Доктық басқыш аландар

I. Вертикальные леса

1. Наружный корпус
2. Вертикальная стойка

3. Настил лесов

Доска настила

Рабочая платформа
(площадка)

4. Диагональная связь

5. Горизонтальная связь

II. Лестничные леса

1. Трап

2. Рама

3. Леерное ограждение

Vertical scaffolding

Outside of the hull

Stage pole, upright
support, staging upright

Staging planks

Stage plank

Working platform

Diagonal brace

Horizontal brace

Ladder scaffolds

Ladder

Frame

Guard rail

Тік басқыш алаңдар

Сыртқы тұрқы

Тік тіреу

Басқыш алаң төсеніштері

Төсеніш тақталары

Жұмыс тұғырнамасы
(алаң)

Диагональдық байланыс

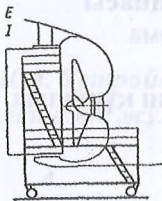
Жазық байланыс

Баспалдақты алаңдар

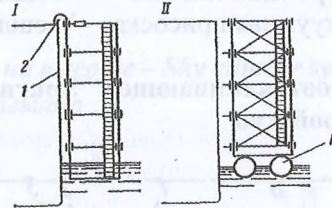
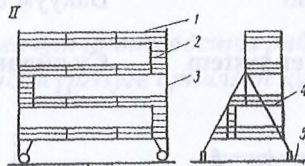
Басқыш

Жақтау

Леер қоршау

F

Е. Подставки

Доковое передвижное
устройство

Передвижная площадка

*I. Подставка для винто-
рулевого комплекса*

*II. Подставка для цилиндри-
ческой части корпуса*

1. Леер

2. Трап

3. Рама

4. Настил

5. Стапель-палуба дока

Ф. Подмости

I. Подвесные подмости

Висячие подмости

Наружный корпус

Подвеска

II. Плавающие подмости

Подмости на понтоне

1. Понтон

Stands

Drydock movable
system

Movable platform

Stand for rudder
propeller

Stand for cylinder

Rail

Ladder

Frame

Staging planks

Pontoon deck

Stage, scaffolds

Suspender scaffolds

Swinging scaffolds

Outside of the hull

Hanger

Floating stage

Boat scaffolds

Pontoon

Тұғырықтар

Доктық жылжымалы
құрылғы

Жылжымалы алаңша

Винт-руль кешенінің
тұғырығы

Кеме тұрқының цилиндр
жағының тұғырығы

Леер

Басқыш

Жақтау

Төсеніш

Доктың еден-алаңы

Басқыштар

Аспалы басқыштар

Ілмелі басқыштар

Сыртқы тұрқы

Аспа

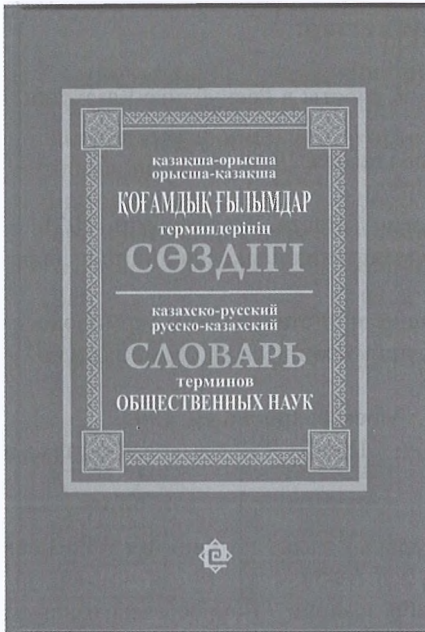
Жүзбелі басқыштар

Понтондағы көпірлер

Понтон

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Концепция государственной терминологической работы в Республике Казахстан – Алматы: Юрист, 2010.
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода – М.: Высшая школа, 1990.
3. Галкина-Федорук Е.М. Слово и понятие. М., 1956.
4. Казанчян Л.О. Некоторые вопросы терминологии // Вести. Ереван. ун-та. 1971.
5. Андреев Н.А. К вопросу о структуре терминологических словосочетаний в современном французском языке. М., 1969.
6. Кутина Л.Л. Языковые процессы, возникающие при становлении терминологической системы// Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М: Наука, 1970. – с. 82-94.
7. Гринев С.В. Введение в терминоведение. – М.: Московский лицей, 1993.
8. Щерба Л.В. Опыт общей теории лексикографии // Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – с. 265-304.
9. Судовцев В.А., 1989.
10. Павленко Л.А. Описание терминов-прилагательных языка астрономии // Учебная лексикография и текстология. Красноярск, 1989. Ч. 2. с. 56-58.
11. Даниленко В.П. О терминологическом словообразовании // Вопросы языкознания, 1973, № 4, с. 76-85.

Қазақша-орысша қоғамдық ғылымдар терминдерінің сөздігі / Орысша-қазақша қоғамдық ғылымдар терминдерінің сөздігі. – Алматы, 2010. – 656 бет.

Сөздікте ғылым мен білім саласында ерекше орын алатын қоғамдық ғылымдар терминдері қамтылған. Оның ішінде қолданыс жиілігі жоғары салалық терминдермен қатар, тар салалық терминдер де берілген.

Сөздіктің басты ерекшелігі – түрлі сала терминдері жеке-жеке бөлінбей, біртұтас әліпбилік тәртіппен берілген. Сөздікте терминдердің қай ғылым саласына қатысты екендігі жақша ішінде көрсетілген.

Сөздік сала мамандарына, филологтарға мен аудармашыларға, жоғары оқу орындарының оқытушылары мен студенттеріне және жалпы оқырман қауымға арналған.

Бұл сөздікті құрастырып, баспаға дайындаған ҚР БҒМ А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының терминология бөлімінің ғылыми қызметкерлері.

МАЗМҰНЫ

Қазақстан Республикасы Үкіметінің жапындағы мемлекеттік терминология комиссиясының ресми құжаттары	3
Терминологияның теориялық, ғылыми-практикалық, әдістемелік мәселелері	9
Ш. Құрманбайұлы. Құрманбек Сағындықов және аударма мен терминология мәселелері	10
С. Медеубекұлы. Шешенсөздегі журналистік-сөзгерлік айтындар	16
Г.А. Бегімова. Қазақ және түрік тіліндегі дипломатиялық терминдердің жасалу жолдары	23
К.Қ. Мұсылманбекова. Құрылыс терминологиясының ерекшеліктері	32
Ұсыныстар	37

ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ ХАБАРШЫ

2011 жыл

№ 1 (35)

Бас редакторы – Шерубай Құрманбайұлы
Жауапты хатшы – Гүлжанат Азанбаева

Редакцияның мекенжайы:

Қазақстан Республикасы
Мәдениет және ақпарат министрлігінің
Тіл комитеті

Астана қаласы, Есілдің сол жағалауы,
Министрліктер үйі, «А» блогы, 15-кіреберіс, 2-қабат
Тел.: 8 (7172) 74-05-02, 74-05-06, 74-05-08

Алматыда: 8 (727) 261-56-35, 272-55-47

Теруге берілген күні 06.06.2011 ж. Басуға қол қойылған күні 20.06.2011 ж.
Пішімі 70x100 $\frac{1}{16}$. Көлемі 8,0 баспа табақ. Таралымы 2000 дана. Тапсырыс № 32/5501.
«1С-Сервис» ЖШС-нде басылды. 010000, Астана қаласы.